

UNIVERSITATEA LIBERĂ INTERNAȚIONALĂ DIN MOLDOVA

Cu titlu de manuscris

C.Z.U:

341.645.5:341.231.14(043.3)

SUVAC SERGIU

**LIBERTATEA DE GÂNDIRE ÎN CONTEXTUL ARTICOLULUI
9 AL CONVENȚIEI EUROPENE A DREPTURILOR OMULUI ȘI
AL JURISPRUDENȚEI CURȚII EUROPENE A DREPTURILOR
OMULUI**

552.08 DREPT INTERNAȚIONAL ȘI EUROPEAN PUBLIC

Teză de doctor în drept

Conducător științific: **POALELUNGI Mihail**, doctor habilitat în drept, conferențiar universitar

Consultant științific: **DORUL Olga**, doctor în drept, conferențiar universitar

Consultant științific: **CAUIA Alexandr**, doctor în drept, conferențiar universitar

Consultant științific: **ȚURCAN Serghei**, doctor în drept, conferențiar universitar

Autorul:

CHIȘINĂU, 2022

© Suvac Sergiu, 2022

CUPRINS

ADNOTARE.....	5
ANNOTATION.....	6
LISTA ABREVIERILOR.....	7
INTRODUCERE.....	8
1. CADRUL NORMATIV, DOCTRINAR ȘI JURISPRUDENȚIAL ÎN MATERIA LIBERTĂȚII DE GÂNDIRE ÎN SISTEMUL CONVENȚIEI EUROPENE A DREPTURILOR OMULUI	
1.1. Reflecții doctrinare privind natura și conținutul libertății de gândire	15
1.2. Consacrarea normativă a libertății de gândire.....	25
1.3 Repere jurisprudențiale ale Curții Europene a Drepturilor Omului în domeniul libertății de gândire.....	48
1.4. Concluzii la capitolul 1.....	57
2. GENEZA ȘI CONȚINUTUL LIBERTĂȚII DE GÂNDIRE ÎN CADRUL MECANISMULUI EUROPEAN DE PROTECȚIE A DREPTURILOR OMULUI INSTITUIT DE CONVENȚIA EUROPEANĂ A DREPTURILOR OMULUI	
2.1. Originea, evoluția și esența libertății de gândire	59
2.2. Libertatea de gândire în sensul articolului 9 al Convenției Europene a Drepturilor Omului.....	77
2.3. Obligațiile ce revin statelor în temeiul articolului 9 al Convenției Europene a Drepturilor Omului.....	85
2.4. Concluzii la capitolul 2.....	91
3. LIBERTATEA DE GÂNDIRE ÎN SISTEMUL CONVENȚIEI EUROPENE A DREPTURILOR OMULUI	
3.1. Libertatea de gândire și libertatea de exprimare (<i>forum internum et. forum externum</i>).....	93
3.2. Libertatea de gândire – premisă a realizării plenare a libertății religioase	109
3.3. Dreptul la libertatea de gândire și alte drepturi conexe.....	120
3.4. Concluzii la capitolul 3.....	136
CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI.....	138

BIBLIOGRAFIE.....	142
LISTA LUCRĂRILOR ȘTIINȚIFICE LA TEMA TEZEI.....	157
DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII.....	160
CURRICULUM VITAE.....	161

Adnotare
la teza de doctor în drept a dlui Suvac Sergiu
”Libertatea de gândire în contextul articolului 9 al Convenției Europene a Drepturilor Omului și al
jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului”
Universitatea Liberă Internațională din Moldova, Chișinău, 2022

Structura tezei: Lucrarea de doctorat conține introducerea, 3 capitole însumând 12 paragrafe, concluzii generale și recomandări, bibliografie din 185 de titluri, 141 de pagini text de bază.

Cuvinte-cheie: gândire, Convenția Europeană a Drepturilor Omului, Curtea Europeană a Drepturilor Omului, drept internațional al drepturilor omului, *forum internum*, *forum externum*, libertate de gândire, obligație pozitivă, obligație negativă.

Domeniul de studiu: Lucrarea de doctorat se prezintă ca o cercetare științifică în domeniul Dreptului internațional al drepturilor omului, ramură a Dreptului internațional public, dar și în domeniul Dreptului Convenției Europene a Drepturilor Omului.

Scopul prezentei lucrări îl constituie cercetarea profundă și multiaspectuală a libertății de gândire în sistemul CEDO în calitatea sa de libertate fundamentală a omului cât și în calitate de instituție juridică.

Obiectivele cercetării în lumina scopului fixat sunt următoarele: definirea libertății de gândire; stabilirea cadrului normativ internațional și cel național în materia libertății de gândire; cercetarea libertății de gândire în contextul altor drepturi garantate de Convenția Europeană a Drepturilor Omului; determinarea obligațiilor pozitive și negative ale statului pe terenul articolului 9 al Convenției Europene a Drepturilor Omului.

Noutatea și originalitatea științifică rezultă din cercetarea inedită în doctrina autohtonă de drept internațional al drepturilor omului și dreptul Convenției Europene a Drepturilor Omului a libertății de gândire în baza celor constatate și deduse de instanța de la Strasbourg. Originalitatea investigației realizate rezultă suplimentar din abordarea filosofică și juridică a libertății de gândire, dar și din concluziile formulate în final.

Rezultatul/rezultatele obținute care contribuie la soluționarea unei probleme științifice importante. Cercetarea realizată contribuie la soluționarea problemei științifice exprimate prin stabilirea unui concept clar al libertății de gândire, determinarea locului și rolului libertății de gândire în sistemul drepturilor și libertăților fundamentale ale persoanei, având drept scop eliminarea confuziilor ce însoțesc conținutul acestei libertăți fundamentale în teoria și practica dreptului, fapt ce conduce în final la elaborarea propunerilor *de lege ferenda* întru adoptarea unui cadru normativ viabil adaptat la standardele internaționale și excluderea erorilor judiciare.

Semnificația teoretică rezidă în cercetarea ce pretinde a fi exhaustivă a materialului doctrinar autohton în domeniu, invocarea studiilor pertinente semnate de teoreticienii din România, Federația Rusă, SUA, Republica Franceză, Regatul Unit al Marii Britanii etc., cu referire la interpretarea standardului convențional, jurisprudențial în materia libertății de gândire, identificarea carențelor în procedura aplicării acestora la scară națională și, în final, eliminarea lor în temeiul soluțiilor formulate.

Valoarea aplicativă a tezei. Lucrarea poate servi drept suport doctrinar pentru curriculumurile cursurilor universitare Dreptul Convenției Europene a Drepturilor Omului, Protecția juridică a drepturilor omului, Drept constituțional. La fel, materialul științific expus poate fi consultat de beneficiarii Institutului Național al Justiției în vederea însușirii dreptului material al Convenției Europene a Drepturilor Omului, subiect abordat în cadrul formării inițiale și celei continue.

Implementarea rezultatelor științifice. Rezultatele investigației științifice au fost prezentate și supuse dezbaterilor în cadrul forumurilor științifice din țară și din afara Republicii Moldova. O parte din rezultatele cercetărilor realizate au fost expuse în revistele de specialitate acreditate. Fiind adresată tuturor celor interesați de natura și conținutul libertății de gândire, recomandările expuse la final pot fi consultate în special de actorii procesului legislativ în vederea sporirii protecției oferite persoanelor fizice pe terenul acestei libertăți fundamentale.

ANNOTATION
to the doctoral thesis of Mr. Suvac Sergiu
"Freedom of thought in the context of Article 9 of the European Convention on Human Rights and
the case-law of the European Court of Human Rights"
Free International University of Moldova, Chisinau, 2022

Thesis structure: introduction, 3 chapters, general conclusions and recommendations, bibliography consisting of 185 titles, 141 pages of basic text.

Key words: thinking, European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights, international human rights law, *forum internum*, *forum externum*, freedom of thought, positive obligation, negative obligation

Study domain: The doctoral dissertation is presented as a scientific research in the field of international human rights law, a branch of international public law, but also in the field of the Law of European Convention on Human Rights.

Target of the work: is the deep and multiaspectual research of freedom of thought in the ECHR system as a fundamental human freedom and as a legal institution.

Objectives: arising from the set goal are the following: defining freedom of thought; establishing the international and national regulatory framework on freedom of thought; exploring freedom of thought in the context of other rights guaranteed by the European Convention on Human Rights; determining the positive and negative obligations of the state in the field of Article 9 of the European Convention on Human Rights.

The novelty and the scientific originality of the obtained results from the original research in the national doctrine of international human rights law and the law of the European Convention on Human Rights of freedom of thought based on what was found and deduced by the court in Strasbourg. The originality of the investigation results additionally from the philosophical and legal approach to freedom of thought, but also from the conclusions formulated at the end.

The result (s) obtained that contribute to solving an important scientific problem. The research contributes to solving the scientific problem expressed by establishing a clear concept of freedom of thought, determining the place and role of freedom of thought in human rights system with the aim of eliminating the confusion that accompanies the content of this fundamental freedom in the theory and practice of law. when elaborating the *lege ferenda* proposals for the adoption of a viable normative framework adapted to the international standards and the exclusion of judicial errors.

The theoretical significance lies in the research that claims to be exhaustive of the local doctrinal material in the field, invoking the relevant studies signed by theorists from Romania, Russian Federation, USA, French Republic, United Kingdom, etc., with reference to the interpretation of the conventional, jurisprudential standard. in the field of freedom of thought, the identification of shortcomings in the procedure for their application at national level and, finally, their elimination on the basis of the solutions formulated.

The applicative value of the thesis. The paper can serve as a doctrinal support for the curricula of university courses Law of the European Convention on Human Rights, Legal protection of human rights, Constitutional law. Likewise, the exposed scientific material can be consulted by the beneficiaries of the National Institute of Justice in order to acquire the information on the subject of the material law of the European Convention on Human Rights, a subject approached in the initial and continuous training.

The implementation of scientific results: The results of the scientific investigation were presented and debated in scientific forums in the country and outside the Republic of Moldova. Some of the research results were presented in accredited journals. Addressed to all those interested in the nature and content of freedom of thought, the recommendations set out at the end can be consulted especially by the actors of the legislative process in order to increase the protection offered to individuals in the field of this fundamental freedom.

LISTA ABREVIERILOR

AG	Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite
alin.	alineat
APCE	Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei
art.	articol
CEDO	Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale
CoE	Consiliul Europei
Comisia	Comisia Europeană a Drepturilor Omului
CtEDO	Curtea Europeană a Drepturilor Omului
Curtea	
Constituțională	Curtea Constituțională a Republicii Moldova
DUDO	Declarația Universală a Drepturilor Omului
EDO	Europeană a Drepturilor Omului
ICM	Interfața creier-mașină
lit.	litera
MC	Marea Cameră
nr.	număr
OCDE	Organizația pentru Cooperare și Dezvoltare Economică
ONU	Organizația Națiunilor Unite
OSA	Organizația Statelor Americane
par.	Paragraf
pct.	punct
PIDCP	Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice
RM	Republica Moldova
UE	Uniunea Europeană
vs.	versus

INTRODUCERE

Actualitatea și importanța temei de cercetare. Libertatea gândirii este la originea tuturor realizărilor civilizației umane la toate etapele de existență a acesteia. Gândirea liberă, neîndoctrinată de dogme, prejudecăți și stereotipuri a stat la baza conceperii modelului heliocentric al sistemului solar, a permis descifrarea structurii de dublă spirală a ADN-ului uman, a propus gama muzicală, a realizat sistemul periodic al elementelor chimice, a inventat sistemul binar – momente care au marcat adevărate ”revoluții” în mințile oamenilor și realitățile acelor timpuri, lăsând o amprentă puternică în evoluția omenirii, sporind, în consecință, calitatea vieții oamenilor diferitelor epoci.

Gândirea este liberă, afirma Marcus Tullius Cicero în secolul I î.e.n. Societatea internațională a reușit să dea conținut juridic celebrului citat abia la sfârșitul secolului XIX, începutul secolului XX.

Datorită eforturilor titanice ale personalităților notorii de pe acele timpuri, și datorită receptivității autorităților naționale, omenirea a reușit să includă libertatea de gândire în lista libertăților și drepturilor civile fundamentale, care aparțin fiecărei persoane din momentul nașterii și de care statul n-o poate priva. Mecanismul european de protecție a drepturilor omului fundamentat pe dispozițiile CEDO a avut grijă să dezvolte conținutul acestei libertăți, adaptând-o la realitățile timpurilor noastre.

Libertatea de gândire este o condiție esențială a unei societăți democratice, a unui stat de drept. Filosofi, juriști, oamenii de artă au tratat dintotdeauna libertatea de gândire drept cea mai importantă valoare a unei societăți prospere. Fiind valorificată plenar această libertate aduce doar beneficii atât individului, cât și societății în ansamblu.

Apărută în legislațiile naționale, libertatea de gândire a fost împrumutată de tratatele internaționale, care i-au consfințit caracterul de normă imperativă. Astăzi, libertatea de gândire se conține în prevederile actelor, tratatelor internaționale universale și regionale prin care sunt create mecanismele de protecție a drepturilor omului (Declarația Universală a Drepturilor Omului, Pactul Internațional privind Drepturile Civile și Politice, Convenția pentru apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale, Convenția Interamericană a Drepturilor Omului, Carta Africană a Drepturilor Omului, Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene etc.), cât și în convențiile care protejează anumite categorii de persoane (Convenția cu privire la drepturile copilului, Convenția privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială etc ...). Totodată, trebuie să recunoaștem că cea mai consistentă interpretare a acestei libertăți fundamentale o avem datorită dezvoltărilor jurisprudențiale ale Curții Europene a Drepturilor Omului, înființată pentru a asigura

respectarea de către statele părți a angajamentelor ce decurg din Convenția pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale.

În pofida faptului că libertatea de gândire, de conștiință și de religie este consacrată de multiple instrumente universale și regionale de protecție a drepturilor omului, este incorporată în legislațiile naționale ale statelor, realizarea acesteia în practică relevă o serie de probleme iscate, în esență, de termenii ce stârnesc confuzii în rândurile beneficiarilor, dar și juriștilor practicieni; de reticența autorităților naționale în procesul de asigurare a respectării drepturilor fundamentale ale persoanelor. Subsecvent, în prezenta lucrare ne propunem să identificăm principalele obligații pozitive ale statului pe terenul articolului 9 al Convenției pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale cu formularea concluziilor relevante în vederea prevenirii încălcărilor dispozițiilor tratatului indicat.

De regulă, orice cercetare în materia drepturilor materiale și procedurale garantate de CEDO respectă abordarea dihotomică: *ab initio* sunt analizate în detalii apariția, evoluția, natura și conținutul dreptului garantat, ulterior sunt determinate condițiile imixtiunii autorităților în procesul de realizare a dreptului/libertății – obiect al cercetării. Pornind de la natura absolută a dreptului la libertatea de gândire, în debutul acestei lucrări facem precizarea că nu vor fi tratate aspecte ce legitimează imixtiunea autorităților naționale. Iar principiile subsidiarității, proporționalității vor fi analizate exclusiv în momentul în care va fi tratată corelația libertății de gândire cu alte drepturi convergente garantate de CEDO.

Gradul de studiere a temei de cercetare. Prezenta teză se prezintă în calitate de studiu inedit în doctrina autohtonă de Drept Internațional al Drepturilor Omului, Dreptul Convenției Europene a Drepturilor Omului, Protecția Juridică a Drepturilor Omului prin care se urmărește să fie analizate *in concreto* natura, conținutul și locul libertății de gândire în sistemul drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, așa cum a fost proiectat acest sistem regional de statele părți la CEDO. Lucrările consultate în vederea redactării acestui material științific prezintă anumite particularități iscate din caracterul specific al libertății analizate.

Astfel, o primă trăsătură a suportului bibliografic o prezintă caracterul pluridisciplinar al studiilor care consacră libertatea de gândire. În special se atestă numeroase surse cu implicații filosofico-juridice, politice, medicale. Aici referim studiile realizate de Swaine L., Medvedev S., Bury J., B., Berdyaev N.

Conținuturi valoroase în vederea redactării capitolelor 2 și 3 din prezenta lucrare au fost descoperite în manualele ce tratează teoria drepturilor omului. Printre acestea merită a fi indicate lucrările didactice și metodico-didactice ale autorilor Lucașeva, Balașenko, Suharev, Rehman etc.

O altă trăsătură a bibliografiei prezentei lucrări o prezintă faptul că a fost utilizat un număr

considerabil de lucrări prin care este sistematizată și comentată practica Curții Europene a Drepturilor Omului. Acestea nu se referă *stricto sensu* la subiectul analizat, dar ne oferă informații valoroase în vederea identificării jurisprudenței relevante, abordarea științifică a conceptelor și determinarea rolului libertății de gândire în sistemul CEDO. Printre cele mai valoroase studii menționăm cele semnate de C. Bîrsan, Harris O’Boyle, Berger V., Murdoch J., Renucci J.-F., Xenos D., Gomien D., De Salvia M.

În calitate de reprezentanți ai doctrinei autohtone având cercetări în domeniul libertății de gândire, ce au constituit suportul doctrinar al prezentului text științific merită a fi menționați M. Poalelungi, D. Sârcu-Scobioală, O. Dorul, A. Morărescu etc.

Din cele promovate de cele mai strălucite minți ale tuturor timpurilor, constatate în doctrina de specialitate și exprimate în instrumentele juridice cu caracter universal, regional și național, libertatea de gândire este una din libertățile fundamentale ale omului esențială pentru viața plină a ființei umane. Perfect conștienți de acest fapt, autorii Convenției Europene a Drepturilor Omului au convenit să asigure protecția libertății de gândire a persoanei deja în forul său interior, aceasta constituind un exercițiu complex cu implicații empirice nu neaparat juridice.

Finalitatea prezentului demers științific nu-l constituie identificarea limitelor morale și logice ale libertății de gândire, ci relevarea naturii sale juridice și condițiilor de exercitare. Prin urmare, ne propunem în calitate de **scop al cercetării** să studiem profund și multiaspectual libertatea de gândire în sistemul CEDO în calitate de concept teoretic și în calitate de instituție juridică. În vederea atingerii scopului fixat ne propunem realizarea următoarelor **obiective ale cercetării**:

- definirea libertății de gândire;
- stabilirea cadrului normativ internațional (universal și regional) și celui național în materia libertății de gândire;
- analiza raționamentelor juridice ce au stat la baza hotărârilor sau deciziilor Curții Europene a Drepturilor Omului pe terenul libertății de gândire;
- reliefaarea principiilor generale degajate din jurisprudența Curții de la Strasbourg în materia libertății de gândire;
- cercetarea libertății de gândire în contextul altor drepturi garantate de Convenția Europeană a Drepturilor Omului și identificarea raționamentelor de care se conduce Curtea Europeană a Drepturilor Omului atunci când pune în balanță interese concurente: libertatea de gândire pe de o parte și libertatea de exprimare, fie libertatea de asociere, fie dreptul la viață privată etc. pe de altă parte;
- determinarea obligațiilor pozitive și negative ale statului pe terenul articolului 9 al

Convenției Europene a Drepturilor Omului.

Ipoteza de cercetare. Inițiem cercetarea științifică prin fixarea ipotezelor cu caracter general și specific care urmează să fie demonstrate până la final. Reieșind din natura libertății ce constituie obiectul prezentului studiu, abordarea sa multidisciplinară, ne propunem următoarele ipoteze de cercetare:

- libertatea de gândire, izvorâtă din demnitatea umană, are caracter fundamental reieșind din importanța procesului psihic cognitiv pentru viața omului;
- libertatea de gândire are caracter absolut nefiind admisă, dar nici fezabilă la moment imixtiunea autorităților în procesul de realizare a acesteia;
- libertatea de gândire, în lumina constatărilor Curții Europene a Drepturilor Omului, este o premisă în vederea realizării plene a altor drepturi și libertăți fundamentale ale persoanei.

Problema științifică importantă soluționată rezidă în stabilirea unui concept clar al libertății de gândire, determinarea locului și rolului libertății de gândire în sistemul drepturilor și libertăților fundamentale ale persoanei, având drept scop eliminarea confuziilor ce însoțesc conținutul acestei libertăți fundamentale în teoria și practica dreptului, fapt ce conduce în final la elaborarea propunerilor *de lege ferenda* întru adoptarea unui cadru normativ viabil adaptat la standardele internaționale și excluderea erorilor judiciare. Nenumeroasele surse doctrinare autohtone și externe în domeniul conținutului juridic al libertăților fundamentale ale omului ce protejează *forum internum* justifică necesitatea și actualitatea prezentei investigații științifice în vederea fundamentării științifice a libertății de gândire în calitate de concept doctrinar, dar și instituție juridică.

Sinteza metodologiei de cercetare și justificarea metodelor de cercetare alese.

Cercetarea conceptuală a libertății de gândire presupune un exercițiu intelectual complex, or, prezenta lucrare satisface cerința de pluridisciplinaritate actuală din perspectiva tendințelor în evoluția metodologiei cercetărilor științifice în domeniul dreptului. Vom demonstra, pe parcursul prezentului studiu, că conceptul tratat constituie domeniu de interes atât pentru juriștii specializați în domeniul dreptului constituțional, teoria generală a statului și dreptului, dreptul internațional, dreptul internațional al drepturilor omului, dreptul Convenției Europene a Drepturilor Omului, dar și pentru filosofi, sociologi, medici. Vom recurge în repetate rânduri la analiza și, corelativ, sinteza fenomenelor și evenimentelor cercetate. Subsecvent, bazele metodologice ale cercetării constituite dintr-o totalitate de mijloace și procedee teoretice și practice de cunoaștere a domeniului cercetat al realității juridice însumează:

- *analiza logică (deductivă, inductivă, generalizare, specificare)* aplicată pe întreg parcursul lucrării întru a identifica conținutul juridic al libertății de gândire, obligațiile pozitive

analizate în teza de doctorat.

Reieșind din afirmația că deducția este ”inima” argumentării juridice, și în consecință, a activității juridice¹, apelând la metoda deductivă, vom identifica și determina, deși în linii generale, esența gândirii în calitate de proces cognitiv de cunoaștere; vom aplica principii și raționamente unanim acceptate în vederea fundamentării importanței libertății de gândire întru realizarea principiului demnității umane; vom proiecta scenarii ale evoluției situațiilor juridice urmare a apariției noilor provocări iscate din evoluția științelor juridice, medicale, progresul tehnico-științific, având incidență asupra libertății de gândire.

- *analiza istorică* este relevantă în vederea analizei evoluției istorice și codificării libertății de gândire, pentru a contura, în ultimă instanță, întinderea obligațiilor pozitive pe terenul articolului 9 al CEDO. În rezultatul prezentei investigații științifice ne propunem să identificăm în aspect evolutiv, dar și cantitativ raționamentele care stau la baza deciziilor și hotărârilor Curții Europene a Drepturilor Omului atunci când aceasta se expune pe marginea libertății de gândire.

- *metoda dialectică*, presupunând analiza opiniilor contrare vis-a-vis de un fenomen sau proces, este oportună atunci când analizăm opiniile doctrinare, uneori contradictorii, cu privire la natura libertății de gândire și relaționarea acesteia cu alte libertăți fundamentale ale omului, ce va permite, la finalul lucrării, să fie identificate soluții practice și teoretice adecvate.

- *analiza comparativă* aplicată la tratarea subiectului compatibilității legislației Republicii Moldova cu standardele CEDO în materia asigurării libertății de gândire;

- *analiza sistemică* utilizată în cadrul stabilirii originii, locului și rolului libertății de gândire în sistemul dreptului internațional al drepturilor omului, precum și în sistemul CEDO. Anume această din urmă metodă ne permitem să proiectăm conținutul Capitolului 3 unde este tratată convergența libertății de gândire cu alte drepturi și libertăți din sistemul CEDO;

- *analiza dinamică (în perspectivă)* pentru a prognoza modificările ce urmează a fi operate în legislația națională în vederea valorificării plenare de către fiecare individ în parte a libertății de gândire.

Sumarul capitolelor tezei. Teza de doctorat conține trei capitole însumând 12 paragrafe. În mare parte, materialul științific este expus simetric fiind respectată metoda deductivă de abordare a conținutului.

În capitolul 1 intitulat *Cadrul normativ, doctrinar și jurisprudențial în materia libertății de gândire în sistemul Convenției Europene a Drepturilor Omului*, în conformitate cu

1 ПОНКИН И.В., ЛАПТЕВА А.И. Методология научных исследований и прикладной аналитики: Учебник. Издание 2-е, дополн. и перераб. / Консорциум «Аналитика. Право. Цифра». – М.: Буки Веди, 2021. – 567 с. (Серия: «Методология и онтология исследований»). p. 350

recomandările Ghidului de elaborare și redactare a tezei de doctorat, am analizat situația în domeniul tezei. Astfel, în primul paragraf se conține prezentarea succintă a realizărilor științifice în domeniul libertății de gândire în sistemul CEDO, reflectată în articole, lucrări monografice, manuale, studii elaborate de autorii străini și autohtoni. La acest moment am fundamentat temeinic cercetarea realizată determinându-i rolul și locul în calitate de concept teoretic și instituție juridică în știința și sistemul dreptului internațional public.

În cel de-al doilea paragraf am analizat calitativ prevederile actelor universale și regionale cu și fără forță juridică ce reglementează protecția anumitor categorii de drepturi, fie anumitor categorii de persoane. După cercetarea instrumentelor universale și regionale cu caracter obligatoriu (tratate internaționale), am identificat și analizat actele *soft law* în materia libertății de gândire. În așa mod materialul normativ expus permite crearea unei viziuni clare asupra cadrului normativ în domeniul obiectului prezentului demers științific. La fel în cadrul acestui paragraf am urmărit să elucidăm cadrul legislativ al statului nostru în materia libertății de gândire, conștiință și religie. În respectiva unitate de conținut, legislația Republicii Moldova poate fi comparată cu prevederi relevante ale altor state, alese pentru a satisface cerințele prezentării unui studiu comparat.

Al treilea paragraf conține repere jurisprudențiale ale forului jurisdicțional de la Strasbourg în domeniu, fiind expuse succint cauzele prin care au fost stabilite principiile generale de drept în materia libertății de gândire, conștiință și religie.

Conținutul primului capitol permite crearea unei viziuni globale privind gradul de investigare și reglementare a libertății de gândire în instrumentele universale și regionale. Concluziile formulate la finele primului capitol despre cercetarea insuficientă în doctrina autohtonă de specialitate a libertății de gândire în sistemul CEDO, conțin suplimentar ipotezele de cercetare, ce urmează a fi demonstrate în capitolele 2 și 3.

Capitolul 2 intitulat ***Geneza și conținutul libertății de gândire în cadrul mecanismului european de protecție a drepturilor omului instituit de Convenția Europeană a Drepturilor Omului***, urmare a celor demonstrate în primul capitol, propune abordări conceptuale ale libertății de gândire. Aici au fost propuse conceptele-cheie a lucrării, au fost realizate clasificări necesare întru a dezvălui locul și rolul libertății de gândire în gama drepturilor și libertăților individuale.

Conținutul capitolului demarează cu abordări definitorii și analiză temeinică a originii și evoluției libertății de gândire din perspectiva periodizării istorice. Or, nu poate fi deslușit un concept doctrinar fără a-i cunoaște traseul său istoric. La fel, nu-i pot fi proiectate scenariile viitoare fără a fi luate în considerație aspectele evolutive ale fenomenului abordat în aspect teoretic și practic.

În al doilea paragraf ne-am propus să specificăm aportul adus de Convenția Europeană a Drepturilor Omului și, în mod particular, de interpretarea jurisprudențială a Curții Europene a Drepturilor Omului în conceptualizarea și dezvoltarea conținutului libertății de gândire. Deși sunt extrem de puține cauze în care Curtea Europeană s-a expus în esență asupra dreptului la libertatea de gândire, am reușit să evidențiem particularitățile acestora. În cele din urmă, au fost identificate obligațiile pozitive și cea negativă pe terenul libertății de gândire.

Capitolul 3 denumit ***Libertatea de gândire în sistemul Convenției Europene a Drepturilor Omului*** structurat în 3 paragrafe conține o analiză a locului libertății de gândire în sistemul Convenției Europene a Drepturilor Omului. În fiecare paragraf ne-am propus să tratăm interdependența libertății de gândire cu una sau mai multe libertăți/drepturi conexe protejate de Convenție: libertatea de exprimare, libertatea religioasă, libertatea de conștiință, dreptul la respectarea vieții private etc. Anume acest exercițiu are ca finalitate trasarea distincției nete între libertatea de gândire, pe de o parte, și libertatea de conștiință sau libertatea de religie pe de altă parte. Or, Curtea fiind sesizată cu cereri în care reclamanții pretind violarea acestor libertăți, tradițional le examinează fără a le decela.

În mod firesc, cu excepția definirii doctrinare a conceptelor-cheie, materialul consultat în vederea elaborării par. 1-3 în cea mai mare parte îl constituie hotărârile și deciziile CtEDO.

În compartimentul ***Concluzii generale și recomandări*** au fost expuse corelativ obiectivelor trasate în introducere rezultatele investigațiilor științifice realizate.

Lucrarea, întru a pretinde a fi considerată având caracterul unui studiu finalizat în domeniul științelor juridice, conține o serie de recomandări menite să sporească gradul de protecție pe care autoritățile statale, inclusiv cele din Republica Moldova, o pot oferi particularilor. La acest din urmă compartiment am readus în discuție momente expuse în Capitolele II și III, în special, ideea de a revedea libertatea de gândire în lumina noilor aplicații ale științei și tehnologiilor. Ideile expuse au îmbrăcat forma propunerilor *de lege ferenda*.

1 CADRUL NORMATIV, DOCTRINAR ȘI JURISPRUDENȚIAL ÎN MATERIA LIBERTĂȚII DE GÂNDIRE ÎN SISTEMUL CONVENȚIEI EUROPENE A DREPTURILOR OMULUI

1.1. Reflecții doctrinare privind natura și conținutul libertății de gândire

Demarăm investigația științifică în cadrul acestei unități de conținut, fideli abordării deductive a materialului științific, prin stabilirea conținuturilor relevante în lucrările științifice și didactico-științifice la subiectul drepturilor omului care vor demonstra, în cele din urmă, gradul de cercetare a temei lucrării de doctorat în literatura de specialitate autohtonă și cea străină.

Manualul *”Права человека”* elaborat de un colectiv de autori de sub egida Institutului statului și dreptului al Academiei Ruse de Științe sub conducerea prof. Lucașeva E. demonstrează caracterul complex și variat al drepturilor omului, conținutul și geneza lor, originea socială, rolul lor într-un stat de drept. Libertatea de gândire este analizată la compartimentul drepturi și libertăți personale (civile). Autorii consideră libertatea de gândire și exprimare în calitate de libertate a oricărui individ de a nu fi supus niciunui control ideologic, dreptul fiecăruia de a-și alege independent sistemul de valori spirituale. În opinia autorilor libertatea de gândire este legată de aflarea atitudinii personale față de obiecte, fenomene, evenimente din lumea înconjurătoare, de formarea liberă a propriilor convingeri cu privire la cele ce se întâmplă, fiind mult mai largă ca conținut decât libertatea de conștiință².

În lucrarea *”Droit européen des droits de l’homme. Manuel”*³ autorul francez J.-F. Renucci constată că articolul 9 al CEDO este cu certitudine dispoziția esențială în domeniul libertăților de gândire. În opinia autorului, deși dificultăți în domeniul aplicării dispozițiilor art. 9 pot apărea, Convenția protejează eficient această libertate. Constatând cele menționate, autorul își canalizează efortul în vederea cercetării libertăților de gândire și celei religioase.

Fiind absolut deosebită natura acestei libertăți fundamentale, care face parte din prima generație a drepturilor și libertăților omului, ținem să menționăm caracterul pluridisciplinar al studiilor ce consacră libertatea de gândire. În special se atestă numeroase surse cu implicații filosofico-juridice. Din acestea fac parte:

Opera platoniană a servit drept suport în vederea descrierii evoluției ideii libertății de gândire. Platon, reproducând în esență dialogurile lui Socrate în lucrările *”Phaidros”*⁴,

2 ЛУКАШЕВА Е.А. Права человека. Учебник. 2-е издание, переработанное. НОРМА. ИНФРА-М. Москва, 2011. P. 165

3 RENUCCI J.-F. Droit européen des droits de l’homme” L.G.D.J., 2 edition. Paris, 2001. 688 p.

4 PLATON, Phaidros. Traducere, lămuriri preliminare și note de Gabriel Liiceanu. Editura HUMANITAS, 2011, 234 p.

”Phaidon”⁵, ”Theaitetos”⁶, abordează din punct de vedere metafizic importanța gândirii libere, inspirându-se din operele religioase ale Indiei Antice. Deși rudimentar, libertatea de gândire se conturează în lucrările gânditorului lumii antice, care o percepea ca condiție absolut necesară pentru dezvoltarea gândirii umane critice și prosperării oricărei societăți. De atunci, marele filozof percepea caracterul utopic al oricăror tentative de impunere a unui mod de gândire comun pentru toți indivizii ce formează o comunitate.

Printre filozofii medievali la ale căror opere am apelat în vederea redactării capitolelor prezentei lucrări de doctorat se numără Baruch Spinoza care în faimosul ”*Tratat Teologico-Politic*” (1670) dedică un capitol aparte fundamentelor statului, dreptului natural și civil al fiecăruia și dreptului puterii supreme (Capitolul XVI). Sunt absolut fascinante pentru acele timpuri afirmațiile autorului despre natura drepturilor fiecărui individ, dar și a majorității indivizilor unui stat. În lucrarea indicată autorul și-a propus să cerceteze până unde se extinde în cel mai bun stat libertatea de a gândi și de a vorbi ce gândește fiecare. Autorul realizează o cercetare prin prisma fundamentelor statului, începând cu dreptul natural al fiecărui individ, făcând abstracție de la existența statului și religie, ulterior – în asemenea contexte.⁷

În partea finală a tratatului Spinoza afirmă că libertatea gândirii ar trebui să fie cu atât mai mult admisă, ea fiind cu siguranță o virtute, și nu poate fi reprimată. Adăugați că ea nu provoacă niciun inconvenient, care (așa cum vom demonstra) nu ar fi putut fi evitată prin autoritatea conducerii; ca să nu mai vorbim de faptul că această libertate în cea mai mare măsură este necesară pentru progresul științelor și artelor, pentru că acestea din urmă sunt dezvoltate cu succes doar de către oamenii care au gândirea liberă și deloc afectată de prejudecăți.⁸

Lucrarea fundamentală ”*A history of freedom of thought*”, autor Bury J. B., se prezintă ca un studiu profund analitic în domeniul evoluției libertății de gândire și a conținutului său la diferite etape istorice ale dezvoltării civilizației umane. Impresionează interpretarea contemporană oferită de autor evenimentelor și lucrărilor celebre apărute în perioadele antică, medievală, renașterii și reformei până în secolul XIX.

John Bagnell Bury consideră că oamenii percep ca o banalitate faptul că gândul este liber. Un om nu poate fi niciodată limitat să gândească orice dorește, atâta timp cât ascunde ceea ce crede. Funcționarea minții sale este limitată numai de limitele experienței sale și de puterea

5 PLATON, Phaidon. Lămuriri preliminare și note de Manuela Tecușan. Editura HUMANITAS București, 2011, 234 p.

6 PLATON, Theaitetos. Editura HUMANITAS, București, 2012 231 p.

7 СПИНОЗА Б., Богословско-политический трактат. Электронный ресурс URL: http://www.civisbook.ru/files/File/Spinoza_B-P_tr.pdf p. 203

8 Ibidem p. 79

imaginației sale. Dar această libertate naturală a gândirii private are valoare nesemnificativă. Este nesatisfăcător și chiar dureros pentru gânditorul însuși, dacă nu i se permite să-și comunice gândurile altora și, evident, nu are nicio valoare pentru semenii săi. Mai mult, este extrem de dificil să ascunzi gânduri care au putere asupra minții. Dacă gândirea unui om îl determină să pună sub semnul întrebării idei și obiceiuri care guvernează comportamentul celor din jurul său, să respingă credințele pe care le dețin, să vadă moduri de viață mai bune decât cele pe care le urmează, este aproape imposibil pentru el, dacă este convins de justetea propriului raționament, să nu trădeze prin tăcere, cuvinte întâmplătoare sau atitudine generală că este diferit de ei și nu împărtășește opiniile lor. Unii astăzi ar prefera, ca Socrate, să înfrunte moartea mai degrabă decât să-și ascundă gândurile. Astfel, libertatea de gândire, întru a fi valorificată, include libertatea de exprimare.⁹

Este important să menționăm că această legătură a forului intern cu cel extern este ideea de bază ce străbate întreaga lucrare, fiind sesizate particularități ale realizării dreptului la libertatea de gândire în varii contexte politico-juridice.

O altă preocupare a autorului lucrării indicate *supra* este ideea că, creierul obișnuit este în mod natural leneș și tinde să opună minimă rezistență. Lumea mentală a omului obișnuit constă din credințe pe care le-a acceptat fără să pună la îndoială și la care se ține ferm atașat; el este instinctiv ostil față de orice ar bulversa ordinea stabilită a acestei lumi familiare. O idee nouă, în contradicție cu unele dintre credințele pe care le deține, înseamnă necesitatea de a-și rearanja mintea; iar acest proces este laborios, necesitând o cheltuială dureroasă de energie a creierului. Pentru el și semenii săi, care formează marea majoritate, ideile noi și opiniile care pun la îndoială credințele și instituțiile consacrate le par rele pentru că sunt dezagreabile.¹⁰

Se prezintă ca fiind extrem de interesantă și relevantă prezentului demers științific lucrarea „*Despre libertate*” semnată de John Stuart Mill. Astfel, după o serie de reflecții personale asupra importanței libertății umane, în general, autorul reliefează importanța libertății de gândire. În teză, practic fiecare unitate de conținut analizată demarează cu constatările lui Mill. Autorul tratează conceptual libertatea, se expune asupra importanței libertăților individuale pentru progresul general al societății, dar și, cu referire la obiectul prezentului studiu, identifică locul și rolul libertății de gândire în sistemul libertăților omului.

Prezintă interes opinia lui Mill vis-a-vis de corelația libertății de gândire cu libertatea asocierii indivizilor, libertatea de a se asocia în orice scop ce nu dăunează altora, presupunându-se că indivizii astfel uniți sunt maturi și nu au fost nici forțați, nici amăgiți. Nici o societate în care

9 BURY J. B. A history of freedom of thought. Henry Holt and Company, The University Press, Cambridge, U.S.A., 1913. p. 3-4

10 BURY J. B. A history of freedom of thought. Henry Holt and Company, The University Press, Cambridge, U.S.A., 1913. p. 4

aceste libertăți nu sunt în genere respectate nu este liberă, indiferent ce formă de guvernământ ar avea; și nici o societate nu este complet liberă câtă vreme acestea nu sunt realizate pe deplin, fără nici o restrângere. Singura libertate demnă de acest nume este aceea de a-și urmări binele propriu, în felul tău propriu, atâta timp cât nu încerci să lipsești pe alții de binele lor sau să-i împiedici să și-l dobândească. Fiecare este adevăratul paznic al propriei sănătăți, fie ea trupească, mintală sau sufletească. Omenirea are mai mult de câștigat lăsând pe fiecare să trăiască așa cum crede el că e mai bine decât silind pe fiecare să trăiască așa cum li se pare celorlalți că ar fi bine.¹¹

Studiul *"Freedom of thought as a basic liberty"*¹² elaborat de Lucas Swaine, conferențiar la Darmouth College prezintă geneza și abordarea politică, juridică și filosofică a libertății de gândire. Studiul demarează cu constatarea neclarității naturii libertății de gândire față de libertățile de exprimare, religie, conștiință și asociere ale căror conținuturi și limite sunt net determinate. Autorul își propune să analizeze încadrarea libertății de gândire în calitate de libertate fundamentală a omului, centrându-se pe importanța gândirii pentru viața umană, după care elaborează o serie de constatări care demonstrează importanța libertății de gândire.

Ulterior, este determinat locul libertății de gândire în teoria politică liberală și în contextul drepturilor omului, examinând afirmații valoroase în cadrul acelor tradiții. Studiul continuă prin determinarea dacă libertatea de gândire se distinge față de celelalte libertăți-cheie, în urma cărora constatările autorului permit deducerea răspunsului la întrebarea dacă libertatea de gândire merită statutul de libertate de bază. Pe întreg conținutul studiului, autorul invocă motive ce ne permit să considerăm că libertatea de gândire este într-adevăr specială și distinctă. În final, autorul consideră că libertatea de gândire merită statutul de libertate fundamentală, dată fiind semnificația gândirii pentru viața umană, apreciază importanța fundamentală a libertății de gândire în stabilirea și exercitarea celorlalte drepturi, precum și importanța aptitudinii de a dezvolta și experimenta gânduri fără interferențe nejustificate din partea celorlalți.

Un suport valoros în vederea redactării conținuturilor capitolelor prezentei lucrări de doctorat îl constituie studiul *"Compilation des normes du Conseil de l'Europe relatives aux principes de liberté de pensée, de conscience et de religion et liens avec d'autres droits de l'homme"* adoptat de Comitetul de experți pentru drepturile omului (CDDH) al Consiliului Europei la 19 iunie 2015.

În timpul elaborării studiului indicat, Europa se confrunta cu o nouă și periculoasă amenințare teroristă din partea unui grup autoproclamat „Stat Islamic”. Actele odioase și criminale

11 MILL J.S., Despre libertate. Traducere din engleză și prefață de Adrian-Paul Iliescu Ediția a III-a. Editura HUMANITAS, 2014. P. 61

12 SWAINE L. Freedom of Thought as a basic liberty. Political Theory, 2016. P. 1-21 2016 SAGE Publications, DOI: 10.1177/0090591716676293 ptx.sagepub.com p. 1-2

ale acestei organizații nu găsesc nicio justificare în Coran sau în orice alt text religios. Prin brutalitatea lor, ei jignesc milioanele de musulmani iubitori de pace.

Autorii studiului au avut datoria să traseze o precizare foarte clară: teroarea nu are religie. În timp ce statele europene iau măsurile necesare pentru a consolida securitatea, guvernele trebuie să evite cu grijă orice acțiune care calomniază sau marginalizează orice grup religios. Chiar și politicile care sunt întreprinse cu cele mai bune intenții pot duce la aceste consecințe nedorite. Au fost auzite deja numeroase apeluri din partea populiştilor și a „micilor” naționaliști la restricții asupra practicii și expresiei islamice în cadrul societăților europene, pentru a exploata climatul de frică. O astfel de reacție va aduce doar mai multă violență. Decât să facem să pară că islamul este problema, reafirmând propaganda teroristă și dând prin aceasta un impuls extremiștilor, mai bine ar fi să reafirmăm libertatea de gândire pe care s-a construit Europa modernă și să apărăm pluralismul pe care teroriștii încearcă să-l distrugă.

Pentru a ajuta statele în acest efort, studiul *”Compilation des normes du Conseil de l’Europe relatives aux principes de liberté de pensée, de conscience et de religion et liens avec d’autres droits de l’homme”* reunește, pentru prima dată, standarde și îndrumări juridice referitoare la articolul 9 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului, în temeiul cărora indivizii au dreptul absolut și necondiționat la o credință religioasă pe care o pot manifesta și practica în comun și în public. Această libertate este esențială în democrațiile în care drepturile și convingerile fiecăruia sunt respectate. Este, de asemenea, o condiție prealabilă pentru a trăi împreună cu succes în societăți diverse.¹³

Un loc aparte în cercetarea realizată am dedicat noilor implicații ale tehnologiilor și științelor medicale asupra procesului cognitiv, subsecvent asupra modului de valorificare de către ființa umană a libertății de gândire. În acest sens, am apelat la rezultatele celor mai recente dezvoltări sub egida Consiliului Europei care s-au materializat prin introducerea în uzul juriștilor contemporani a conceptului ”neurodrepturi”. Marcello Ienca, autorul studiului *”Common human rights challenges raised by different applications of neurotechnologies in the biomedical field”* ¹⁴ dedică un paragraf aparte cercetării libertății de gândire și de conștiință. Dânsul afirmă că teza conform căreia mintea umană și procesele cognitive pe care le permite sunt libere este omniprezentă în istoria ideilor. Deși gândirea independentă a fost descurajată din punct de vedere cultural și chiar persecutată din punct de vedere legal în cea mai mare parte a istoriei omenirii, o

13 *Compilation des normes du Conseil de l’Europe relatives aux principes de liberté de pensée, de conscience et de religion et liens avec d’autres droits de l’homme*. Adoptée par le Comité d’experts pour les droits de l’homme (CDDH) du Conseil de l’Europe le 19 juin 2015 p. 5

14 IENCA M. *Common human rights challenges raised by different applications of neurotechnologies in the biomedical field*. Council of Europe, October 2021 <https://rm.coe.int/report-final-en/1680a429f3> p. 45

tradiție culturală care vizează protecția unei astfel de libertăți fundamentale străbate întreaga istorie a gândirii umane.

Din lista autorilor existențialiști care ne-au inspirat în vederea redactării capitolului evoluției istorice a conceptului tratat în lucrare, merită să menționăm lucrarea autorului rus N. Berdyaev *”О назначении человека”*¹⁵. Lucrarea este dedicată problemelor cunoașterii etice, problemelor libertății, personalității și creației, chestiunilor binelui și a răului. Berdyaev deosebește trei etape ale evoluției etice: etica legii, etica ispășirii, etica creației. Asume etica creației, fundamentată pe protecție, regândire și actualizarea principiului libertății personale se prezintă ca cea mai evoluată formă a conștiinței morale. Autorul deosebește gândirea individuală de cea colectivă și identifică premisele unei societăți prospere, bazate pe tolerarea gândirii individuale, posibile doar în condițiile unei societăți pluraliste.

Cu referire la doctrina românească de drept al Convenției Europene a Drepturilor Omului merită să menționăm în calitate de sursă la care am apelat în repetate rânduri întru a defini libertatea de gândire lucrarea fundamentală semnată de Bîrsan C. *Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Comentariu pe articole*.¹⁶ După analiza conceptuală a libertății de gândire, conștiință și religie, stabilirea limitelor celor două libertăți, autorul propune repere jurisprudențiale prin care au fost stabilite principiile generale de care se conduce CtEDO atunci când examinează cauzele pe terenul articolului 9 al CEDO. Este meritorie abordarea evolutivă a jurisprudenței Comisiei EDO și CtEDO întru a înțelege în cele din urmă modul în care Curtea la diferite etape istorice tratează prevederile alin. 1 și alin. 2 ale articolului 9 din CEDO.

Fiind complex procesul psihic cognitiv numit gândire, pentru a-l înțelege în sensul încadrării sale juridice, departe însă de abordarea lui științifică completă, am apelat la o serie de studii din afara câmpului juridic. Merită a fi menționată în acest context lucrarea semnată de S. Medvedev *”Мозг против мозга. Новеллы о мозге”*¹⁷, care în introducere menționează că creierul uman este cel mai complicat obiect din cele cunoscute în Univers. Lucrarea se prezintă ca o relatare interesantă despre creierul uman. În prima parte autorul propune o incursiune în istoricul cercetării creierului, ilustrează revoluțiile tehnice în materia studierii creierului uman și prin aceasta pregătește cititorul de cea de-a doua parte a lucrării – novelele creierului uman. Lucrarea, suplimentar extinderii orizonturilor cunoașterii, furnizează informații interesante privind înțelegerea legăturii dintre psihicul uman și asigurarea sa materială. Pe de o parte activitatea

15 БЕРДЯЕВ Н. А., О назначении человека. Опыт парадоксальной этики. Оригинальное название: О назначении человека. Издательство: Изд. "Современные записки", Париж, 1931. 320 с.

16 BÎRSAN C. Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Comentariu pe articole, ed. 1, volumul 1, Ed. C.H. Beck. București, 2005. P. 706

17 МЕДВЕДЕВ С. Мозг против мозга. Новеллы о мозге. Бослен. Москва, 2017. 288 с.

neuronilor este organizată de un gând, pe de altă parte schimbările în activitatea neuronilor pot provoca schimbări în comportamentul și gândurile omului. S. Medvedev compară situația descrisă cu circulația pe o bandă cu dublu sens. Autorul consideră că natura materială a creierului impune limitări rigide și până astăzi nestudiate asupra procesului de gândire. Astfel, în condiții de stres se elimină o cantitate mare de adrenalină aceasta schimbând drastic comportamentul persoanei și influențează procesul de gândire. **18**

S. Medvedev recunoaște că s-a inspirat din lucrarea autoarei ruse N. Behtereva ”*Магия мозга и лабиринты жизни*”**19**. Studiul conține informații despre formarea științei interesante despre creierul uman, sunt descifrate legitățile funcționării creierului sănătos și celui bolnav, este fundamentată relevanța acestor legități nu doar în medicină, dar și în evenimentele de ordin social, la scară națională. Autoarea tratează în detalii capacitatea inedită a creierului uman – creația și își exprimă speranța că în urma investigațiilor științifice va fi posibilă descifrarea completă a codului gândirii, deoarece nu mai poate fi pusă la dubii ideea că la baza gândirii ideale se află un proces materializat. Totodată pentru ca toți, neavând frica etichetărilor, să privească în prăpăstiile științifice, și nu doar să meargă pe muchii, este necesar ca societatea să fie într-adevăr liberă, liberă de interdicții inutile și nenesecare, iar viața în această societate să fie liberă de pericolul catastrofei nucleare și nerespectarea drepturilor omului. Aceste condiții sunt absolut necesare pentru realizarea posibilităților infinite ale creierului uman, inclusiv cunoașterea pe sine însuși.**20**

În doctrina națională de drept internațional, drept internațional al drepturilor omului lipsesc studii dedicate exclusiv cercetării libertății de gândire în Convenția Europeană a Drepturilor Omului și în jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului. Tradițional subiectul este tratat în mod general în lucrările având ca obiect drepturile și libertățile fundamentale ale omului garantate de CEDO, iar acele puține lucrări ale savanților moldoveni în ale căror titluri figurează aspecte ale Dreptului CEDO tratează libertatea de gândire în ansamblu cu celelalte libertăți prevăzute de articolul 9 CEDO: libertatea religioasă și cea a conștiinței.

Totodată, nu poate fi neglijat aportul doctrinarilor din Republica Moldova în cercetarea generală și particulară a sistemului CEDO. Printre lucrările semnate de aceștia și care au fost consultate întru redactarea prezentei teze de doctorat menționăm următoarele:

Poalelungi M. în teza de doctor habilitat la tema ”*Obligațiile pozitive și negative ale statului prin prisma Convenției Europene pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale*”**21** își propune drept scop principal fundamentarea instituției obligațiilor pozitive

18 МЕДВЕДЕВ С. Мозг против мозга. Новеллы о мозге. Бослен. Москва, 2017. Часть 2-а. p. 46-47

19 БЕХТЕРЕВА Н. П. Магия мозга и лабиринты жизни. «Издательство АСТ», 2006.

20 БЕХТЕРЕВА Н. П. Магия мозга и лабиринты жизни. «Издательство АСТ», 2006. P. 20-21

21 POALELUNGI M. Obligațiile pozitive și negative ale statului prin prisma Convenției Europene pentru Apărarea

și negative ale statului rezultate din asumarea angajamentelor internaționale în baza Convenției Europene a Drepturilor Omului. Scopul propus urmărește finalitatea identificării acestora, pe baza cercetării jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului, în lipsa unor reglementări exprese în dispozițiile Convenției Europene a Drepturilor Omului. În teză, autorul analizează aportul statelor părți la Convenție în procesul realizării drepturilor și libertăților fundamentale. Obligațiile pozitive și negative sunt analizate inclusiv pe terenul articolului 9 al Convenției Europene a Drepturilor Omului. Concluziile la care a ajuns autorul studiului citat *supra* ne-au permis să deslușim natura obligațiilor pozitive și negative ale statului pe terenul articolului 9, conținutul lor, constatările devenind relevante pentru conținutul Capitolului II al prezentei lucrări de doctorat.

În lucrarea monografică *”Convenția Europeană a Drepturilor Omului: obligații pozitive și negative”*²² autorul Poalelungi M. realizează o fundamentare temeinică a noilor instituții ale dreptului internațional al drepturilor omului cum sunt obligațiile pozitive și cele negative prin trimiterea la obligația generală de protecție a drepturilor omului a statelor-părți la CEDO. După descrierea condițiilor de realizare a obligației pozitive și negative, autorul a analizat în detalii îndeplinirea obligațiilor pozitive și îndeplinirea obligațiilor negative ale statelor potrivit CEDO. Odată fiind definite obligațiile pozitive și cele negative ce decurg din prevederile CEDO, în teza de doctorat (Capitolul II) am dezvoltat constatările autorului studiului indicat în contextul obiectului prezentei investigații științifice - libertatea de gândire în sistemul CEDO.

Aportul doctrinarilor din RM nu se reduce doar la analiza teoretică a materialului științific. O contribuție esențială adusă de către mediul academic întru înțelegerea corectă a standardelor CEDO și ghidarea practicienilor în realizarea actului de justiție se prezintă prin lucrările prin care este analizată, sintetizată și evaluată practica forului de la Strasbourg pe cauzele vs. RM. Menționăm în acest sens două lucrări care ne-au permis să identificăm cauzele examinate de CtEDO vs. RM pe terenul articolului 9 inclusiv semnate de autorii:

- Poalelungi M., Sârcu D., Splavnic S., Grimalschi L., Nica A., Dorul O. *”Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Comentariu asupra hotărârilor Curții Europene a Drepturilor Omului versus Republica Moldova. Concluzii și recomandări”*. În această lucrare fiecare articol al CEDO este prezentat, cu mici devieri, potrivit trilogiei: generalități, conținut și recomandări. Considerațiile generale cu care demarează fiecare articol îi precizează sfera de aplicabilitate, iar conținutul fiecăruia este determinat de natura încălcărilor admise de autoritățile naționale și constatate de instanța de la Strasbourg. Conținutul fiecărui articol analizează hotărârile propriu

Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale. Autoreferatul tezei de doctor habilitat în drept. Chișinău, 2015.

22 POALELUNGI M. *Convenția Europeană a Drepturilor Omului: obligații pozitive și negative* F. E. – P. ”Tipografia Centrală”. Chișinău, 2015. 320 p

zise ale CtEDO vs. RM. Analiza se referă anume la reflecțiile Curții aplicabile circumstanțelor particulare ale cauzelor invocate. ²³ Deși pe terenul art. 9 CEDO RM a înregistrat cauze examinate de CtEDO exclusiv în materia libertății religioase, sunt relevante prezentei lucrări de doctorat informațiile conținute în lucrarea indicată *supra* în partea ce se referă la forul intern și autonomia persoanelor (par. 2.1) din compartimentul dedicat studiului articolului 9 al CEDO.

- Poalelungi M, Sârcu-Scobioală D., Dorul O., Nica A., Rotari O. *”Indicele tabelar: Hotărâri ale Curții Europene a Drepturilor Omului versus Republica Moldova, 13 decembrie 2001 – 31 decembrie 2018”*²⁴. Indicele prezintă sumar în ordine cronologică cauzele înregistrate la CtEDO vs. RM, domeniul cauzelor, articolele CEDO ale căror nerespectare a fost constatată de Curte, constatările-cheie ale Curții și satisfacția echitabilă stabilită pentru fiecare cauză în parte. Este de menționat faptul că lucrarea *”Comentariu asupra hotărârilor Curții Europene a Drepturilor Omului versus Republica Moldova”* indicată mai sus la fel conține la sfârșit un indice analogic, dar cel la care facem referință este mai nou și cuprinde o perioadă calendaristică extinsă (2018) față de Comentariu (2015).

În contextul celor menționate prezintă interes și lucrarea *”Manualul judecătorului pentru cauze civile”*²⁵ ediția II coordonată de M. Poalelungi, E. Belei și D. Sârcu. Lucrarea prezintă o compilație de articole ce oferă soluții în probleme ce țin de dreptul civil procesual și material având drept scop contribuirea la aplicarea corectă și uniformă a prevederilor noilor coduri adoptate la momentul apariției *Manualului*. În vederea redactării conținutului prezentei teze de doctorat lucrarea a fost consultată în ansamblu, însă ținem să menționăm aparte contribuțiile autorilor M. Poalelungi, V. Pârlog și D. Sârcu, care au tratat libertatea de exprimare, libertatea de gândire, religioasă și a conștiinței. Definiția conceptelor-cheie, analiza prevederilor normative naționale relevante au fost binevenite în vederea cercetării compatibilității dreptului intern cu cel al Convenției Europene a Drepturilor Omului.

Merită a fi menționate și o serie de lucrări de doctorat elaborate în Republica Moldova având tangență cu tema cercetată în teza de doctorat. Astfel, în teza sa de doctorat cu tema: *”Garanții constituționale ale exercitării dreptului la libertatea opiniei și exprimării”*²⁶ autorul

23 POALELUNGI M., SÂRCU D., SPLAVNIC S., GRIMALSCHI L., NICA A., DORUL O. Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Comentariu asupra hotărârilor Curții Europene a Drepturilor Omului versus Republica Moldova. Concluzii și recomandări. 23 Tipografia Centrală. Chișinău, 2017. P. 5

24 POALELUNGI M, SÂRCU-SCOBIOALĂ D., DORUL O., NICA A., ROTARI O. Indicele tabelar: Hotărâri ale Curții Europene a Drepturilor Omului versus Republica Moldova²⁴, 13 decembrie 2001 – 31 decembrie 2018” Tipografia Centrală. Chișinău, 2019. 600 p.

25 POALELUNGI M., BELEI E., SÂRCU D. ș.a. Manualul judecătorului pentru cauza civile. Ediția II. Î.S. F.E.-P. ”Tipografia Centrală” Chișinău, 2013. 1200 p.

26 TERZI N., Garanții constituționale ale exercitării dreptului la libertatea opiniei și exprimării. Teză de doctor în drept. Chișinău, 2015.

Nicolai Terzi își propune să identifice și analizeze garanțiile constituționale ale exercitării dreptului la libertatea opiniei și exprimării prin intermediul cărora cetățenii participă la actul guvernării în mod direct sau prin reprezentanți; să efectueze o cercetare a unui drept fundamental din perspectiva influenței pe care o exercită asupra dezvoltării și edificării statului de drept, în cultivarea unei culturi politice și juridice necesare atât guvernanților, cât și celor guvernați. Autorul expune foarte reușit relația dintre libertatea de gândire și cea de exprimare, dar și punctează coerent esența manipulării (inclusiv a dezinformării) reliefând riscurile acesteia inclusiv în raport cu libertatea de gândire: *”...manipularea opiniei trebuie tratată ca o acțiune periculoasă care, în ultimă instanță poate produce conflicte sociale și politice enorme. Referindu-ne la manipularea opiniei, trebuie să menționăm că aceasta este un proces de influențare a maselor, de manipulare astfel încât acestea să accepte realizarea scopurilor unor persoane sau grupări, inclusiv și a unor autorități statale care urmăresc anumite scopuri și care vin în contradicție cu reglementările normelor dreptului internațional la care statele respective au aderat.”*²⁷

O altă lucrare de doctorat consultată în vederea redactării conținutului prezentei cercetări este teza de doctor în drept cu tema *”Principiul proporționalității în sistemul Convenției Europene a Drepturilor Omului”* semnată de A. Morărescu. Autorul tratează tangențial libertatea de gândire în contextul examinării proporționalității ingerinței autorităților în exercitarea drepturilor garantate de CEDO.

Combatem afirmațiile lui A. Morărescu expuse în paginile 16, 65, 99 și 144 ale lucrării de doctorat despre caracterul calificat al libertății de gândire. Or, alin. (2) art. 9 al CEDO nu prevede imixtiunea autorităților în exercitarea de către individ a libertății de gândire. Totodată, este necesar să menționăm că deja în pagina 115 a tezei de doctorat indicate autorul își schimbă poziția menționând că particularitățile drepturilor inserate în textul acestui articol în comparație cu alte drepturi și libertăți calificate, se referă la faptul că el protejează o parte din prerogative nesuscetibile limitărilor, astfel doar libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile este supusă restricționării, în timp ce libertatea de gândire, de conștiință și de religie, inclusiv și dreptul de a le schimba, rămân de principiu intangibile.²⁸

Cu referire la spețele examinate contra Republicii Moldova pe terenul articolului 9 CEDO, Morărescu A. concluzionează pe bună dreptate că specificul jurisprudenței forului european în afara faptului că este destul de săracă, ea suplimentar abordează probleme destul de simple, precum oficializarea cultelor și dreptul individului de a-și manifesta religia în mod privat,

27 TERZI N., Garanții constituționale ale exercitării dreptului la libertatea opiniei și exprimării. Teză de doctor în drept. Chișinău, 2015. P. 115-116

28 MORĂRESCU A., Principiul proporționalității în sistemul Convenției Europene a Drepturilor Omului. Teză de doctor în drept. Chișinău, 2015. P. 115

neexistând spețe care să se refere la alte aspecte deseori puse în fața Curții spre soluționare ca prozelitismul și sancționarea acestuia, refuzul de a îndeplini serviciul militar din motive de conștiință și religie, dreptul deținuților de a practica cultul religios, dreptul de a-și exprima religia prin simboluri și vestimentație în instituțiile publice etc.²⁹

1.2. Consacrarea normativă a libertății de gândire

Protecția drepturilor omului a fost abordată ca imperativ al comunității internaționale abia după cel de-al Doilea Război Mondial, sub impulsul dezvăluirii atrocităților naziste, și s-a concretizat, - în perioadele ce au urmat – într-un impresionant ansamblu de reglementări cu caracter universal, regional sau sectorial, ca urmare mai ales a perpetuării practicii încălcării drepturilor omului în statele cu regim comunist. Calea spre concretizarea unui sistem de protecție internațională a drepturilor omului și stabilirea obligativității unei cooperări internaționale în acest domeniu a fost deschisă de Carta Organizației Națiunilor Unite.³⁰

Acest moment îl putem deduce din preambulul Cartei ONU³¹: *”Noi Popoarele Națiunilor Unite, hotărâte să izbăvim generațiile viitoare de flagelul războiului care, de doua ori în cursul unei vieți de om, a provocat omenirii suferințe de nespus, sa ne reafirmam credința în drepturile fundamentale ale omului, în demnitatea și valoarea persoanei umane, în egalitatea în drepturi a bărbaților și a femeilor, precum și a națiunilor mari și mici, sa cream condițiile necesare menținerii justiției și respectării obligațiilor decurgind din tratate și alte izvoare ale dreptului internațional, sa promovam progresul social și condiții mai bune de trai într-o mai mare libertate...”*

Deși printre principiile de care se conduce Organizația Națiunilor Unite în activitatea sa nu figurează principiul respectării universale a drepturilor omului (art. 2), acesta îl putem deduce din prevederile articolului 1 care fixează scopurile organizației:

” 2. Sa dezvolte relații prietenești între națiuni, întemeiate pe respectarea principiului egalității în drepturi a popoarelor și dreptului lor de a dispune de ele însele, și sa ia oricare alte măsuri potrivite pentru consolidarea păcii mondiale;

3. Sa realizeze cooperarea internationala în rezolvarea problemelor internaționale cu caracter economic, social, cultural sau umanitar, în promovarea și încurajarea respectării

²⁹ Ibidem p. 118

³⁰ PURDĂ N., Protecția drepturilor omului. Mecanisme interne și internaționale. Lumina Lex. București. 2001.p. 71-72

³¹ Carta Națiunilor Unite adoptată la San Francisco la 26.06.1945 În vigoare pentru RM din 02.03.1992 Publicat în: Tratat Internaționale, vol. 26, pag. 5 Înregistrat la ONU cu nr. I-28692

drepturilor omului și libertăților fundamentale pentru toți, fără deosebire de rasa, sex, limba sau religie;...”

Reglementările adoptate după crearea Organizației Națiunilor Unite sunt pătrunse de preocuparea de a asigura respectarea și promovarea, pe termen lung, a unora din valorile și drepturile cele mai de preț ale omului: viața, sănătatea și integritatea corporală, dezvoltarea normală fizică și intelectuală.³²

Libertatea de gândire este codificată în multiple instrumente universale și regionale de protecție a drepturilor omului începând cu anul 1948. De atunci, acest drept fundamental al persoanei s-a îmbogățit cu noi conținuturi și a căpătat noi valențe rezultate ca urmare a promovării egalității, nediscriminării, toleranței și multiculturalismului. În prezentul paragraf ne propunem să analizăm evoluția și codificarea libertății de gândire inițial prin instrumentele universale adoptate sub egida Organizației Națiunilor Unite, ulterior în cadrul mecanismelor regionale de protecție a drepturilor omului.

Analiza evoluției și conținutului juridic al oricărui drept fundamental trebuie să debuteze cu evocarea celor consacrate de Carta Internațională a Drepturilor Omului. În acest context, estimăm util să demarăm prezenta investigație științifică prin expunerea conținutului articolului 18 al Declarației Universale a Drepturilor Omului care prevede:

*”Orice persoană are dreptul la libertatea gândirii, a conștiinței și a religiei; acest drept implică libertatea de a-și schimba religia sau convingerile precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile sale, individual sau în colectiv, atât în public cât și privat, prin învățământ, practici, cult și îndeplinirea de rituri.”*³³

R. Cassin, delegatul Franței la lucrările asupra textului DUDO, a remarcat că libertatea de gândire și conștiință ca fiind „absolută și sacră”, acordându-i astfel un statut special, atât în cadrul acestui articol specific, cât și al declarației ONU în general. Libertatea individuală de conștiință, credință și gândire este un drept absolut și sacru. Practicarea unui cult privat sau public și manifestările de convingeri opuse pot fi supuse numai unor limitări necesare pentru a proteja ordinea publică, morala și drepturile și libertățile altora.³⁴

Deoarece Declarația Universală, fiind adoptată prin rezoluția AG a ONU nu are forță

32 DIACONU I. Drept internațional public. Ediția a II-a revăzută și adăugită. Casa de editură și presă ”Șansa” SRL. București, 1995. p. 301

33 Declarația Universală a Drepturilor Omului, adoptată și proclamată de Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite prin Rezoluția 217 A (III) din 10 decembrie 1948. Republica Moldova a aderat prin Hotărârea Parlamentului RM nr.217-XII din 28.07.90. Publicată în ediția oficială ”Tratate internaționale”, 1998, volumul 1, pag.11.

³⁴ LINDKVIST, L. Freedom of Thought and Conscience. In Religious Freedom and the Universal Declaration of Human Rights (Human Rights in History, pp. 21-60). Cambridge: Cambridge University Press, 2017. P. 27

juridică obligatorie, dispozițiile acesteia au fost transpuse în cele două pacte internaționale privind drepturile omului.

Din punct de vedere juridic, aceste două instrumente, spre deosebire de Declarația Universală a Drepturilor Omului, sunt tratate internaționale care instituie angajamente juridice opozabile pentru statele-părți, pasibile de răspundere pentru încălcarea lor potrivit principiului fundamental *pacta sunt servanda bonae fide*.³⁵

Astfel, Pactul Internațional cu privire la Drepturile Civile și Politice, cu referire la libertatea de gândire, în articolul 18 conține următoarea prevedere:

”1. Orice persoană are drept la libertatea gândirii, conștiinței și religiei; acest drept implică libertatea de a avea sau de a adopta o religie sau o convingere la alegerea sa, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea, individual sau în comun, atât în public cât și în particular prin cult și îndeplinirea riturilor, prin practici și prin învățământ.

2. Nimeni nu va fi supus vreunei constrângeri putând aduce atingere libertății sale de a avea sau de a adopta o religie sau o convingere la alegerea sa.

3. Libertatea manifestării religiei sau convingerilor nu poate fi supusă decât restricțiilor prevăzute de lege și necesare pentru ocrotirea securității, ordinii și sănătății publice sau a moralei sau a libertăților și drepturilor fundamentale ale altora.

4. Statele părți la prezentul Pact se angajează să respecte libertatea părinților și, atunci când este cazul, a tutorilor legali, de a asigura educația religioasă și morală a copiilor lor, în conformitate cu propriile lor convingeri.”³⁶

Potrivit Comentariului general nr. 22 la articolul 18 al Pactului internațional cu privire la drepturile civile și politice: *”articolul 18 al Pactului sus-numit distinge libertatea de gândire, conștiință, religie sau convingere de libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea. Nu este permisă nici o limitare în ceea ce privește libertatea de gândire și de conștiință sau libertatea de a avea sau de a adopta o religie sau convingere la propria alegere. Aceste libertăți sunt protejate în mod necondiționat, la fel ca și dreptul la opinie fără interferențe în articolul 19.1. În conformitate cu articolele 18.2 și 17, nimeni nu poate fi obligat să-și dezvăluie gândurile sau să adere la o religie sau convingere.”³⁷*

35 SÂRCU-SCOBIOALĂ D. Dreptul internațional al drepturilor omului. Note de curs. Ediția a II, revizuită. Elena V.I. Chișinău, 2012. p. 34

36 Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice, adoptat și deschis spre semnare de Adunarea Generală a Națiunilor Unite la 16 decembrie 1966. Intrat în vigoare la 23 martie 1967. Publicat: 30.12.1998 în Tratatul Internațional Nr. 1 art Nr : 31. Data intrării în vigoare pentru Republica Moldova: 26.04.1993.

37 Comentariul general nr. 22 la articolul 18 al Pactului internațional cu privire la drepturile civile și politice 30/07/93. CCPR/C/21/Rev.1/Add.4.

<http://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/general%20comment%2022.pdf>

În conformitate cu prevederile Declarației ONU privind eliminarea tuturor formelor de intoleranță și discriminare bazate pe religie sau credință³⁸ orice persoană are dreptul la libertatea de gândire, conștiință și religie. Acest drept include libertatea de a avea religia sau orice credință aleasă de el și libertatea să-și manifeste religia sau credința individual sau în comun cu alții, în mod public sau privat, prin cult, ritualuri, practici și învățare (articolul 1). Suplimentar, în temeiul articolului 6 Declarația prevede că dreptul la libertatea de gândire, conștiință și religie sau convingere implică inclusiv următoarele libertăți: libertatea de a practica un cult și de a ține întruniri cu privire la o religie, convingere și stabilirea, întreținerea localurilor cu aceste scopuri; libertatea de a fonda și întreține instituții caritabile și umanitare apropiate; libertatea de a confecționa, achiziționa și utiliza în cantități adecvate obiecte și material necesar pentru ritualuri sau practicile unei religii sau convingeri; libertatea de a scrie, imprima și difuza publicații privind aceste subiecte; libertatea de a învăța o religie sau o convingere în localuri potrivite în acest scop; libertatea de a solicita și de a primi contribuții voluntare, financiare și altele din partea particularilor și instituțiilor; libertatea de a forma, de a numi, alege sau desemna prin succesiune conducătorii apropiați în conformitate cu necesitățile și normele oricărei religii sau convingeri; libertatea de a respecta zilele de odihnă și de a sărbători zilele de sărbătoare și ceremoniile conform preceptelor stabilite de religia sau convingerea sa; libertatea de a stabili și de a menține comunicările cu indivizii și comunitățile în materia religiei sau convingerilor la nivel național și internațional.

Convenția internațională privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială (1965)³⁹ în articolul 5 prevede angajamentul statelor părți să interzică și să elimine discriminarea rasială sub toate formele și să garanteze dreptul fiecăruia la egalitate în fața legii fără deosebire de rasă, culoare, origine națională sau etnică, în realizarea inclusiv a dreptului la libertate de gândire, conștiință și religie (lit. d).

Potrivit articolului 14 al Convenției cu privire la drepturile copilului (1989) statele părți vor respecta dreptul copilului la libertatea de gândire, de conștiință și religie. Statele părți vor respecta drepturile și obligațiile părinților sau, după caz, ale reprezentanților legali ai copilului de a-l îndruma în exercitarea dreptului susmenționat, de o manieră care să corespundă capacităților în formare ale acestuia. Libertatea de a-și manifesta propriile convingeri religioase sau alte

38 Declarația Organizației Națiunilor Unite privind eliminarea tuturor formelor de intoleranță și discriminare bazate pe religie sau credință adoptată la 25 noiembrie 1981, A/RES/36/55 <http://www.un.org/documents/ga/res/36/a36r055.htm>

39 Convenția internațională privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială adoptată și deschisă spre semnare de Adunarea Generală a Națiunilor Unite prin Rezoluția 2106 (XX) din 21 decembrie 1965. Intrată în vigoare la 4 ianuarie 1969. În vigoare pentru Republica Moldova din 25.02.1993. Publicat în: Tratatate Internaționale, vol. 1, pag. 77.

convingeri nu poate fi îngrădită decât de restricțiile prevăzute în mod expres de lege și care sunt necesare pentru protecția securității publice, a ordinii publice, a sănătății publice și a bunelor moravuri sau a libertăților și drepturilor fundamentale ale altora.⁴⁰

Cu referire la alte reglementări internaționale în vigoare menite să protejeze categorii aparte de persoane, este cazul să menționăm Convenției privind statutul refugiaților, încheiată la Geneva la 28 iulie 1951, amendată de Protocolul adițional din 31 ianuarie 1967. După definirea termenului de refugiat (art. 1), proclamarea principiului nediscriminării (art. 3) Convenția reglementează libertatea de a practica religia și libertatea de instruire religioasă a copiilor refugiaților (art. 4). Astfel, spre deosebire de alte tratate internaționale în materia drepturilor omului, autorii textului Convenției din 1951 au omis să trateze libertatea gândirii și cea a conștiinței în legătură cu cea religioasă. Cu referire la primele, Convenția face referire la ele *inter alia* în conținutul art. 5 ”Drepturi acordate independent de aceasta convenție”, care stipulează *”Nici o dispoziție din aceasta convenție nu aduce atingere celorlalte drepturi și avantaje acordate refugiaților, independent de aceasta convenție.”*

O abordare asemănătoare celei descrise mai sus o regăsim și în conținutul Convenției Organizației Națiunilor Unite privind statutul apatrizilor adoptată la 28 septembrie 1954⁴¹.

Cu referire la protecția internațională a victimelor conflictelor armate, este necesar să menționăm că Dreptul de la Geneva nu conține dispoziții aparte în materia libertății de gândire. Astfel, în Convenția I pentru îmbunătățirea soartei răniților și bolnavilor din forțele armate în campanie; Convenția II Convenția pentru îmbunătățirea sorții răniților, bolnavilor și naufragiilor din forțele armate maritime; Convenția III de la Geneva privitoare la tratamentul prizonierilor de război; Convenția IV de la Geneva privitoare la protecția persoanelor civile în timp de război, toate aceste tratate internaționale fiind adoptate la conferința diplomatică care s-a ținut la Geneva de la 21 aprilie la 12 august 1949 conțin prevederi asemănătoare potrivit cărora victimele conflictelor armate trebuie tratate cu omenie, fără nici o deosebire cu caracter discriminatoriu bazată pe rasă, culoare, religie sau credință, sex, naștere sau avere sau orice alt criteriu analog (art. 3) La fel, sunt și rămân prohibite, oricând și oriunde, cu privire la persoanele menționate [...] atingerile aduse demnității persoanelor (art.3).

Protocolul adițional (I) la Convențiile de la Geneva din 12 august 1949 privind protecția victimelor conflictelor armate internaționale (1977) și Protocolul adițional (II) la Convențiile de la Geneva din 12 august 1949 privind protecția victimelor conflictelor armate fără caracter

40 Convenția cu privire la drepturile copilului adoptată la New York la 20.11.1989. În vigoare pentru Republica Moldova din 25.02.1993 Publicat în: Tratatate Internaționale, vol. 1, pag. 51.

⁴¹ Convenția ONU privind statutul apatrizilor, încheiată la 28 septembrie 1954 la New-York, la care Republica Moldova a aderat prin Legea nr.275 din 27 decembrie 2011

internațional (1977) dezvoltă prevederile Convențiilor de la Geneva în contextul conflictelor armate internaționale și celor fără caracter internațional fără însă a conține prevederi specifice vis-a-vis de realizarea libertății de gândire.

Prin urmare, abordând prevederile tratatelor indicate în contextul Dreptului Internațional al Drepturilor Omului contemporan, le putem interpreta în sensul recunoașterii ”nucleului dur” al drepturilor omului, valabil atât pe timp de pace, cât și pe timp de conflict armat, dar și consacarea caracterului de *lex specialis* pentru convențiile indicate.

Dispozițiile menționate supra au fost preluate, adaptate, dar și completate în cadrul mecanismelor regionale de protecție a drepturilor omului.

Cu referire la sistemul american de protecție a drepturilor omului în materia libertății de gândire este cazul să expunem prevederile a două acte internaționale:

Articolele 3 și 4 din Declarația americană a drepturilor și obligațiilor omului deși nu *stricto sensu* abordează aspecte importante în vederea realizării libertatea de gândire. Astfel, potrivit articolului 3 ”Dreptul la libertate religioasă și cult:

”Orice persoană are dreptul să profeseze în mod liber o credință religioasă și să o manifeste și să o practice atât în public, cât și în privat.”

Iar în temeiul articolului 4 ”Dreptul la libertatea de investigare, opinie, exprimare și diseminare:

”Orice persoană are dreptul la libertatea de investigare, de opinie și de exprimare și diseminare a ideilor, de orice mediu.”⁴²

În conformitate cu prevederile alineatului 1 al articolului 12 din Convenția interamericană a drepturilor omului intitulat ”Libertatea de conștiință și religie”, orice persoană are dreptul la libertatea de conștiință și religie. Acest drept implică libertatea de a-și păstra religia sau convingerile sale, sau de a schimba religia și convingerile, precum și libertatea de a profesa și de a răspândi credința sau convingerile, în mod individual sau colectiv, public sau particular.⁴³

Pe această cale constatăm că în sistemul interamerican al drepturilor omului libertății conștiinței i se atrage atenție sporită. Aceasta decurge atât din prevederile articolului citat mai sus, precum și din natura garanțiilor de respectare a prevederilor Convenției, instituite prin articolul 27 al Convenției interamericane a drepturilor omului. Astfel, potrivit alineatului 1 al articolului 27, în caz de război, de pericol public sau orice altă situație de criză care amenință independența sau

42 Declarația americană a drepturilor și obligațiilor omului adoptată la a 9-a Conferință a Statelor Americane, Bogota, Columbia, 1948 <https://www.cidh.oas.org/basicos/english/basic2.american%20declaration.htm>

43 Convenția interamericană privind drepturile omului adoptată la San Jose, Costa Rica, în cadrul Conferinței interamericane specializate privind drepturile omului, 22 noiembrie 1969. <https://www.cidh.oas.org/Basicos/French/c.convention.htm>

securitatea unui stat parte, acesta ar putea, în strictă corespundere cu circumstanțele de moment, să întreprindă măsuri care ar suspenda obligațiile contractate în virtutea prezentei Convenții, în măsura în care aceste măsuri nu vor fi incompatibile cu alte obligații impuse de dreptul internațional și nu presupun nicio discriminare fondată doar pe considerente de rasă, culoare, sex, limbă, religie sau origine socială. Totodată, alineatul 2 al articolului 27 dispune că precedenta dispoziție nu autorizează suspendarea unui șir de drepturi printre care este indicată și libertatea conștiinței și religiei.

Potrivit prevederilor articolului 13 din Convenția indicată, intitulat Libertatea de gândire și de exprimare:

"1. Orice persoană are dreptul la libertatea de gândire și de exprimare. Acest drept include libertatea de a căuta, de a primi și de a transmite informații și idei de tot felul, indiferent de frontiere, fie oral, în scris, tipărit, sub formă de artă sau prin orice alt mediu la alegere.

(2) Exercițarea dreptului prevăzut în paragraful anterior nu va fi supusă cenzurii prealabile, ci va fi supusă impunerii ulterioare a răspunderii, care va fi stabilită în mod expres de lege în măsura necesară pentru a asigura:

a. respectarea drepturilor sau reputației altora; sau

b. protecția securității naționale, a ordinii publice sau a sănătății sau moralei publice.

3. Dreptul de exprimare nu poate fi restricționat prin metode sau mijloace indirecte, cum ar fi abuzul de control guvernamental sau privat asupra ziarelor, a frecvențelor de radiodifuziune sau a echipamentelor utilizate în difuzarea informațiilor sau prin orice alte mijloace care tind să împiedice comunicarea și circulația ideilor și opiniilor.

4. Fără a aduce atingere prevederilor paragrafului 2 de mai sus, divertismentele publice pot fi supuse prin lege cenzurii prealabile cu singurul scop de a reglementa accesul la acestea pentru protecția morală a copilăriei și adolescenței.

5. Orice propagandă pentru război și orice susținere a urii naționale, rasiale sau religioase care constituie incitații la violența ilegală sau la orice altă acțiune similară împotriva oricărei persoane sau grupuri de persoane din orice motive, inclusiv cele de rasă, culoare, religie, limbă, sau originea națională sunt considerate infracțiuni pedepsite de lege."

Spre deosebire de libertatea de conștiință și religie, cu referire la libertatea de gândire, articolul 27 al Convenției interamericane a drepturilor omului admite derogarea în caz de război, de pericol public sau orice altă situație de criză care amenință independența sau securitatea unui stat parte.

Mecanismul african de protecție a drepturilor omului, fundamentat pe prevederile Cartei africane a drepturilor omului și popoarelor nu conține stipularea expresă a libertății de gândire.

Corespunzător modelului de mai sus al abordării conținuturilor prevederilor convențiilor instituind mecanisme regionale de protecție a drepturilor omului, estimăm necesar la acest capitol să invocăm dispozițiile relevante ale Cartei africane, întru a demonstra, în cele din urmă, perfecțiunea mecanismului european.

Articolul 8 din Carta africană a drepturilor omului și popoarelor stipulează:

*”Libertatea de conștiință, profesarea și practicarea liberă a religiei sunt garantate. Sub rezerva de ordine publică, nimeni nu poate fi obiectul măsurilor de constrângere care restrâng manifestarea acestor libertăți”.***44**

Suplimentar, potrivit prevederilor articolului 9 din Carta africană, orice persoană are dreptul la informație. Orice persoană are dreptul să exprime și să răspândească opiniile sale în cadrul legilor și regulamentelor.

Sistemul european al drepturilor omului consacră și dezvoltă libertatea de gândire. În conformitate cu prevederile articolului 9 din Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale ”Libertatea de gândire, de conștiință și de religie”:

”1. Orice persoană are dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie; acest drept include libertatea de a-și schimba religia sau convingerea, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea în mod individual sau în colectiv, în public sau în particular, prin cult, învățământ, practici și îndeplinirea ritualurilor.

*2. Libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile nu poate face obiectul altor restrângeri decât acelea care, prevăzute de lege, constituie măsuri necesare, într-o societate democratică, pentru siguranța publică, protecția ordinii, a sănătății sau a moralei publice ori pentru protejarea drepturilor și libertăților altora.”.***45**

Suplimentar, în conformitate cu prevederile articolului 2 al Primului Protocol adițional la Convenția Europeană a Drepturilor Omului, nimănui nu i se poate refuza dreptul la instruire. Statul, în exercitarea funcțiilor pe care și le va asuma în domeniul educației și al învățământului, va respecta dreptul părinților de a asigura această educație și acest învățământ conform convingerilor lor religioase și filozofice.**46**

Din punct de vedere normativ, în ce privește drepturile protejate, Convenția este mult mai

44 Convenția africană a drepturilor omului și popoarelor, adoptată de Conferința a XVII a șefilor de state și de guverne, iunie 1981, Nairobi, Kenya. https://www.achpr.org/fr_legalinstruments/detail?id=49

45 Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, adoptată la Roma la 4 noiembrie 1950. Intrată în vigoare la 3 septembrie 1953. Publicat : 30.12.1998 în Tratatate Internaționale Nr. 1 art Nr : 342. Data intrării în vigoare pentru Republica Moldova: 12.09.1997

46 Protocolul adițional la Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale adoptat la Paris 20.03.1952. Semnat de Republica Moldova la 02.05.1996. În vigoare pentru Republica Moldova din 12.09.1997. Publicat în: Tratatate Internaționale, vol. 1, pag. 359.

precisă față de Declarația Universală a Drepturilor Omului, însă pe departe nu este mai originală, consideră autorii francezi N. Quoc Dinh, P. Daillier, A. Pellet. Fără a menționa drepturile economice și sociale, Convenția aduce mai multe detalii pentru definirea drepturilor civile și politice recunoscute, printre care se numără și libertatea de gândire, conștiință și religie.⁴⁷

Mecanismul european al drepturilor omului, include suplimentar Convenției Europene a Drepturilor Omului și instrumentele create de Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa (astăzi Organizația pentru Cooperare și Securitate în Europa). Astfel, în temeiul prevederilor *Actului final de la Helsinki* printre principiile care guvernează relațiile reciproce dintre statele participante se numără și ”Respectarea drepturilor omului și libertăților fundamentale, inclusiv a libertății de gândire, conștiință, religie sau de convingere”. Prin urmare, statele participante vor respecta drepturile omului și libertățile fundamentale, inclusiv libertatea de gândire, conștiință, religie sau de convingere pentru toți, fără deosebire de rasă, sex, limba sau religie. Ele vor promova și încuraja exercitarea efectivă a drepturilor și libertăților civile, politice, economice, sociale, culturale și altele care decurg toate din demnitatea inerentă persoanei umane și sunt esențiale pentru liberă și deplină dezvoltare. În acest cadru, statele participante vor recunoaște și respecta libertatea individului de a profesa și practica, singur sau în comun, religia sau convingerea acționând după imperativele propriei sale conștiințe.⁴⁸

Ulterior, în cadrul întrunirilor periodice a reprezentanților statelor participante la Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa desfășurate în baza prevederilor *Actului final* (Viena (1990)⁴⁹, Copenhaga (1990)⁵⁰, Maastricht (2003)⁵¹, Kiev (2013)⁵²) libertatea de gândire, conștiință și religie sau credință a fost reiterată și dezvoltată.

În Carta de la Paris pentru o Nouă Europa, semnată de statele participante la Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa la compartimentul ”Drepturile omului, democrația și statul de drept” se menționează: ”*Afirmăm că orice individ, fără discriminare, are dreptul la: libertatea de gândire, conștiință și religie sau de convingere; libertatea de expresie etc.*”⁵³

⁴⁷ QUOC DINH N., PELLET A., DAILLIER P. Droit international public. L.G.D.J. 6e édition entièrement refondue. Paris, 1999. 1455 p. p. 650

⁴⁸ Actul final de la Helsinki al Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa, adoptat la 01.08.1975. În vigoare pentru Republica Moldova din 30.01.1992. Publicat în: *Tratate Internaționale*, vol. 1, pag. 145.

⁴⁹ Documentul final al întrunirii de la Viena a reprezentanților statelor participante la Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa, ținută în baza prevederilor *Actului final*. 1989. <https://www.osce.org/mc/40881?download=true>

⁵⁰ Documentul reuniunii de la Copenhaga a Conferinței privind dimensiunea umană a Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa. 1990. <https://www.osce.org/fr/odihr/elections/14304?download=true>

⁵¹ Decizia privind toleranța și nediscriminarea adoptată la Reuniunea a 11-a a Consiliului ministerial al OSCE din 1-2 decembrie 2003. <https://www.osce.org/fr/mc/40534?download=true>

⁵² Decizia privind libertatea de gândire, conștiință, religie sau credință adoptată la Reuniunea a 20-a a Consiliului ministerial al OSCE din 6 decembrie 2013. <https://www.osce.org/mc/109339?download=true>

⁵³ Carta de la Paris pentru o nouă Europă, 21 noiembrie 1990. Publicat în *Tratate Internationale* Nr. 1 art. 305 30-12-1998

În cadrul Uniunii Europene a fost creat un alt sistem regional european de protecție a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, având la bază conceptele, principiile și realizările mecanismului universal și sistemelor europene citate *supra*. În anul 2009 a intrat în vigoare Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene care în alineatul (1) al articolului 10 ”Libertatea de gândire, de conștiință și de religie” prevede:

*”Orice persoană are dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie. Acest drept implică libertatea de a-și schimba religia sau convingerea, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea individual sau colectiv, în public sau în particular, prin intermediul cultului, învățământului, practicilor și îndeplinirii riturilor.”*⁵⁴

În acest context este absolut important să analizăm suprapunerea ordinilor juridice determinată de suprapunerea mecanismelor europene de protecție a drepturilor omului din perspectiva conținuturilor reglementărilor regionale europene, dar și a instituțiilor competente să interpreteze și să aplice standardele internaționale în domeniul protecției drepturilor și libertăților fundamentale ale omului. Astăzi, toate statele membre ale Uniunii Europene, care în mod firesc au ratificat Carta drepturilor fundamentale ale UE, sunt totodată state membre ale Consiliului Europei, ratificând Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Prin urmare, este necesar să identificăm să dezvoltăm la acest capitol cel puțin suprapunerea celor două ordini juridice supranaționale, acest subiect având implicații în vederea cercetării multiaspectuale a condițiilor realizării libertății de gândire în lumina CEDO.

În anii 1980, Convenția Europeană nu era tratată doar ca principii generale ale dreptului UE prevăzută de mai multe decizii de la Luxemburg, ci avea „importanță specială” pentru dreptul comunitar. Această jurisprudență luxemburgheză a fost apoi recunoscută de autorii Tratatului de la Maastricht în 1992 și ai Tratatului de la Lisabona în 2009. În afară de acestea, redactorii Cartei Europene a Drepturilor Fundamentale (denumită în continuare Carta UE) au împrumutat aproape toate drepturile Convenției prin cinci abordări tehnice. În plus, judecătorii luxemburghezi s-au referit și la jurisprudența de la Strasbourg sub multiple motivații în zeci de decizii. De când Curtea de la Strasbourg a definit Convenția Europeană drept „documentul constituțional în ordinea publică europeană” în domeniul drepturilor omului, judecătorii de la Strasbourg și-au extins încet, încet, competența jurisdicțională la jurisdicția UE. Curtea de la Strasbourg examinează destul de frecvent în mod substanțial dacă aplicarea dreptului UE de către statele membre a fost compatibilă cu obligația națională conform Convenției Europene. Pe de altă parte, judecătorii de la Strasbourg identifică de obicei domeniul de aplicare al consensului cu privire la baza dreptului comparat și

⁵⁴ Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene, adoptată la 7 decembrie 2000 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:12010P&from=EN>

internațional. Astfel, directivele UE, jurisprudența luxemburgheză și Carta UE au fost întotdeauna invocate ca resurse sau probe relevante de către Curtea de la Strasbourg pentru interpretarea drepturilor Convenției și adaptarea Convenției Europene în conformitate cu dezvoltarea legislației privind drepturile omului în câmpul juridic extern.⁵⁵

În ceea ce privește instituțiile UE privind protecția drepturilor fundamentale, autorii Cartei UE au considerat Convenția Europeană drept standardul minim al drepturilor fundamentale. Astfel, drepturile Convenției le-au oferit o îndrumare autorizată în aspecte ale legislației și deciziilor judiciare. Nu doar redactorii Cartei UE au împrumutat aproape toate drepturile Convenției, ci și art. 52 (3) prevedea că domeniul de aplicare și semnificația drepturilor din Cartă ar trebui definite în conformitate cu Convenția. Explicația oficială a UE a clarificat într-o etapă ulterioară că domeniul de aplicare al formulării „Convenția” se extinde la jurisprudența relevantă a Curții de la Strasbourg. În pofida faptului că această dispoziție cu greu ar putea acorda deciziei de la Strasbourg un efect obligatoriu pentru CJUE, Curtea de la Luxemburg nu s-a opus public deciziei Strasbourgului. În afară de aceasta, supravegherea indirectă de către Curtea de la Strasbourg a aplicării dreptului UE de către statele membre extinde de fapt competența de la Strasbourg asupra afacerilor UE. Cu toate acestea, supravegherea statelor membre pare a fi aplicabilă doar cu condiția ca statelor membre ale UE să li se acorde o anumită marjă de apreciere în temeiul dreptului Uniunii. În caz contrar, Curtea de la Strasbourg invocă doctrina „prezumției de standard echivalent” față de aplicarea dreptului UE de către statele membre, cu excepția cazului în care aceasta va fi considerată „vadis nerezonabilă”. Pe de altă parte, Curtea de la Strasbourg câștigă și ea relevantă sursă de sprijin prin deciziile Luxemburgului în anumite aspecte ale legislației UE și hotărâri judecătorești. Aceste decizii sporesc împuternicirile autorităților UE în sistemul juridic național. Între timp, aceste decizii de la Strasbourg pot fi contestate și de acele organe judiciare ale statelor nemembre ale UE, în sensul că Curtea de la Strasbourg nu ar trebui să supună alte 20 de state contractante ale jurisdicției CoE dreptului UE.⁵⁶

Este de menționat la acest moment că Republica Moldova prin încheierea Acordului de Asociere cu Uniunea Europeană ⁵⁷ s-a angajat să sprijine și să intensifice cooperarea în spațiul de

55 BARRETT JI-ZENG FAN European Pluralism on the Protection of Fundamental Rights: The European Convention on Human Rights vis-à-vis the EU Legal Order National Taiwan University Law Review [Vol. 11: 2 2016] p.333-334

56 BARRETT JI-ZENG FAN European Pluralism on the Protection of Fundamental Rights: The European Convention on Human Rights vis-à-vis the EU Legal Order National Taiwan University Law Review [Vol. 11: 2 2016] p.373

⁵⁷ Acordul de Asociere între Uniunea Europeană și Comunitatea Europeană a Energiei Atomice și statele membre ale acestora, pe de o parte, și Republica Moldova, pe de altă parte, din 27 iunie 2014, publicat în Monitorul Oficial, 2003, nr. 159-162, art.648, ratificat prin Legea nr.112 din 2 iulie 2014 publicată în Monitorul Oficial 2014, nr. 185-199, art.442), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX%3A22014A0830%2801%29>

libertate, securitate și justiție, cu scopul de a consolida statul de drept și respectarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, precum și în ceea ce privește mobilitatea și contactele interpersonale (art. 1). Respectarea principiilor democratice, a drepturilor omului și a libertăților fundamentale, astfel cum sunt proclamate în Declarația Universală a Drepturilor Omului și definite în Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, în Actul final de la Helsinki din 1975 al Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa, precum și în Carta de la Paris pentru o nouă Europă din 1990, reprezintă baza politicilor interne și externe ale părților și constituie un element esențial al acordului. (art. 2)

Suplimentar, la 9 octombrie 2014 Curtea Constituțională a Republicii Moldova s-a expus asupra constituționalității Acordului de asociere⁵⁸ și a statuat că prin ratificarea și implementarea Acordului de Asociere, Republica Moldova, pe de o parte, și statele membre ale Uniunii Europene, pe de altă parte, vor împărtăși în mod special valorile și principiile comune, cum sunt democrația și statul de drept, respectul pentru drepturile omului, buna guvernare, economia de piață și dezvoltarea durabilă (pct. 164).

Conceptul libertății de gândire, după cum va fi demonstrat în Capitolul II al prezentei lucrări, propus de marii gânditori ai tuturor timpurilor, dezvoltat și fundamental din punct de vedere juridic de mecanismele universale și regionale cu vocație în domeniul protecției drepturilor omului, a fost consacrat în constituțiile naționale ale majorității covârșitoare a statelor ce formează societatea internațională.

În vederea transpunerii standardului universal și/sau regional în domeniul libertății de gândire în ordinea juridică națională statele au adoptat atitudini diferite, ce s-au materializat în texte constituționale neuniforme.

Unele constituții naționale nu reglementează libertatea de gândire în mod distinct după cum este cazul libertăților incidente. Astfel, Constituția Columbiei⁵⁹ abordează separat libertatea de conștiință, cea religioasă, și doar articolul ce vizează libertatea de exprimare menționează despre

⁵⁸ Hotărâre pentru controlul constituționalității Acordului de Asociere între Republica Moldova, pe de o parte, și Uniunea Europeană și Comunitatea Europeană a Energiei Atomice și statele membre ale acestora, pe de altă parte, și a Legii nr.112 din 2 iulie 2014 pentru ratificarea Acordului de Asociere (Sesizarea nr. 44a/2014)

⁵⁹ Constitución Política de Colombia. Actualizada con los Actos Legislativos a 2015. <https://www.corteconstitucional.gov.co/Inicio/Constitucion%20politica%20de%20Colombia%20-%202015.pdf>

Artículo 18. Se garantiza la libertad de conciencia. Nadie será molestado por razón de sus convicciones o creencias ni compelido a revelarlas ni obligado a actuar contra su conciencia.

Artículo 19. Se garantiza la libertad de cultos. Toda persona tiene derecho a profesar libremente su religión y a difundirla en forma individual o colectiva. Todas las confesiones religiosas e iglesias son igualmente libres ante la ley.

Artículo 20. Se garantiza a toda persona la libertad de expresar y difundir su pensamiento y opiniones, la de informar y recibir información veraz e imparcial, y la de fundar medios masivos de comunicación. Estos son libres y tienen responsabilidad social. Se garantiza el derecho a la rectificación en condiciones de equidad. No habrá censura.

libertatea exprimării libere a gândurilor și opiniilor. Constituțiile Federației Ruse⁶⁰, Ucrainei⁶¹, Republicii Italiene⁶², Republicii Federale Germane⁶³ nu reglementează în mod distinct libertatea

60 Конституция Российской Федерации принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 года с изменениями, одобренными в ходе общероссийского голосования 1 июля 2020 года <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202007040001>

Статья 29

1. Каждому гарантируется свобода мысли и слова.
2. Не допускаются пропаганда или агитация, возбуждающие социальную, расовую, национальную или религиозную ненависть и вражду. Запрещается пропаганда социального, расового, национального, религиозного или языкового превосходства.
3. Никто не может быть принужден к выражению своих мнений и убеждений или отказу от них.
4. Каждый имеет право свободно искать, получать, передавать, производить и распространять информацию любым законным способом. Перечень сведений, составляющих государственную тайну, определяется федеральным законом.
5. Гарантируется свобода массовой информации. Цензура запрещается.

61 Конституция Украины (Ведомости Верховной Рады Украины (ВВР Украины), 1996, № 30, ст. 141) <https://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/27396.pdf>

Статья 34.

Каждому гарантируется право на свободу мысли и слова, на свободное выражение своих взглядов и убеждений. Каждый имеет право свободно собирать, хранить, использовать и распространять информацию устно, письменно либо иным способом — по своему выбору. Осуществление этих прав может быть ограничено законом в интересах национальной безопасности, территориальной целостности либо общественного порядка с целью предупреждения беспорядков или преступлений, для охраны здоровья населения, для защиты репутации или прав других людей, для предупреждения разглашения информации, полученной конфиденциально, либо для поддержания авторитета и непредвзятости правосудия.

62 *Costituția Republicii Italiene la 27 decembrie 1947, Monitorului Oficial nr. 298 din 27 decembrie 1947* <https://www.senato.it/istituzione/la-costituzione>

Articolo 20

Il carattere ecclesiastico e il fine di religione o di culto d'una associazione od istituzione non possono essere causa di speciali limitazioni legislative, né di speciali gravami fiscali per la sua costituzione, capacità giuridica e ogni forma di attività [cfr. artt. 8, 19].

Articolo 21

Tutti hanno diritto di manifestare liberamente il proprio pensiero con la parola, lo scritto e ogni altro mezzo di diffusione.

La stampa non può essere soggetta ad autorizzazioni o censure.

Si può procedere a sequestro soltanto per atto motivato dell'autorità giudiziaria [cfr. art. 111 c.1] nel caso di delitti, per i quali la legge sulla stampa espressamente lo autorizzi, o nel caso di violazione delle norme che la legge stessa prescrive per l'indicazione dei responsabili.

In tali casi, quando vi sia assoluta urgenza e non sia possibile il tempestivo intervento dell'autorità giudiziaria, il sequestro della stampa periodica può essere eseguito da ufficiali di polizia giudiziaria, che devono immediatamente, e non mai oltre ventiquattro ore, fare denuncia all'autorità giudiziaria. Se questa non lo convalida nelle ventiquattro ore successive, il sequestro s'intende revocato e privo d'ogni effetto.

La legge può stabilire, con norme di carattere generale, che siano resi noti i mezzi di finanziamento della stampa periodica.

Sono vietate le pubblicazioni a stampa, gli spettacoli e tutte le altre manifestazioni contrarie al buon costume. La legge stabilisce provvedimenti adeguati a prevenire e a reprimere le violazioni.

63 Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland 23/05/1949 https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html#p0030

Art 4

(1) Die Freiheit des Glaubens, des Gewissens und die Freiheit des religiösen und weltanschaulichen Bekenntnisses sind unverletzlich.

(2) Die ungestörte Religionsausübung wird gewährleistet.

(3) Niemand darf gegen sein Gewissen zum Kriegsdienst mit der Waffe gezwungen werden. Das Nähere regelt ein Bundesgesetz.

Art 5

(1) Jeder hat das Recht, seine Meinung in Wort, Schrift und Bild frei zu äußern und zu verbreiten und sich aus allgemein zugänglichen Quellen ungehindert zu unterrichten. Die Pressefreiheit und die Freiheit der Berichterstattung durch Rundfunk und Film werden gewährleistet. Eine Zensur findet nicht statt.

de gândire, făcând referire expresă la libertatea de exprimare.

Potrivit Constituției României⁶⁴, libertatea gândirii și a opiniilor, precum și libertatea credințelor religioase nu pot fi îngrădite sub nicio formă.

În Statele Unite, protecția libertății de gândire este frecvent asociată cu Primul Amendament din 25 septembrie 1789, ratificat la 15 decembrie 1791⁶⁵. Deși acesta nu menționează în mod explicit libertatea de gândire, instanțele americane s-au referit în mod explicit la „dreptul la libertatea de gândire conform primului amendament” (*Doe v. City of Lafayette, Indiana*, 2003), iar Curtea Supremă a SUA a afirmat că ”esența Primului Amendament o constituie ideea că un individ ar trebui să fie liber să creadă așa cum vrea” (*Abood v. Detroit Board of Education*, 1977).⁶⁶ Este important să menționăm la acest capitol că proclamând libertatea de exprimare Primul Amendament la Constituția SUA a asimilat, în fond, într-o singură dispoziție mai multe libertăți care sunt tradițional abordate în mod separat în alte texte internaționale.

La rândul lor, Constituțiile Republicii Kazahstan⁶⁷, Republicii Centrafricane (art. 10, art.

(2) *Diese Rechte finden ihre Schranken in den Vorschriften der allgemeinen Gesetze, den gesetzlichen Bestimmungen zum Schutze der Jugend und in dem Recht der persönlichen Ehre.*

(3) *Kunst und Wissenschaft, Forschung und Lehre sind frei. Die Freiheit der Lehre entbindet nicht von der Treue zur Verfassung.*

64 Constituția României din 31 octombrie 2003 În vigoare de la 31 octombrie 2003 Publicat în Monitorul Oficial, Partea I nr. 767 din 31 octombrie 2003. <https://www.presidency.ro/ro/presedinte/constitutia-romaniei>

Articolul 29

(1) *Libertatea gândirii și a opiniilor, precum și libertatea credințelor religioase nu pot fi îngrădite sub nici o formă. Nimeni nu poate fi constrâns să adopte o opinie ori să adere la o credință religioasă, contrare convingerilor sale.*

(2) *Libertatea conștiinței este garantată; ea trebuie să se manifeste în spirit de toleranță și de respect reciproc.*

(3) *Culte religioase sunt libere și se organizează potrivit statutelor proprii, în condițiile legii.*

(4) *În relațiile dintre culte sunt interzise orice forme, mijloace, acte sau acțiuni de învrăjbire religioasă.*

(5) *Culte religioase sunt autonome față de stat și se bucură de sprijinul acestuia, inclusiv prin înlesnirea asistenței religioase în armată, în spitale, în penitenciare, în azile și în orfelinate.*

(6) *Părinții sau tutorii au dreptul de a asigura, potrivit propriilor convingeri, educația copiilor minori a căror răspundere le revine.*

65 First Amendment. Constitution of the United States. <https://constitution.congress.gov/constitution/amendment-1/> ”Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof; or abridging the freedom of speech, or of the press; or the right of the people peaceably to assemble, and to petition the Government for a redress of grievances.”

66 IENCA M. Common human rights challenges raised by different applications of neurotechnologies in the biomedical field. Council of Europe, October 2021 <https://rm.coe.int/report-final-en/1680a429f3> p. 47

67 Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029&pos=207;-36#pos=207;-36

Статья 19

Каждый вправе определять и указывать или не указывать свою национальную, партийную и религиозную принадлежность.

Каждый имеет право на пользование родным языком и культурой, на свободный выбор языка общения, воспитания, обучения и творчества.

Статья 20

Свобода слова и творчества гарантируются. Цензура запрещается.

Каждый имеет право свободно получать и распространять информацию любым, не запрещенным законом способом. Перечень сведений, составляющих государственные секреты Республики Казахстан, определяется законом.

Не допускаются пропаганда или агитация насильственного изменения конституционного строя, нарушения

15)68 reglementează libertatea de exprimare, libertatea religioasă și cea de conștiință, fără a menționa în mod special libertatea de gândire.

Constituția Spaniei69 reproduce, într-un veritabil catalog, jurisprudența Convenției Europene a Drepturilor Omului. Libertatea de exprimare este astfel parte integrantă a libertăților de gândire, întrucât articolul 20 se referă atât la libertatea artistică, cât și la libertatea educațională (5). Libertatea presei ocupă un loc central, cu mai multe prevederi referitoare la confiscarea cărților sau publicațiilor. Organizarea canalelor publice și garantarea unei exprimări pluraliste a curentelor de gândire sunt, de asemenea, consacrate în Constituție, care stabilește și limitele libertății de exprimare care sunt cele care privesc liberul exercițiu a altor tipuri de libertate, precum dreptul la intimitate.70

Aderând la multiple tratate internaționale universale și regionale în materia drepturilor și libertăților fundamentale, Republica Moldova și-a racordat cadrul normativ național prin incorporarea și implementarea standardelor internaționale inclusiv în domeniul libertății de gândire.

целостности Республики, подрыва безопасности государства, войны, социального, расового, национального, религиозного, сословного и родового превосходства, а также культа жестокости и насилия.

Статья 22

Каждый имеет право на свободу совести.

Осуществление права на свободу совести не должно обуславливать или ограничивать общечеловеческие и гражданские права и обязанности перед государством.

68 Constituția Republicii Centrafricane din 27.05.2016
https://constituteproject.org/constitution/Central_African_Republic_2016.pdf

69 Constitución Española. Publicado en: «BOE» núm. 311, de 29/12/1978. Entrada en vigor: 29/12/1978

[https://www.boe.es/eli/es/c/1978/12/27/\(1\)/con](https://www.boe.es/eli/es/c/1978/12/27/(1)/con)

Artículo 20

1. Se reconocen y protegen los derechos:

a) A expresar y difundir libremente los pensamientos, ideas y opiniones mediante la palabra, el escrito o cualquier otro medio de reproducción.

b) A la producción y creación literaria, artística, científica y técnica.

c) A la libertad de cátedra.

d) A comunicar o recibir libremente información veraz por cualquier medio de difusión. La ley regulará el derecho a la cláusula de conciencia y al secreto profesional en el ejercicio de estas libertades.

2. El ejercicio de estos derechos no puede restringirse mediante ningún tipo de censura previa.

3. La ley regulará la organización y el control parlamentario de los medios de comunicación social dependientes del Estado o de cualquier ente público y garantizará el acceso a dichos medios de los grupos sociales y políticos significativos, respetando el pluralismo de la sociedad y de las diversas lenguas de España.

4. Estas libertades tienen su límite en el respeto a los derechos reconocidos en este Título, en los preceptos de las leyes que lo desarrollen y, especialmente, en el derecho al honor, a la intimidad, a la propia imagen y a la protección de la juventud y de la infancia.

5. Sólo podrá acordarse el secuestro de publicaciones, grabaciones y otros medios de información en virtud de resolución judicial.

70 VERPEAUX M. La liberté d'expression dans les jurisprudences constitutionnelles. Nouveaux Cahiers Du Conseil Constitutionnel N° 36 - (Dossier : la liberté d'expression et de communication) - JUIN 2012 <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/la-liberte-d-expression-dans-les-jurisprudences-constitutionnelles>

Orientarea Republicii Moldova spre spațiul valoric democratic european este un element definitoriu al identității constituționale a Republicii Moldova, bazându-se pe valorile constituționale fundamentale, unanim recunoscute și protejate, cum ar fi democrația, statul de drept, respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului.⁷¹

În conformitate cu dispozițiile alin. (3) art. 1 al Legii supreme a statului nostru, Republica Moldova este un stat de drept, democratic, în care demnitatea omului, drepturile și libertățile lui, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea și pluralismul politic reprezintă valori supreme și sunt garantate.

Potrivit prevederilor alineatului 1 din articolul 32 al Constituției Republicii Moldova, intitulat "Libertatea opiniei și a exprimării", oricărui cetățean îi este garantată libertatea gândirii, a opiniei, precum și libertatea exprimării în public prin cuvânt, imagine sau prin alt mijloc posibil.⁷²

Este important să menționăm la acest capitol că probabil contextul istoric al timpului în care a fost adoptată Legea supremă a statului, dar și preocupările în vederea afirmării suveranității interne și cele externe a statului nostru au generat o serie de inexactități în Constituție. Astfel, potrivit angajamentelor asumate de RM, în temeiul principiului reciprocității și regimului național aplicabil cetățenilor străini, dar și apatrizilor în statul nostru, de la apariția sa și până astăzi autoritățile sunt obligate să asigure tuturor persoanelor aflate sub jurisdicția statului drepturile și libertățile civile, printre care se numără și libertatea gândirii înscrisă în articolul 32 al Constituției Republicii Moldova. Mai mult ca atât, Titlul II al Constituției RM se inspiră din dispozițiile Declarației Universale a Drepturilor Omului care prevede o listă de drepturi și libertăți fundamentale ale persoanelor ce le sunt recunoscute indiferent de legătura politico-juridică cu un stat anume.

În precizarea celor expuse supra vom invoca prevederile alin. (1) art. 19 al Constituției: *"Cetățenii străini și apatrizii au aceleași drepturi și îndatoriri ca și cetățenii Republicii Moldova, cu excepțiile stabilite de lege"* cât și prevederile alin. (1) art. 84/1 al Legii RM privind regimul străinilor în Republica Moldova: *"Străinii aflați în Republica Moldova se bucură de aceleași drepturi și libertăți ca și cetățenii Republicii Moldova, garantate de Constituția Republicii Moldova și de alte legi, precum și de drepturile prevăzute în tratatele internaționale la care Republica Moldova este parte, cu excepțiile stabilite de legislația în vigoare."*⁷³

⁷¹ ȚURCAN S., Reglementarea constituțională a rapoartelor statelor membre cu Uniunea Europeană. Revista Studii Juridice Universitare. Nr. 3-4 (39-40)/2017. p. 77

⁷² Constituția Republicii Moldova adoptată la 29.07.1994, publicată în Monitorul Oficial nr. 1 din 12.08.1994.

⁷³ Legea Nr. 200 din 16-07-2010 privind regimul străinilor în Republica Moldova, publicată : 24-09-2010 în Monitorul Oficial Nr. 179-181 art. 610

Curtea Constituțională Republicii Moldova în activitatea sa a avut ocazia de cel puțin două ori să se expună cu referire la conținutul articolului 32 din Constituție.

În Hotărârea nr. 19 din 16 iunie 1998, fiind examinată constituționalitatea prevederilor Legii audiovizualului, Curtea Constituțională a constatat că dreptul la informație este un drept fundamental al persoanei, deoarece dezvoltarea persoanei în societate, exercitarea libertăților prevăzute de Constituție, inclusiv libertatea gândirii, a opiniei, a creației, a exprimării în public prin cuvânt, imagine sau prin alt mijloc posibil, presupune și posibilitatea de a recepționa informații asupra vieții sociale, politice, economice, științifice, culturale etc (pct. 3).⁷⁴

Cea de-a doua expunere a Curții Constituționale pe marginea art. 32 al Constituției RM a fost ocazionată de examinarea sesizării cu referire la constituționalitatea prevederilor articolelor 7 (Apărarea onoarei și demnității) și 7/1 (Repararea prejudiciului moral) ale Codul civil al RM din 1964. Autorii sesizării au solicitat controlul constituționalității prevederilor menționate considerând că ele contravin dispozițiilor art. 1 alin. (3), art. 20 și art. 32 alin.(1) și (2) din Constituție. Ei afirmau că dispozițiile contestate din Codul civil, deși expuse într-o redacție nouă, continuă să reglementeze cu instrumente noțional-juridice depășite raporturile civile într-un stat de drept, în care, așa cum statuează Constituția Republicii Moldova (art.1 alin.(3), dreptatea și pluralismul politic reprezintă valori supreme și sunt garantate.

Curtea nu a reținut afirmația autorilor sesizării că prin prevederile art.7 și 7/1 din Codul civil este restrâns exercițiul libertății gândirii, opiniei și a exprimării, proclamate de Constituție, întrucât dispozițiile contestate nu reglementează astfel de relații, ci vizează relațiile sociale ce țin de dreptul cetățeanului la apărare, garantat prin art. 26 alin. (1) și (2) din Constituție. Potrivit acestui articol constituțional, fiecare om are dreptul să reacționeze independent, prin mijloace legitime, la încălcarea drepturilor și libertăților sale, dispoziție ce și-a găsit expresia în art.7 "Apărarea onoarei și demnității" din Codul civil. Conformându-se dezideratului constituțional din art.32 alin.(2), potrivit căruia libertatea exprimării nu poate prejudicia onoarea, demnitatea sau dreptul altei persoane la viziune proprie, legiuitorul, prin art. 7/1 din Codul civil, a instituit procedura reparării prejudiciului moral, care capătă forma unei compensații, mărimea căreia, în cazurile respective, se stabilește de către instanța de judecată. De asemenea, în corespundere cu art. 7 din Codul civil, în fiecare caz aparte numai instanței de judecată îi revine competența de a stabili tipurile, formele, conținuturile, volumele, consecințele informațiilor care lezează onoarea și demnitatea persoanei fizice sau juridice. Astfel, Curtea a considerat că în art. 7 și art. 7/1 din Codul

74 Hotărârea Curții Constituționale privind controlul constituționalității unor prevederi din Legea nr. 603-XIII din 3 octombrie 1995, Legii nr. 1399-XIII din 5 decembrie 1997, Hotărârrii Parlamentului nr. 1383-XIII din 26 noiembrie 1997 și Hotărârrii Parlamentului nr. 1385-XIII din 26 noiembrie 1997 Nr.19 din 16.06.98 Monitorul Oficial al R. Moldova nr.66-68/28 din 16.07.1998

civil în redacția Legii nr.564-XIV legiuitorul a respectat principiile constituționale generale, care proclamă că Republica Moldova este un stat de drept, democratic, în care demnitatea omului, drepturile și libertățile lui, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea și pluralismul politic reprezintă valori supreme și sunt garantate (art. 1 alin. (1)), iar Constituția Republicii Moldova este Legea ei Supremă (art.7). Sunt respectate, de asemenea, drepturile, libertățile și îndatoririle fundamentale prevăzute în art.16 "Egalitatea", art.20 "Accesul liber la justiție", art.28 "Viața intimă, familială și privată", art.34 alin.(1) - (4) "Dreptul la informație" din Constituție. Curtea apreciază, totodată, că prevederile contestate din Codul civil corespund art. 12 și art. 19 din Declarația universală a drepturilor omului și art. 10 din Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale.⁷⁵

Jurisprudența Cuții Constituționale a Republicii Moldova prezintă interes, în contextul prezentei cercetări, inclusiv în domenii conexe realizării de către individ a libertății de gândire, cum sunt libertatea de conștiință și cea de exprimare.

Hotărârea Curții Constituționale pentru controlul constituționalității unor prevederi referitoare la interzicerea simbolurilor comuniste și a promovării ideologiilor totalitare din 4 iunie 2013⁷⁶ are la origine sesizarea deputaților în Parlament din fracțiunea Partidului Comuniștilor, privind controlul constituționalității Legii nr. 192 din 12 iulie 2012 pentru completarea unor acte legislative, prin care a fost interzisă utilizarea în scopuri politice a simbolurilor comuniste (secera și ciocanul) și promovarea ideologiilor totalitare. Autorii sesizării au pretins, în special, că prevederile legii contestate aduc atingere libertății de exprimare și de asociere, cu încălcarea articolelor 1, 2, 4, 5, 6, 16, 32, 41, 54, 66, 114 și 115 din Constituție.

Cu referire la sesizare, Curtea a reținut că aceasta privește în esență interzicerea utilizării în scopuri politice a simbolurilor regimului totalitar comunist (secera și ciocanul și orice suport reprezentând aceste simboluri), precum și a promovării ideologiilor totalitare. Astfel, Curtea a relevat că sesizarea privind controlul constituționalității Legii nr. 192 din 12 iulie 2012 vizează un ansamblu de elemente și principii cu valoare constituțională interdependente, precum libertatea de exprimare și libertatea de asociere (în partea referitoare la activitatea partidelor politice).

În speță, Curtea atestă, aplicativ la grupurile sociale și politice, precum sunt partidele sau organizațiile social-politice, că libertatea exprimării, statuată de art.32 din Constituție, prevalează asupra dreptului la asociere în partide politice, garantat de art.41 din Constituție. Or, persoanele se

⁷⁵ Hotărârea Curții Constituționale cu privire la controlul constituționalității art.7 și art.7/1 din Codul civil al Republicii Moldova în redacția Legii nr.564-XIV din 29 iulie 1999 "Pentru modificarea unor acte legislative Nr.25 din 08.06.2000 Monitorul Oficial al R. Moldova nr.70-72/25 din 22.06.2000

⁷⁶ Hotărârea Curții Constituționale pentru controlul constituționalității unor prevederi referitoare la interzicerea simbolurilor comuniste și a promovării ideologiilor totalitare (Sesizarea nr. 33a/2012)

asociază în partide politice pentru exercitarea liberă a dreptului la exprimarea opiniilor și a opțiunilor politice. În acest sens, restrângerea libertății de exprimare a membrilor unei formațiuni politice are drept consecință colaterală restrângerea dreptului lor la asociere. 91. Constituția, prin art.32, garantează oricărui cetățean dreptul de a se exprima liber în public prin cuvânt, imagine sau prin alt mijloc posibil. Din această garanție constituțională, în special din sintagma „prin [...] imagine sau prin alt mijloc posibil”, rezultă că persoanele și formațiunile politice în care acestea se asociază pot să se exprime liber, inclusiv prin simbolurile politice adoptate de către ele. Libertatea exprimării este un drept esențial în sistemul constituțional al Republicii Moldova. În același timp, este un drept ce poate afecta substanțial drepturile altor persoane. Curtea a constatat că libertatea exprimării nu este un drept absolut, fiind susceptibil de restrângeri generale ce sunt admise pentru majoritatea drepturilor prin prisma restrângerilor comune reglementate de art.54 din Constituție. Astfel, restricțiile ce pot fi impuse de stat urmează a fi prevăzute de lege, să urmărească un scop legitim și să nu aducă atingere existenței libertății exprimării. De asemenea, aceste ingerințe pot fi aplicate de stat numai dacă sunt necesare într-o societate democratică și dacă sunt proporționale cu situația care le-a determinat.

După realizarea triplului test al ingerinței și expunerea asupra proporționalității imixtiunii, Curtea Constituțională, la caz, a declarat neconstituționale articolele 4 alin. (5) și 22 alin. (1) lit. e) din Legea nr. 294-XVI din 21 decembrie 2007 privind partidele politice, în redacția Legii nr. 192 din 12 iulie 2012 pentru completarea unor acte legislative; a declarat neconstituțional articolul 3 alin. (41) din Legea nr. 64 din 23 aprilie 2010 privind libertatea de exprimare, în redacția Legii nr. 192 din 12 iulie 2012 pentru completarea unor acte legislative; a declarat neconstituțional articolul 671 din Codul contravențional nr. 218-XVI din 24 octombrie 2008, în redacția Legii nr. 192 din 12 iulie 2012 pentru completarea unor acte legislative.

De aceleași repere s-a condus Curtea Constituțională în Hotărârea pentru controlul constituționalității unor prevederi ale articolului 1 din Legea nr. 54 din 21 februarie 2003 privind contracaraarea activității extremiste (utilizarea simbolurilor naziste)⁷⁷ atunci când autorul sesizării a invocat necorespunderea prevederilor Legii indicate supra, *inter alia*, prevederilor articolului 32 din Constituție, care garantează libertatea gândirii, a opiniei, precum și libertatea exprimării în public prin cuvânt, imagine sau prin alt mijloc posibil, Curtea Constituțională a reținut că norma contestată vizează în esență interdicția utilizării unor attribute sau simboluri asemănătoare, până la confundare, cu simbolica nazistă. Astfel, sesizarea se referă la elemente și principii cu valoare

⁷⁷ Hotărârea Curții Constituționale din 23 noiembrie 2015 pentru controlul constituționalității unor prevederi ale articolului 1 din Legea nr. 54 din 21 februarie 2003 privind contracaraarea activității extremiste (utilizarea simbolurilor naziste) (Sesizarea nr. 29a/2015) din 4 iunie 2013

constituțională, precum libertatea de exprimare și libertatea întrunirilor și de asociere prin utilizarea publică a anumitor atribute și simboluri distinctive.

În aprecierea sa, Curtea observă că norma contestată vizează limitarea libertății de asociere a organizațiilor care utilizează „*tribute sau simbolici asemănătoare, până la confundare, cu atributele sau simbolica nazistă*”. Întrucât utilizarea acestor atribute sau simboluri echivalează cu exprimarea unei opinii sub forma discursului simbolic, interdicția vizează în mod direct libertatea de exprimare. Prin urmare, libertatea de asociere este afectată în mod indirect, prin limitarea libertății de exprimare.

În final, după examinarea limitelor imixtiunii autorităților în exercitarea libertății de exprimare și a celei de asociere, a fost declarată neconstituțională litera b) a articolului 1 din Legea nr. 54 din 21 februarie 2003 privind contracararea activității extremiste.

Hotărârea Curții Constituționale nr. 14 din 16/05/2016 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 1 alin. (2) lit. c) din Legea nr. 121 din 25 mai 2012 cu privire la asigurarea egalității ⁷⁸ are la origine alegațiile de discriminare pe criteriu de orientare sexuală și convingere religioasă examinate de o instanță de judecată, care a ridicat excepția de neconstituționalitate. În speță, petenta a invocat că în cadrul unei emisiuni televizate a fost supusă unei discriminări pe criteriu de orientare sexuală și convingere religioasă în cadrul unui ritual religios.

Din conținutul sesizării, Curtea observă că aceasta vizează în esență exceptarea cultelor religioase și părților lor componente în partea ce ține de convingerile religioase de la aplicarea prevederilor Legii privind asigurarea egalității. Astfel, sesizarea se referă la un ansamblu de elemente și principii constituționale și internaționale interconexe, precum principiul egalității și nediscriminării, principiul proporționalității și dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie.

Din aprecierea Curții Constituționale a pretențiilor invocate în sesizare referitor la compatibilitatea legislației cu prevederile Constituției RM care garantează libertatea de conștiință, Curtea a reținut că libertatea de conștiință este un drept fundamental, garantat de tratatele internaționale care se referă la drepturile fundamentale ale omului și implică responsabilitatea morală și de conștiință pentru gândurile exprimate. Responsabilitatea, inclusiv cea juridică, intervine numai în momentul în care gândul sau opinia sunt exprimate, situație în care pot leza demnitatea, onoarea sau libertatea de gândire a unui alt subiect de drept sau chiar ordinea socială

⁷⁸ Hotărârea Nr. 14 din 16-05-2016 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 1 alin. (2) lit. c) din Legea nr. 121 din 25 mai 2012 cu privire la asigurarea egalității (sesizarea nr. 28g/2016) https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=94009&lang=ro

sau ordinea de drept. De aceea libertatea conștiinței este în strânsă legătură cu libertatea de exprimare, aceasta din urmă reprezentând tocmai posibilitatea recunoscută omului de a-și exterioriza gândurile. Așadar, libertatea conștiinței are un conținut complex, exprimat sub aspect juridic în trei dimensiuni: libertatea de gândire, libertatea de conștiință și libertatea de religie.

După analiza principiilor generale degajate din jurisprudența CtEDO pe terenul art. 9 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului, fără însă a analiza aplicabilitatea acestor la caz, și a Orientărilor Uniunii Europene privind promovarea și protecția libertății de religie sau de convingere, adoptate la 24 iunie 2013 de Consiliul UE, excepția de neconstituționalitate a fost respinsă.

În cele din urmă, fiind relevantă obiectivelor prezentului demers științific, urmează să analizăm decizia de inadmisibilitate a Curții Constituționale din 14 ianuarie 2019 pentru controlul constituționalității unor prevederi din articolele 7 alin. (1) și 24 alin. (2) din Legea nr. 133 din 17 iunie 2016 privind declararea averii și a intereselor personale (obligativitatea deținerii unui număr de identificare pentru depunerea declarației electronice de avere și de interese).⁷⁹ Decizia a fost pronunțată urmare a sesizării depuse de Avocatul Poporului (Ombudsman), care considera că la data reglementării obligației de a depune declarația în formă electronică pentru subiectele care trebuie să-și declare averea și interesele personale, legislatorul nu a ținut cont de persoanele care au renunțat la numărul de identificare de stat (IDNP) din motive religioase. Astfel, persoanele în discuție nu pot semna declarația prin intermediul semnăturii electronice și nu pot depune declarația în formă electronică, deoarece nu posedă un IDNP. Autorul sesizării susține că obligarea persoanelor care au renunțat la IDNP de a depune declarația sub formă electronică instituie o ingerință în dreptul acestora la libertatea conștiinței. Prin urmare, dispozițiile contestate sunt contrare articolelor 16, 28, 31 alin. (1), 39 și 43 din Constituția Republicii Moldova.

În aprecierea admisibilității sesizării, Curtea Constituțională, a observat că deși autorul sesizării invocă mai multe texte din Constituție, problema de constituționalitate din prezenta sesizare are la bază o pretinsă încălcare a dreptului la libertatea conștiinței, garantat de articolul 31 alin. (1) din Constituție. Aplicabilitatea celorlalte drepturi invocate ar fi posibilă doar dacă se constată incidența acestui articol.

⁷⁹ Decizie de inadmisibilitate a Curții Constituționale din 14 ianuarie 2019 a sesizării nr. 6a/2019 pentru controlul constituționalității unor prevederi din articolele 7 alin. (1) și 24 alin. (2) din Legea nr. 133 din 17 iunie 2016 privind declararea averii și a intereselor personale (obligativitatea deținerii unui număr de identificare pentru depunerea declarației electronice de avere și de interese. [citat 20 septembrie 2022]. Disponibil : https://www.constcourt.md/public/ccdoc/decizii/d_6_2019_6a_2019_rou.pdf

În continuare, Curtea Constituțională a interpretat articolul 31 alin. (1) din Constituție prin prisma jurisprudenței Curții Europene relative la articolul 9 din CEDO, așa cum o prevede articolul 4 din Constituția Republicii Moldova.

Curtea Constituțională a reținut că prin instituirea obligației de a poseda un număr de identificare pentru depunerea declarațiilor electronice de avere și de interese personale nu are loc o ingerință în dreptul la libertatea conștiinței. Această obligație reprezintă o măsură legislativă generală aplicată într-un mod neutru, fără vreo legătură cu convingerile personale ale persoanei. Lipsa incidenței dreptului la libertatea conștiinței în contextul unor măsuri legislative generale și neutre a fost constatată și de către Curtea Europeană, în jurisprudența sa.

După ce a trecut în revistă jurisprudența relevantă a CtEDO și cea a Curții Supreme a Statelor Unite ale Americii, Curtea Constituțională a considerat că în prezenta cauză nu există o ingerință în dreptul la libertatea conștiinței, garantat de articolul 31 alin. (1) din Constituție. Constituția nu garantează un drept de a renunța la numărul de identificare și, prin urmare, sesizarea nu îndeplinește condițiile de admisibilitate.

Prevederile constituționale expuse supra, în contextul prezentei cercetări științifice, au fost dezvoltate inclusiv prin adoptarea Legii presei⁸⁰, Codului audiovizualului⁸¹, care are drept scop asigurarea apărării drepturilor consumatorului de programe de recepționare informații corecte și obiective, care ar contribui la libera formare a opiniei, asigurarea drepturilor radiodifuzorilor la libertate editorială și libertate de exprimare, instituirea principiilor democratice de funcționare a audiovizualului din Republica Moldova și stabilește, în spiritul drepturilor și libertăților constituționale, bazele juridice de reglementare a proceselor de:

a) concepere, transmisie și/sau retransmisie prin intermediul mijloacelor de televiziune și radiodifuziune a serviciilor de programe ale radiodifuzorilor aflați sub jurisdicția Republicii Moldova;

b) exercitare a controlului societății asupra activității instituțiilor în domeniul audiovizualului din Republica Moldova.

La 11 mai 2007 Parlamentul Republicii Moldova a adoptat Legea privind libertatea de conștiință, de gândire și de religie.⁸² Potrivit legii indicate, orice persoană are dreptul la libertatea

⁸⁰ Legea Presei Nr. 243 din 26-10-1994 Publicat : 12-01-1995 în Monitorul Oficial Nr. 2 art. 12:

În Republica Moldova libertatea presei constituie un drept fundamental consfințit de Constituție. Statul garantează tuturor persoanelor dreptul la exprimarea liberă a opiniilor și ideilor, la informare veridică asupra evenimentelor din viața internă și cea internațională prin intermediul publicațiilor periodice și al agențiilor de presă, care își desfășoară activitatea în condițiile pluralismului politic, precum și respectarea legislației cu privire la drepturile de autor. (art. 1)

⁸¹ Codul Audiovizualului al Republicii Moldova Publicat : 18-08-2006 în Monitorul Oficial Nr. 131-133 art. 679

⁸² Legea nr. 125 din 11.05.2007 privind libertatea de conștiință, de gândire și de religie, publicată în Monitorul Oficial

de gândire, de conștiință și de religie. Acest drept trebuie exercitat în spirit de toleranță și de respect reciproc și cuprinde libertatea de a aparține sau nu unei anumite religii, de a avea sau nu anumite convingeri, de a-și schimba religia sau convingerile, de a profesa religia sau convingerile în mod individual sau în comun, în public sau în particular, prin învățătură, practici religioase, cult și îndeplinirea riturilor (art. 4). Nimeni nu poate fi urmărit pentru convingeri, gândire, credință sau necredință religioasă (art. 5). În vederea asigurării respectării libertății de gândire, legiuitorul nostru a avut grijă să recunoască expres primatul dreptului internațional în materie. Or, în conformitate cu prevederile alineatului 2 articolul 2 din legea menționată, prevederile Constituției și ale legilor referitoare la libertatea de conștiință, de gândire și de religie vor fi interpretate și aplicate în conformitate cu Declarația Universală a Drepturilor Omului, cu tratatele internaționale la care Republica Moldova este parte. În cazul în care tratatele internaționale la care Republica Moldova este parte prevăd norme altele decât cele ale prezentei legi, se aplică normele tratatelor internaționale.

Totodată, art. 4 alin. (1) din Legea nr. 125 din 11 mai 2007, într-o formulă mai largă decât în Constituție expune esența libertății de conștiință, gândire și religie și statuează că „orice persoană are dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie. Acest drept trebuie exercitat în spirit de toleranță și de respect reciproc și cuprinde libertatea de a aparține sau nu unei anumite religii, de a avea sau nu anumite convingeri, de a-și schimba religia sau convingerile, de a profesa religia sau convingerile în mod individual sau în comun, în public sau în particular, prin învățătură, practici religioase, cult și îndeplinirea riturilor. Fiecare persoană și comunitate religioasă poate adera liber la orice cult religios”.

Dispozițiile Legii nr. 125 au fost consolidate suplimentar prin Legea cu privire la libertatea de exprimare⁸³ care în art. 3 conține norme inspirate în cea mai mare parte din jurisprudența Curții de la Strasbourg:

”Orice persoană are dreptul la libertatea de exprimare. Acest drept cuprinde libertatea de a căuta, de a primi și de a comunica fapte și idei.

(2) Libertatea de exprimare protejează atât conținutul, cât și forma informației exprimate, inclusiv a informației care ofensează, șochează sau deranjează.

(3) Exercitarea libertății de exprimare poate fi supusă unor restrângeri prevăzute de lege, necesare într-o societate democratică pentru securitatea națională, integritatea teritorială sau siguranța publică, pentru a apăra ordinea și a preveni infracțiunile, pentru a proteja sănătatea și

Nr. 127-130 din 17.08.2007

83 Legea nr. 64 din 23-04-2010 cu privire la libertatea de exprimare Publicat : 09-07-2010 în Monitorul Oficial Nr. 117-118 art. 355

morală, reputația sau drepturile altora, pentru a împiedica divulgarea de informații confidențiale sau pentru a garanta autoritatea și imparțialitatea puterii judecătorești.

(4) Restrângerea libertății de exprimare se admite doar pentru protejarea unui interes legitim prevăzut la alin. (3) și doar în cazul în care restrângerea este proporțională cu situația care a determinat-o, respectându-se echilibrul just dintre interesul protejat și libertatea de exprimare, precum și libertatea publicului de a fi informat.

(5) Garanțiile privind libertatea de exprimare nu se extind asupra discursurilor care incită la ură sau la violență.”

În general, putem constata că legislația Republicii Moldova în domeniul libertății de gândire este conformă în cea mai mare parte cadrului normativ internațional în acest sens și tendințelor existente în domeniu. Totodată, la finalul prezentului studiu vom reveni asupra cadrului național în materia libertății de gândire în vederea sporirii eficienței acestuia.

1.3 Repere jurisprudențiale ale Curții Europene a Drepturilor Omului în domeniul libertății de gândire

În prezentul paragraf vom expune evolutiv principalele concluzii formulate de CtEDO atunci când reclamantii invocă nerespectarea de către autoritățile statului a libertății de gândire.

În vederea redactării prezentului compartiment, dar și întru a identifica jurisprudența relevantă subiectului cercetat pe tot parcursul lucrării am apelat la baza de date oficială a Curții Europene a Drepturilor Omului HUDOC (www.hudoc.echr.coe.int), dar și la jurisprudența sintetizată a Curții reflectată în fișele tematice:

- *Protecția reputației*⁸⁴;
- *Obiecția de conștiință*⁸⁵;
- *Libertatea de religie*⁸⁶;
- *Simboluri și ținute religioase*⁸⁷ etc.

La fel, în vederea înțelegerii evoluției calitative a raționamentului Curții, dar și determinării apariției în aspect cronologic a principiilor generale de drept în materia am apelat la Ghidurile

84 Fișă tematică ”Protection of reputation” https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Reputation_ENG.pdf mai 2021

85 Fișă tematică ”Conscientious objection” https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Conscientious_objection_ENG.pdf iulie 2021

86 Fișă tematică ”Freedom of religion”, https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Freedom_religion_ENG.pdf octombrie 2019

87 Fișă tematică ”Religious symbols and clothing”, https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Religious_Symbols_ENG.pdf decembrie 2018

elaborate de Curtea Europeană a Drepturilor Omului:

- Ghidul privind articolul 9 al Convenției Europene a Drepturilor Omului ”Libertatea de gândire, conștiință și religie” **88**,
- Ghidul privind articolul 10 al Convenției Europene a Drepturilor Omului ”Libertatea de exprimare”**89**,
- Ghidul privind articolul 8 al Convenției Europene a Drepturilor Omului ”Dreptul la respectarea vieții private și de familie”**90**.

Deși fosta Comisie Europeană a Drepturilor Omului și Curtea Europeană a Drepturilor Omului într-o serie de cauze în care reclamanții au invocat nerespectarea dreptului la libertatea gândirii nu s-a expus expres asupra conținutului acesteia, considerăm oportun, întru a oferi prezentului studiu caracterul de lucrare finalizată, în cele ce urmează să trecem în revistă inclusiv cauzele unde forul de la Strasbourg s-ar fi putut expune pe marginea conținutului libertății de gândire. Pentru fiecare cauză expusă în prezentul paragraf vom urma algoritmul: succintă descriere a evenimentelor ce au constituit temeiul adresării la CtEDO, raționamentul de care s-a condus CtEDO atunci când adoptă decizia de a respinge cauza pe motiv de inadmisibilitate, fie când declară cerere admisibilă și se expune pe fond.

În constatările sale, pe marginea faptelor descrise în *cauza Cauza Habitants de Leeuw-St. Pierre vs. Belgia***91** (1965) atunci când reclamanții au solicitat să fie recunoscută libertatea lingvistică în calitate de componentă a libertății de gândire și celei de exprimare, Comisia Europeană a Drepturilor Omului, făcând referire la cererile lingvistice examinate anterior, a reiterat că nici Convenția, nici Primul Protocol adițional nu consacră libertățile lingvistice ca atare, dar nici nu enunță că libertatea lingvistică nu este garantată de Convenție. Comisia a observat că prin natura lucrurilor modul în care se formează și se exprimă gândirea umană este condiționată de o serie de elemente contingente asupra cărora individul are un control redus (date de timp și de loc, mediu social, evenimente și diverse influențe etc.) fără ca să rezulte *ipso facto* o atingere la libertățile de gândire și de exprimare.

În *cauza X. vs. Regatul Unit* (1975)**92** reclamantul, resortisant britanic, a fost acuzat de

88 Guide sur l'article 9 de la Convention – Liberté de pensée, de conscience et de religion. 31.12.2018. https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_9_fra.pdf

89 Guide sur l'article 10 de la Convention européenne des droits de l'homme - Liberté d'expression Première édition – 31 décembre 2020 https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_10_FRA.pdf

90 Guide sur l'article 8 de la Convention européenne des droits de l'homme - Droit au respect de la vie privée et familiale, du domicile et de la correspondance 31.08.2020 https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_8_FRA.pdf

91 *Cauza Habitants de Leeuw-St. Pierre vs. Belgia*. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-169534> Decizia parțială a Comisiei Europene a Drepturilor Omului din 15 iulie 1965

92 *Cauza X. vs. Regatul Unit*. Decizia din 1 octombrie 1975

incitare la dezertare. În speță, asupra reclamantului au fost găsite două documente: un pamflet intitulat *"Scrisoarea unui soldat IRA pentru soldații Royal Green Jackets"* și *"Scrisoare unei mame Ballymurphy"*. Natura acestor documente era văzută de autoritățile britanice drept incitare la dezertare.

În fața Comisiei, reclamantul a solicitat *inter alia* să fie recunoscută violarea dreptului garantat de art. 9 CEDO și anume nerespectarea libertății gândirii exprimată prin impedimentul de a-și exprima liber ideile.

După ce a examinat atent și a respins solicitările reclamantului prin prisma articolului 10 al CEDO, Comisia s-a expus pe marginea pretențiilor pe terenul art. 9: *"În cele din urmă, în măsura în care reclamantul pretinde o încălcare a articolului 10, Comisia concluzionează că nu apare nicio problemă în temeiul acestui articol, deoarece consideră că nu există nicio indicație a unei încălcări a oricăror alte articole ale Convenției. Examinarea de către Comisie a acestor plângeri, așa cum au fost prezentate, nu face posibilă stabilirea aparenței unei încălcări a drepturilor și libertăților garantate de Convenție."*

Cererea a fost declarată inadmisibilă.

În cauza *Arrowsmith vs. Regatul Unit* (1978) reclamanta, resortisantă britanică, a fost recunoscută vinovată de infracțiunea de incitare la dezertare pentru distribuirea trupelor staționate într-un câmp militar de pliante cu scopul de a le submina obligațiile și loialitatea în favoarea Irlandei de Nord. În fața Comisiei Europene a Drepturilor Omului reclamanta a pretins încălcarea de către autoritățile britanice a prevederilor art. 9 al CEDO, deoarece nu și-a putut manifesta convingerile sale pacifiste și a prevederilor art. 10 al CEDO, precum și a invocat un tratament diferențiat ce încalcă prevederile art. 14 în cumul cu art. 9 și 10 al Convenției. Comisia a considerat că alegațiile reclamantei relevă, în esență, chestiuni de drept pe terenul art. 10 al CEDO și a declarat cererea admisibilă⁹³.

În examinarea fondului, pe terenul art. 9, Comisia urma să se expună în esență asupra următoarelor momente:

- *poate fi văzută distribuirea pliantelor în calitate de exercitarea dreptului reclamantei la libertatea de gândire, conștiință și religiei, cu alte cuvinte în calitate de manifestare a unei convingeri?*

93 Cauza *Arrowsmith vs. Regatul Unit*. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-74946>. Decizia Comisiei EDO din 16 mai 1977.

- *dacă răspunsul este afirmativ la prima întrebare, urmărirea reclamantei pentru distribuirea pliantelor era necesară într-o societate democratică, pentru siguranța publică, pentru apărarea ordinii și protecția drepturilor altora?*

În raportul său din 12 octombrie 1978⁹⁴ pe cauza dată, Comisia a apreciat că în calitate de filozofie pacifismul intră în domeniul de aplicare a dreptului la libertate, de gândire și de conștiință. Atitudinea pacifistului poate, deci, fi considerată în calitate de convingere protejată de art. 9 par. 1 al CEDO. La fel, Comisia a estimat că termenul ”practici” în sensul art. 9 par. 1 CEDO nu presupune orice act motivat sau inspirat de o religie sau o convingere. Evident, declarațiile publice, ce proclamă într-un mod general ideea pacifismului și promovând angajarea pentru non-violență pot fi considerate ca manifestări normale și recunoscute ale unei convingeri pacifiste. Din contra, nu vor fi protejate în temeiul art. 9 par. 1 CEDO faptele și gesturile particularilor care nu exprimă în mod real convingerea propriu-zisă, chiar dacă ele sunt motivate sau inspirate din ea.

Comisia a analizat minuțios conținutul pliantelor răspândite de reclamantă și a concluzionat că acestea nu erau adresate și distribuite publicului larg, însă anumitor militari determinați care puteau fi în viitor trimiși în Irlanda de Nord. Textul sugera militarilor să plece fără permisiune sau să refuze categoric participarea la luptele din Irlanda de Nord. Prin urmare, conchide Comisia, nu este evident că sfaturile au fost date cu scopul de a propaga idei pacifiste. În consecință, distribuind pliantele în cauză, reclamanta nu și-a exprimat convingerea în sensul art. 9 par. 1 al CEDO. Prin urmare, condamnarea la pedeapsa ce i-a fost aplicată pentru distribuirea pliantelor nu constituie o atingere la drepturilor garantate de articolul indicat. Soluția a fost menținută prin decizia Comitetului de Miniștri din 12 iunie 1979⁹⁵.

În *cauza Angeleni vs. Suedia*⁹⁶ (1986) reclamantele, mama și fiica, suedeze, erau atee. Fiicei i-a fost refuzată scutirea de orele de instruire religioasă, solicitată prin cerere de către mamă. În fața Comisiei Europene a Drepturilor Omului reclamantele au invocat că obligarea celei de-a doua reclamante să asiste la cursurile de instruire religioasă constituie o violare a prevederilor articolelor 9, 14 și 17 din Convenție, dar și a articolului 2 al Protocolului adițional la Convenție. În speță, cu referire la articolul 9, reclamantele au susținut violarea libertății de gândire a copilului care este în mod obligatoriu crescut în valorile gândirii creștine atunci când el nu aparține niciunei confesiuni religioase cunoscute. La fel, este desconsiderată libertatea de conștiință a părinților care

94 Raportul Comisiei Europene a Drepturilor Omului din 12/10/1978 pe cauza *Arrowsmith vs. Regatul Unit*. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104189>

95 Decizia Comitetului de Miniștri a Consiliului Europei pe cauza *Arrowsmith vs. Regatul Unit* din 12/06/1979 <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-52325>

96 Cauza *Angeleni vs. Suedia*. <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-78933> Decizia Comisiei Europene a Drepturilor Omului din 03 decembrie 1986

manifestă alte valori de viață decât cele creștine. La fel, considerau reclamantele că prin decizia autorităților le sunt violate libertatea religioasă, dreptul la instruire și interdicția de a nu fi discriminate.

Cu referire la alegațiile reclamantelor pe terenul art. 9 al Convenției, Comisia a considerat că art. 9 protejează împotriva îndoctrînării religioase de către stat fie în cadrul instruirii școlare, fie în orice altă activitate pentru care statul își asumă răspunderea. Principala chestiune ce urmează a fi decisă în speță este de a stabili dacă cea de-a doua reclamantă a fost îndoctrînată religios la școală. Examinând circumstanțele cauzei, Comisia a ajuns la concluzia că, neavând mandat să examineze în general instruirea religioasă în școlile suedeze, cu referire la caz din momentul în care a doua reclamantă nu a fost obligată să participe la orice formă de cult religios sau că a fost supusă îndoctrînării religioase, nu se constată nerespectarea prevederilor art. 9 din Convenție.

În *cauza N.F. vs. Italia*⁹⁷ (2001) reclamantul a sesizat fosta Comisie pretinzând că sancțiunea disciplinară aplicată dânsului a încălcat articolele 8, 9, 10 și 11 din Convenție, atât aparte cât și combinate cu articolul 14. În speță, reclamantul fiind magistrat devine membru al lojei "Adriano Lemmi" din Milan. După ce procuratura a transmis lista magistraților înscriși în rândurile francmasonilor Consiliului Superior al Magistraturii, împotriva magistraților au fost deschise proceduri disciplinare. Mai mult, lista a fost făcută publică în presă.

În cadrul procedurilor interne, Consiliul Superior al Magistraturii a reamintit că în temeiul hotărârii Curții Constituționale a Italiei, urmează să fie realizată ponderare între libertatea de gândire a magistraților și obligația lor de imparțialitate și independență.

Constatând în speță violarea de către autoritățile italiene a dreptului garantat de articolul 11 și (8 parțial) din CEDO, Curtea nu a estimat necesar să se pronunțe și cu privire la alegațiile reclamantului de nerespectare a libertăților garantate de articolul 9 ș.a.

În *cauza Pretty vs. Regatul Unit*⁹⁸ (2002) reclamanta era o doamnă de 43 ani ce suferea de scleroză laterală amiotrofică (SLA), o afecțiune neurodegenerativă progresivă ce constă în lezarea celulelor nervoase care conduc impulsurile nervoase din sistemul nervos central afectând celulele răspunzătoare de mușchii voluntari ai corpului. Prin evoluția bolii, are loc o slăbire, atât a membrilor inferioare, cât și a celor superioare, precum și a mușchilor responsabili de procesul respirației. De regulă, moartea survine în rezultatul insuficienței respiratorii, din cauza pneumoniei, probleme cauzate de slăbirea mușchilor antrenați în procesul de respirație, precum și a mușchilor ce controlează vorbire și deglutiția. Niciun tratament nu poate opri evoluția bolii. În speță, speranța de viață a reclamantei este foarte limitată și poate fi numărată doar în luni sau chiar

97 Cauza N.F. vs. Italia. <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-64183> Hotărârea CtEDO din 2/08/2001

98 Cauza Pretty vs. Regatul Unit <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-65003> Hotărârea CtEDO din 29/04/2002

săptămâni. Cu toate acestea, intelectul și capacitatea sa de a lua decizii sunt intacte. Etapele ulterioare ale bolii sunt extrem de dureroase și sunt însoțite de pierderea demnității. Reclamanta insistă să poată decide când și cum va muri și astfel va scăpa de această suferință și viață nedemnă.

Sinuciderea nu este considerată o infracțiune în temeiul legislației engleze, dar reclamanta este împiedicată de boala ei să efectueze un astfel de act fără asistență. Cu toate acestea, a ajutat pe cineva să se sinucidă intră în sfera legii penale engleze. Pentru a-i permite clientului său să se sinucidă cu ajutorul soțului ei, avocatul reclamantei, printr-o scrisoare scrisă în numele doamnei Pretty, a invitat șeful procuraturii să se angajeze să nu-l urmărească în judecată pe soțul reclamantei dacă acesta din urmă, respectând dorințele soției sale, urma să o ajute să se sinucidă.

În fața CtEDO, reclamanta a invocat *inter alia* nerespectarea prevederilor art. 9 CEDO referitor la dreptul la libertatea de gândire, despre care se spunea că s-a extins la credințe precum veganismul și pacifismul. Reclamanta susține că, cerându-i soțului ei ajutor în comiterea sinuciderii, ea a crezut și a susținut noțiunea de sinucidere asistată pentru ea însăși. Refuzând să-și asume angajamentul de a nu-l urmări în judecată pe soțul său, procuratura ar fi încălcat acest drept, iar Regatul Unit ar fi făcut același lucru prin impunerea unei interdicții generale care nu permitea luarea în considerare a situației sale particulare. Din motivele deja explicate în temeiul articolului 8 al Convenției, această încălcare nu a putut fi considerată ca fiind justificată în temeiul art. 9 par. 2.

La rândul său, Guvernul a negat că cazul a ridicat vreo problemă în temeiul art. 9 al CEDO. Acest lucru ar proteja libertatea de gândire, conștiință și religie, precum și dreptul fiecăruia de a-și manifesta convingerile și nu le-ar conferi indivizilor dreptul general de a se angaja în orice activitate la alegerea lor în urmărirea convingerilor lor, oricare ar fi ele. Subsecvent, în cazul în care Curtea constată că a existat o încălcare a dreptului consacrat în articolul 9 par. 1 din Convenție, Guvernul a susținut că această încălcare ar fi justificată în temeiul articolului 9 al doilea paragraf.

CtEDO nu se îndoiește de fermitatea condamnărilor reclamantei cu privire la sinuciderea asistată, dar observă că nu toate opiniile sau convingerile intră în domeniul de aplicare al articolului 9 par 1 al Convenției. Plângerile reclamantei nu se referă la nicio formă de manifestare a unei religii sau credințe prin predare, practicare sau îndeplinire a riturilor, în sensul celei de-a doua teze a paragrafului 1 al articolului 9. După cum a constatat Comisia în cauza *Arrowsmith împotriva Regatului Unit*, termenul „practicile” utilizate la articolul 9 par. 1 nu acoperă niciun act motivat sau influențat de o religie sau credință. În măsura în care argumentele reclamantei reflectă aderarea ei la principiul autonomiei personale, acestea constituie doar o reformulare a plângerii depuse în temeiul articolului 8 al Convenției. Prin urmare, Curtea concluzionează că articolul 9 din Convenție nu a fost încălcat.

În cauza *Enver Aydemir v. Turcia*⁹⁹(2016) ca urmare a înrolării sale în 2007, reclamantul s-a declarat obiector de conștiință și a refuzat efectuarea serviciului său militar din motive de convingeri religioase. Totuși, acesta a fost luat cu forța la comandamentul jandarmeriei pentru a îndeplini această sarcină. El a refuzat să poarte uniforma și să se supună ordinelor date. În consecință, reclamantul a fost plasat în detenție provizorie. Potrivit actului de acuzare, reclamantul afirmase că refuză să poarte uniforma militară care aparține Republicii Turce, invocând principiul laicității și că apără șaria. Ulterior, a fost pus în libertate provizorie, dar nu s-a întors la regimentul său, devenind, așadar, un dezertor, din nou arestat și plasat în detenție provizorie. Tribunalul militar l-a declarat pe reclamant vinovat de nesupunere persistentă și l-a condamnat la pedeapsa închisorii de două luni și cincisprezece zile pentru fiecare act de nesupunere. Totuși, tribunalul a decis suspendarea pronunțării hotărârii.

În baza declarațiilor reclamantului potrivit cărora, din cauza opiniilor idealiste și politice în legătură cu Coranul și șaria, a refuzat, invocând principiul laicității, să efectueze serviciul militar pentru Republica Turcă, tribunalul militar a considerat că obiecția acuzatului nu fusese motivată printr-o convingere religioasă, ci fundamentată pe motive politice.

Data fiind poziția sa în fața instanțelor naționale, reclamantul nu a afirmat existența vreunei credințe cu convingerea că este necesar să se opună efectuării serviciului militar și nici vreo filosofie pacifistă și anti-militaristă.

Este legitim ca autoritățile naționale să procedeze, în prealabil, la examinarea cererii prezentate de către reclamant, în vederea recunoașterii calității sale de obiector de conștiință. Deși nu există o definiție a obiecției de conștiință, Comitetul pentru drepturile omului a reținut că aceasta se bazează pe dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie, atunci când exercitarea acestuia nu se împacă cu obligația de a aplica forța «cu prețul vieților umane». De asemenea, este legitim pentru Curte să restrângă obiecția de conștiință din convingeri religioase sau de altă natură care presupun o obiecție deosebit de fermă, permanentă și sinceră cu privire la participarea la război sau la portul de arme. Mai mult, statele contractante dispun de o anumită marjă de apreciere pentru definirea circumstanțelor în care este recunoscut dreptul la obiecția de conștiință și pentru stabilirea mecanismelor de examinare a unei cereri privind obiecția de conștiință.

Curtea a ținut cont de convingerile reclamantului privind opoziția sa față de efectuarea

⁹⁹ Cauza *Enver Aydemir v. Turcia*. <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-172448>. Hotărârea CtEDO din 7 iunie 2016

serviciului militar pentru Republica Turcă, în baza principiului laicității, însă a observat că toate opiniile și convingerile nu se încadrează în câmpul de aplicare al articolului 9 par. 1 al Convenției. Capetele de cerere de interes nu se referă la o formă de manifestare a unei religii sau a unei convingeri religioase, la învățământul, practica sau îndeplinirea unor ritualuri, în sensul celei de-a doua fraze a paragrafului 1 din articolul 9. În plus, termenul «practici» folosit de articolul 9 par. 1 nu acoperă fiecare act motivat sau influențat de o religie sau de o convingere.

Prin urmare, opoziția persoanei față de efectuarea serviciului militar nu a fost de natură să facă incident articolul 9 din Convenție. Din dosar nu reiese că credințele invocate de către reclamant comportă o obiecție fermă, permanentă și sinceră cu privire la participarea la război sau cu privire la portul de arme. În consecință, Curtea nu a fost convinsă că obiecția reclamantului față de efectuarea serviciului militar fusese motivată de convingeri religioase sincere, care intrau în conflict, la modul serios și de o manieră insurmontabilă, cu obligația sa de efectuare a serviciului militar. În consecință, cererea a fost declarată inadmisibilă (incompatibilă *ratione materiae*).

Cu referire la protecția moralei și religiei tradițional Curtea Europeană a Drepturilor Omului, atunci când este sesizată cu cereri prin care reclamantii pretind nerespectare acestor libertăți, efectuează o punere în balanță între, pe de o parte, a dreptului de a comunica publicului ideile despre doctrina religioasă, și pe de altă parte, a dreptului credincioșilor de a respecta libertatea lor de gândire, de conștiință și religie (*Aydın Tatlav vs. Turcia*).¹⁰⁰

Curtea reamintește obligația generală de a asigura celor care profesează credințele religioase bucurarea pașnică de dreptul garantat de art. 9 evitând în special, pe cât posibil, observații care, în raport cu obiectele de venerație, pot apărea ca fiind jignitoare pentru alții și profanatorii.¹⁰¹

Curtea a reamintit că observațiile care justifică ura bazată de intoleranță, în special intoleranța religioasă, depășesc protecția oferită de art. 10 al Convenției (*E.S. vs. Austria*).¹⁰²

Cu referire la libertatea de exprimare a persoanelor angajate de organizații religioase, protejate de art. 10 al CEDO, fosta Comisie a declarat inadmisibilă cererea unui medic angajat de un spital catolic german și demis pentru semnarea scrisorii deschise publicate în presă ce exprima opinia asupra avortului opusă poziției Bisericii Catolice (*Rommelfanger vs. Germania*). Din

100 Guide sur l'article 10 de la Convention européenne des droits de l'homme Liberté d'expression Première édition – 31 décembre 2020 https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_10_FRA.pdf p. 25

101 Guide sur l'article 10 de la Convention européenne des droits de l'homme Liberté d'expression Première édition – 31 décembre 2020 https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_10_FRA.pdf p. 25

102 Guide sur l'article 10 de la Convention européenne des droits de l'homme Liberté d'expression Première édition – 31 décembre 2020 https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_10_FRA.pdf p. 25

contra, Curtea a constatat violarea art. 10 în cazul refuzului de a prelungi contractul de muncă a unui profesor de filozofia dreptului a Universității catolice Sacré-Coeur din Milano, Congregația pentru educația catolică a Sfântului Scaun refuzându-i angajarea pe motivul că anumite din pozițiile sale ”se opun clar doctrinei catolice” fără, totodată, a preciza conținutul acestor poziții. Curtea recunoaște că nu ține de autoritățile statale examinarea substanței deciziei Congregației. Cu toate acestea, ponderea acordată interesului universității în oferirea unei educații inspirate din doctrina catolică nu poate, potrivit Curții, să ajungă până la atingerea substanței garanțiilor procedurale de care reclamantul trebuia să se bucure în temeiul articolului 10 din Convenției (*Lombardi Vallauri vs. Italia*).¹⁰³

Considerăm oportun, în cadrul prezentului paragraf, să ne expunem asupra jurisprudenței altor mecanisme regionale de protecție a dreptului la libertatea de gândire, or, aceasta ne va permite identificarea bunelor practici și determinarea cauzelor eșecurilor eforturilor guvernamentale în asigurarea instrumentelor eficiente de protecție a acestei libertăți fundamentale, momente absolut necesare în vederea formulării inițiativelor cu caracter practic la finalul prezentei investigații științifice.

Cu referire la sistemul inter-american de protecție a drepturilor omului, fundamentat pe prevederile Convenției interamericane a drepturilor omului, este cazul să menționăm că acesta nu a dezvoltat o jurisprudență bogată pe terenul articolului 13 din Convenție, ce stipulează libertatea de gândire și libertatea de exprimare.

În *cauza Hector Felix Miranda vs. Mexic* (1998), codirectorul unei publicații săptămânale mexicane a fost asasinat pentru că a fost autorul și a publicat opinii critice despre guvern. ”Comisia a declarat că libertatea de gândire și de exprimare în conformitate cu jurisprudența interamericană implică libertatea de a exprima și de a difuza idei, precum și libertatea complementară de care trebuie să dispună fiecare cetățean pentru a primi astfel de informații fără imixtiuni ilegale sau nejustificate”.¹⁰⁴

Merită a fi menționată Hotărârea Curții privind interdicția în Chile a filmului artistic ”*Last temptation of Christ*” (trad. Ultima ispită a lui Isus) (2001). Curtea a reamintit dimensiunea socială și individuală a libertății de exprimare, a punctat că exprimarea și diseminarea gândurilor și informației sunt indivizibile, prin urmare o restricție a posibilităților de diseminare reprezintă o limitare directă a dreptului la libertatea de exprimare a cărei respectare este esențială pentru răspândirea ideilor și informațiilor printre persoane. Dimensiunea individuală și socială a acestui

103 Guide sur l’article 10 de la Convention européenne des droits de l’homme Liberté d’expression Première édition – 31 décembre 2020 https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_10_FRA.pdf p. 25

104 GROSSMAN C., Freedom of expression in the interamerican system for the protection of human rights, *Journal of International & Comparative Law*, Vol. 7, 2001. P. 631

drept, a adăugat Curtea, au importanță egală și trebuie să fie garantate în mod simultan; libertatea de exprimare este piatra de temelie a societății democratice, este o condiție esențială pentru informarea suficientă. În fundamentarea violării art. 13 din partea statului, Curtea a susținut angajarea răspunderii sale internaționale obiective pentru orice acțiune sau omisiune cu referire la oricare dintre puterile sau organele sale, indiferent de ierarhia acestora. Curtea a stabilit, *inter alia*, că statul pârât trebuie într-un timp rezonabil să-și modifice legislația națională întru a pune capăt cenzurii și să permită demonstrarea filmului ”*The last temptation of Christ*”.¹⁰⁵

În protejarea libertății de exprimare, nu se face nicio distincție între protejarea ideilor unei persoane sau ale terților. Se acordă protecție exprimării opiniilor, gândurilor și ideilor de tot felul, fără a distinge dacă sunt propriile gânduri sau ale altora. Comisia și-a explicat poziția cu privire la acest punct în plângerea sa în fața Curții Interamericane a Drepturilor Omului în cauza *Ivcher Bronstein* (2001). Acesta a afirmat că articolul 13 reflectă o interpretare largă a libertății de exprimare și autonomie personală, al căror obiect este protejarea și încurajarea accesului la informații, idei și expresii de toate tipurile, pentru a consolida procesul democratic. Respectarea acestor libertăți nu se limitează la permiterea circulației opiniilor și ideilor „acceptabile”. Datoria de a nu interfera cu exprimarea opiniilor și diseminarea informațiilor, precum și cu bucurarea dreptului de acces la informații de toate tipurile, se extinde la circulația informațiilor și opiniilor și nu necesită aprobarea personală a oricărui reprezentant al autorităților statale într-un moment dat.¹⁰⁶

1.4. Concluzii la Capitolul 1

Reieșind din rolul ce revine gândirii umane în vederea trăirii unei vieți plene, rezultând din numeroasele implicații ce revin procesului cognitiv de cunoaștere, este absolut necesar să fie definit în plan juridic acest concept într-un mod care să-l distinge de alte libertăți conexe.

Cercetările realizate în vederea elucidării cadrului doctrinar în materia libertății de gândire ne permit să deducem că acestui subiect în doctrina autohtonă, spre deosebire de doctrina străină, nu i s-a acordat atenția cuvenită. Cercetătorii din Republica Moldova, analizând conținutul și întinderea drepturilor și libertăților fundamentale, se limitează în a expune prevederile normative în vigoare naționale și internaționale. Uneori pot fi întâlnite confuzii în abordarea libertății de gândire, autorii enumerând în acest context aspecte de realizare a libertății conștiinței sau religiei.

105 CACADO TRINDADE A.A., The developing case law of the Inter-American Court of Human Rights. Human Rights Law Review - Volume 3, Number 1 – 2003. P. 14-15

106 GROSSMAN C., Freedom of expression in the interamerican system for the protection of human rights, Journal of International & Comparative Law, Vol. 7, 2001. p. 631-632

Cadrul normativ universal și regional în domeniul libertății de gândire se prezintă astăzi ca fiind consistent, corespunzător totalmente idealurilor de protecție a drepturilor omului. Instrumentele regionale tradiționale se limitează în a prelua conținutul tratatelor universale în domeniu. Un rol aparte revine actelor *soft law* ce contribuie la înțelegerea și aplicarea uniformă a conținutului dreptului la libertatea de gândire.

Un aport considerabil în consacrarea și dezvoltarea libertății de gândire este adusă de activitatea jurisprudențială a Curții Europene a Drepturilor Omului. Fiind un instrument viu, dinamic, flexibil, Convenția Europeană a Drepturilor Omului se adaptează ușor provocărilor iscate din noile dezvoltări ale științelor medicale, tehnice, juridice pe terenul articolului 9 CEDO. Jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului se prezintă ca o sursă valoroasă în vederea înțelegerii naturii și conținutului libertății menite să protejeze *forum internum*. În acest sens, putem afirma că creația jurisprudențială la acest capitol anticipează lucrările doctrinare, constituind în esență sursă de inspirație pentru doctrinari în vederea redactării lucrărilor științifice, printre care se numără și prezentul demers științific.

Deși numeric cauzele în care Curtea Europeană a Drepturilor Omului s-a pronunțat *stricto sensu* pe terenul libertății de gândire sunt extrem de puține (neexistând niciuna vs. Republica Moldova), constatările Curții permit trasarea valoroaselor ipoteze de cercetare, unele din ele regăsindu-se în prezenta lucrare de doctorat.

Statele în constituțiile naționale, în partea ce se referă la drepturile și libertățile fundamentale abordează neuniform libertatea de gândire. Astfel, unele state nu o reglementează în legile constituționale, altele o reglementează indirect într-un context unic atunci când este stipulată libertatea de exprimare a opiniilor, ideilor. Nu este cazul Republicii Moldova, în a cărei Lege Supremă libertatea de gândire se regăsește ca atare. Suplimentar, în ordinea juridică națională a fost elaborată o lege specială în acest sens, inspirată din idealurile democrației și drepturilor omului- premise ale statului de drept.

În legislația Republicii Moldova sunt transpuse standardele universale și cele regionale europene în materia libertății de gândire. Deși calitatea actelor normative corespunde în mare parte așteptărilor beneficiarilor acestei libertăți, procesul de aplicare poate releva dificultăți, condiționate de confuziile de termeni, concepte și raționamente ce însoțesc tradițional procesul de realizare a libertății de gândire. Prin urmare, întru a evita o eventuală atragere la răspundere a statului nostru în temeiul Convenției Europene a Drepturilor Omului, este imperios, în contextul prezentei cercetări, de a cunoaște înțelesul termenilor utilizați în cadrul Convenției, în special a art. 9.

2 GENEZA ȘI CONȚINUTUL LIBERTĂȚII DE GÂNDIRE ÎN CADRUL MECANISMULUI EUROPEAN DE PROTECȚIE A DREPTURILOR OMULUI INSTITUIT DE CONVENȚIA EUROPEANĂ A DREPTURILOR OMULUI

2.1. Originea, evoluția și esența libertății de gândire

Concepte inerente protecției universale ale drepturilor omului au căpătat contur în lumea postbelică. Anume atrocitățile și consecințele celui de-al Doilea Război Mondial au adus pe ordinea de zi a organismelor internaționale necesitatea instituirii mecanismelor de monitorizare a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului. Elaborarea cadrului normativ universal în domeniu, proiectarea unei arhitecturi instituționale extrem de complexe sub egida ONU, având ca finalitate supravegherea modului în care statele respectă angajamentele asumate prin ratificarea tratatelor internaționale în domeniul drepturilor omului treptat a dus la scoaterea acestui segment din sfera competenței exclusive a statelor. Astăzi statele nu mai pot invoca competența personală sau teritorială întru a se opune imixtiunii actorilor din afară ce acționează în baza unui mandat internațional care prevede atribuții de monitorizare, cercetare a modului în care sunt transpuse în ordinea juridică internă a statelor standardele universale de protecție a anumitor drepturi, fie a anumitor categorii de persoane.

Recunoașterea universală a drepturilor, departe de a fi o întâmplare fericită, este rodul evoluției umanității, a unui demers care se găsește în diferite măsuri, evenimente, manifestări exprimate la anumite etape istorice în toate curentele de gândire, în toate religiile și în toate revoluțiile.¹⁰⁷

Fiecare drept, libertate individuală s-a cristalizat conceptual de-a lungul evoluției gândirii filosofice și juridice, inspirându-se la fiecare etapă din acele valori promovate de civilizația umană într-un anumit context istoric.

Drepturile omului nu sunt doar un subiect de dezbateri academice, ci de nemijlocit interes practic. De aceea, promovarea și apărarea drepturilor omului pe plan național și internațional reprezintă o prioritate absolută, pentru că nu este om pe această Planetă căruia să-i fie indiferent modul în care îi sunt ocrotite drepturile sale firești la viață, la sănătate, la existență, la securitate personală, la libertate, la onoare și demnitate etc.¹⁰⁸

Gânditorii tuturor timpurilor au încercat să înțeleagă și să definească facultatea desăvârșită

107 BURIAN AL., BALAN O., OSMOCHEȘCU N., ARHILIUC V., SÂRCU D., GAMURARI V., CIUGUREANU C., DORUL O., SUCEVEANU N., ȚARĂLUNGĂ V., BLĂȘCU O., *Drept internațional public*. Ed. a 5-a completată și actualizată. Centrul Poligrafic. Chișinău, 2021. p. 237

108 MAZILU D. *Dreptul internațional public*. Ediția a II-a. Lumina Lex. București, 2005. 621 p. p. 309

a creierului omenesc care este gândirea. În lucrările filozofilor reușim să găsim din cele mai variate răspunsuri la calitatea actului de gândire, fiind raportat la valorile împărtășite de membrii unei societăți la o anumită etapă de dezvoltare a omenirii. Tentativele nu se limitează la abordarea dialectică, în special, în antichitate descoperim o serie de abordări metafizice. Toate se prezintă ca fiind interesante și merită să fie cercetate inclusiv de către mediul academic cu vocație în alte științe decât teologia, filozofia.

În prezentul demers științific, ce nu pretinde a fi exhaustiv la subiectul enunțat mai sus, vom trasa principalele repere în evoluția gândirii umane care, în opinia noastră, au anticipat, iar ulterior au fundamentat consacrarea juridică a libertății de gândire.

Întru a relata despre reflecțiile gânditorilor din **Antichitate**, vom apela în mod esențial la opera lui Platon, străbătută integral de ideea că legătura dintre trup și suflet este materializată prin gândire.

Primul motiv se întâlnește, mergând până la amănunte, în India, în *Katha Upanishad*. Acolo, carul este trupul omenesc. Intellectul (buddhi) este cel care îl mână. Hățurile bine întinse reprezintă organul gândirii (manas). Atelajul greu de strunit reprezintă simțurile. Sufletul adevărat, sinele (A-tman) călătorește în acest car. Să-i fi parvenit lui Platon această imagine din Orient?¹⁰⁹

Întrebarea retorică: *Ce este gândirea?* o adresează Socrate lui Theaitetos, după cum o descrie Platon în lucrarea sa *"Theaitetos"* apărută după 369 î.e.n. Și tot el răspunde: *"Discursul pe care sufletul însuși îl poartă cu sine însuși în legătură cu lucrurile pe care le cercetează. Ca unul cel puțin care nu cunoaște răspunsul mă înfățișez ție. Într-adevăr, mie așa mi se pare, că sufletul când gândește nu face altceva decât să dialogheze, el singur punându-și întrebări și dând răspunsuri, afirmând și negând. Iar când ia o decizie, fie mai lent, fie dintr-o tăsnire, și afirmă același lucru și nu mai are îndoieli, îi atribuim respectiva opinie. Încât eu numesc „a opina“ a face un discurs, iar opinia o numesc discurs rostit nu către un altul prin viu grai, ci în tăcere către sine"*¹¹⁰

În notele formulate pe marginea operei *"Theaitetos"* Cornea A. rezumă că sufletul are capacitatea să cunoască nu numai prin intermediul organelor de simț, ci și prin sine însuși. De aici, rezultă cel puțin că nu orice știință este percepție, sau percepție în mod nemijlocit. Mai târziu alți filozofi, de la Epicur la Locke se vor strădui să demonstreze că, deși gândirea nu este percepție, totuși ea pleacă de la percepție.¹¹¹

Într-o altă lucrare a lui Platon, având, la fel, forma dialogului cu Socrate, numită *"Phaidon"*

109 PLATON Phaidros. Traducere, lămuriri preliminare și note de Gabriel Liiceanu. Editura HUMANITAS, 2011 234 p. P. 154

110 PLATON Theaitetos. Editura HUMANITAS, București, 2012 231 p. p. 150-151

111 Ibidem, Note, p. 220

(Despre suflet) datată cu anii 360-370 î.e.n., în cadrul argumentului reminiscenței și argumentului afinității, sufletul apare exclusiv ca gândire. Întregul dialog este dominat de ideea că între suflet și trup ar exista o incompatibilitate structurală.¹¹² Susține Socrate adresându-se lui Simmias: *”tare mă tem că, pentru obținerea virtuții, nu acesta este schimbul cel cinstit, să dai plăceri pentru plăceri, dureri pentru dureri, o teamă pentru altă teamă, una mai mare în schimbul uneia mai mici, de parcă ar fi vorba de schimbat monede. Cred, dimpotrivă, că în schimbul tuturor acestor lucruri, valoare are doar o singură monedă, și aceea e gândirea. Și cred că toate, când sunt prețuite astfel, când sunt cumpărate și vândute cu asemenea preț, cu cunoaștere deci, toate sunt cu-adevărat ceea ce sunt: curaj și cumpătare și dreptate, cu un cuvânt virtute autentică, fie că se adaugă, fie că lipsesc plăceri sau temeri sau orice altceva de acest fel.”*¹¹³ În continuare, afirmă Socrate, *în schimb, când cercetează lucrurile nemijlocit prin sine însuși, sufletul ia calea către lumea unde tot ce este pur, etern, nemuritor, fără schimbare. Și, fiind tot astfel și natura sa, se duce în această lume ori de câte ori rămâne în de sine însuși, ori de câte ori îi este cu putință, și atunci rătăcirea lui ia sfârșit și el rămâne acolo, neschimbat și identic cu sine, căci neschimbătoare și identice cu sine sunt și cele cu care vine în contact. Gândire se numește experiența aceasta a sufletului.*¹¹⁴

În cele ce urmează, Platon reproduce dialogul dintre Socrate și Cebes: *oare ce ne face să gândim: sângele, aerul, focul? Poate nici unul dintre acestea, ci creierul este acela care ne dă senzațiile, auzul, văzul, mirosul, din care apoi ar proveni memoria și opinia, care memorie și opinie, dobândind stabilitate, ar constitui temeiul științei. Și apoi, invers, cercetând eu nimicirea acestora și, de asemenea, ce pătimesc cerul și pământul, iată-mă în sfârșit ajuns la încheierea că, pentru o astfel de cercetare, nimeni, dar nimeni, nu este mai puțin făcut decât mine.*¹¹⁵

Ne ajută să înțelegem opera lui Platon dna M. Tecușan prin lămuririle aduse inclusiv ”actului de a gândi”. Dânsa invocă accepțiunea dată de Burnet care traduce gândirea „prin calcul”, luând verbul *logizomai* în accepțiunea lui din matematică („a calcula”). Interpretarea sa întâmpină obiecții din partea celor care consideră că *logismos* ar fi aici sinonim cu *dianoia*. Termenul *logismos* poartă însă o conotație matematică. Spre deosebire de *dianoia*, care prezintă gândirea ca pe o capacitate generală (infra), *logismos* se referă, credem, la mecanismul prin care este posibil acest proces sau la operațiile implicate.¹¹⁶

112 PLATON Phaidon. Lămuriri preliminare și note de Manuela Tecușan. Editura HUMANITAS București, 2011 234 p. p. 16

113 Ibidem p. 57-58

114 Ibidem p. 78

115 Ibidem p. 107-108

116 Ibidem p. 164

În secolul I î.Hr., Pavel din Tars a reflectat asupra limitelor libertății de gândire. În prima sa scrisoare către corinteni, el a reflectat în ce măsură libertatea cuiva [eleutheria] ar trebui judecată de conștiința altuia [suneideseos] 10:29 (Collins & Harrington, 1999). În filosofia creștină, noțiunea de libertate de gândire a fost adesea împletită cu noțiunea de *liberum arbitrium*, care este de obicei tradusă ca „liber arbitru”. Cu toate acestea, în timp ce libertatea de gândire și de conștiință constituie un principiu normativ (de obicei legat de angajamentul politic de toleranță religioasă), liberul arbitru a fost conceptualizat inițial ca o declarație descriptivă despre lipsa necesității voinței umane. Această definiție descriptivă a liberului arbitru își are rădăcinile în filozofia greacă antică târzie, în special printre stoici. De exemplu, filozoful stoic Epictet (50 – c. 135 d.Hr.), considera că „faptul că nimic nu ne împiedică să facem sau să alegem ceva care ne-a făcut să avem control asupra lor” (Long, 2002).¹¹⁷

”*La început a fost logosul*” așa ne spune Evanghelia după Ioan (Capit. 1; 1:3). Unii autori consideră că în anumite surse acest termen este tradus ca ”cuvânt”, deși sensul în limba greacă este unul mult mai profund, fiind considerat de mulți contemporani ca Gândul creației¹¹⁸. Astfel, deducem că în textele religioase gândirea este pusă la originea creării lumii.

În capitolul al treilea al lucrării ”Despre minciună” (*De mendacio*) scrisă în anul 394 (395) Sfântul Augustin din Hippo, cel mai mare dintre părinții Bisericii latine, enunță ceea ce va deveni definiția clasică a mincinosului: *ille mentitur, qui aliud habet in animo et aliud verbis vel quibuslibet significationibus enuntiat* (trad. de mințit minte acela care una are în gând și altceva redă prin cuvinte sau prin orice alte moduri de semnificare). Minciuna este, așadar, denaturarea intenționată a adevărului iar accentul cade pe nepotrivirea dintre gândire (*animus*) și enunțarea ei (*enuntiatio sau significatio*). Cel care rostește un neadevăr, convins fiind că e un adevăr, nu este mincinos. În schimb, cel care rostește altceva decât gândește, chiar dacă nu o face pentru a înșela pe cineva, ci, dimpotrivă, pentru a-l ajuta, este totuși mincinos¹¹⁹ Autorul afirmă: ”*ex animi enim sui sententia, non ex rerum ipsarum veritate vel falsitate mentiens aut non mentiens iudicandus est*” (trad. faptul că cineva minte sau nu minte trebuie judecat după modul său de a gândi, și nu după adevărul sau falsitatea lucrurilor însele).¹²⁰ Pentru antici, inima (duplex cor (literal) „inimă dublă”) era și sediul gândirii, nu numai al afectelor, *multitudinis autem credentium erat cor et anima una* „iar mulțimea credincioșilor era o inimă și un suflet”.¹²¹

117 IENCA M. Common human rights challenges raised by different applications of neurotechnologies in the biomedical field. Council of Europe, October 2021 <https://rm.coe.int/report-final-en/1680a429f3> p. 46

¹¹⁸ Luca N., Căutând lumină în întuneric. Colecția Universul Credinței (Volumul 18), 2020. 86 p.

119 AURELIUS AUGUSTINUS, Despre minciună. Ediție bilingvă Traducere din limba latină de LUCIA WALD. Studiu introductiv și note de Constantin Georgescu, Editura HUMANITAS, București 2016, 172 p. Pag. 20-21

120 Ibidem Pag. 21

121 Ibidem Pag. 163

În perioada *Evului Mediu* o serie de constrângeri a împovărat gânditorii. Acest răstimp nu a fost o perioadă a gândirii unice. Biserica veghea asupra respectării dogmelor.

Putea oare o persoană ce trăia în perioada medievală în Europa să-și permită să comunice liber ideile și convingerile sale? Răspunsul ”Nu” este evident, or, intimidarea sistematică presupunea starea de angoasă și formarea unui anumit mod de gândire.¹²²

Cu toate acestea, în universități – centrele științifice ale acelor timpuri, exista loc pentru dezbateri. Mai mult, primele încercări de a proteja legal libertatea opiniilor, convingerilor, apar anume în această perioadă. Deși conceptual libertatea de gândire, după cum va fi arătat în prezentul studiu, va apărea mai târziu, considerăm că anume personalitățile marcante ale Evului Mediu au determinat importanța și natura acestei libertăți fundamentale, dar și i-au conturat treptat locul în sistemul drepturilor și libertăților fundamentale ale omului.

Michel de Montaigne (1533-1592) promova insistent ideea libertății de gândire: ”*Oglinda veritabilă a modului nostru de a gândi este viața noastră*”.¹²³

Baruch Spinoza în cunoscutul ”*Tratat Teologico-Politic*” (1670) afirmă că libertatea gândirii ar trebui să fie cu atât mai mult admisă ea fiind cu siguranță o virtute și nu poate fi reprimată. Adăugați că ea nu provacă niciun inconvenient, care (așa cum voi arăta) nu ar fi putut fi evitată prin autoritatea conducerii; ca să nu mai vorbim de faptul că această libertate în cea mai mare măsură este necesară pentru progresul științelor și artelor, pentru că acestea din urmă sunt dezvoltate cu succes doar de către oamenii care au gândirea liberă și deloc afectată de prejudecăți.¹²⁴ Dar să presupunem că această libertate poate fi suprimată și oamenii pot fi atât de strâmtorați, încât nu îndrăznesc să pronunțe altceva decât cele prescrise de autoritățile supreme; cu toate acestea, cu siguranță nu se va reuși ca oamenii să gândească doar ceea ce este pe placul autorităților; atunci ar fi necesar ca oamenii să gândească în mod constant un lucru și să spună altul și, în consecință, sinceritatea, care este extrem de necesară într-un stat, să fie alungată, iar lingușirea dezgustătoare și perfidia să găsească protecție; de aici inevitabil vor surveni decepțiile și încălcarea tuturor bunelor obiceiuri de viață. Dar este departe de a fi adevărat că este posibil ca toată lumea să vorbească conform celor prescrise; dimpotrivă, cu cât se încearcă mai mult să fie lipsiți oamenii de libertatea cuvântului, cu atât se încăpățânează ei să se agațe de ea. În cea mai mare parte, oamenii sunt făcuți în așa fel că se indignează cel mai mult atunci când opiniile pe care le consideră adevărate sunt recunoscute ca culpă [...] acestea provoacă ignorarea legilor ...Deci, din moment ce este clar că natura umană este așa creată, rezultă că legile stabilite cu privire la

122 ОГАНЕСЯН К. Свобода мысли в воззрениях мыслителей античности средневековья. Научный журнал «Юстиция» (Армения). № 3 (44) 2018. с. 70

123 Ibidem

124 Ibidem p. 79

opinii nu privesc escrocii, ci oamenii nobili și că sunt elaborate nu pentru a înfrânge ticăloșii, ci mai degrabă pentru a irita oamenii cinstiți și nu pot fi apărați fără mare pericol pentru stat. Adăugați că astfel de legi sunt complet inutile, deoarece cei care consideră că opiniile condamnate de lege sunt sănătoase nu vor fi în stare să se supună legii; și cei care, dimpotrivă, resping astfel de opinii ca fiind false, adoptă asemenea legi drept privilegii și le înalță atât de mult, încât ulterior autoritățile nu au puterea să le revoce, chiar dacă ar vrea...¹²⁵

În Declarația drepturilor¹²⁶ (engl. *Bill of Rights*) adoptată de Parlamentul englez în anul 1689 este stipulat doar că libertatea de exprimare și dezbaterile sau procedurile în parlament nu ar trebui să fie urmărite sau examinate în niciun tribunal sau loc din afara parlamentului.

În anul 1763 Voltaire scrie un pamflet ”*Tratat despre toleranță*” despre executarea negustorului francez Jean Calas, care era protestant într-un stat catolic și când fiul său s-a sinucis, negustorul a fost acuzat de omor, deoarece și-ar fi împiedicat fiul să urmeze catolicismul. Calas a fost torturat și executat. Până la ultima suflare, fiind supus crudelor tratamente cauzându-i suferințe insuportabile, Jean Calas nu a recunoscut crima. Voltaire, profund marcat de partinitatea judecătorilor, demarează o campanie întru reabilitarea negustorului. Lucrarea ”*Tratat despre toleranță*” demarează cu reflecțiile autorului despre libertatea gândirii și toleranța religioasă ca consecință a acestei libertăți.¹²⁷

Unii spun că toleranța înseamnă libertatea de gândire, constată Voltaire, prin urmare aceasta va duce inevitabil la distrugerea moralității și, prin urmare, pentru fericirea societății, intoleranța este pur și simplu necesară. De unde atâta calomnie la adresa naturii umane? Se pare că oamenii, după ce au început să gândească și să reflecteze, vor deveni inevitabil depravați și necinstiți? Va dispărea virtutea odată ce oamenii vor fi liberi să critice sofismele? Faptele infirmă această opinie: majoritatea infractorilor sunt oameni credincioși, gândirea liberă le este rareori caracteristică. Gândirea liberă este rezultatul efortului mintal.¹²⁸

Oricine ar încerca să-i facă pe toți oamenii să gândească la fel este un nebun. La urma urmei, este mult mai ușor cu armele în mână să subjugu întregul Univers decât să câștigi putere asupra minților oamenilor din cel puțin un singur oraș.¹²⁹

În final, Voltaire cheamă spre ascultarea glasului naturii: „ ... Salvați-vă, susțineți-vă

125 СПИНОЗА Б., Богословско-политический трактат. Электронный ресурс URL: http://www.civisbook.ru/files/File/Spinoza_B-P_tr.pdf p. 262-263

126 Declarația drepturilor, 1688 https://www-legislation-gov-uk.translate.googleusercontent.com/s/WillandMarSess2/1/2?_x_tr_sl=auto&_x_tr_tl=ro&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=elem,se

127 ВОЛЬТЕР ФРАНСУА-МАРИ АРУЭ. Трактат о терпимости. Москва : Издательство «Э», 2016. — 128 с. Р. 8

128 Ibidem

129 Ibidem

reciproc dacă sunteți slabi și neajutorați. Iluminați-vă reciproc dacă sunteți ignoranți. Nu veți gândi niciodată la fel, pentru că v-am creat atât de diferit. Prin urmare, chiar dacă o singură persoană are o părere diferită decât oricine altcineva, trebuie să o ierți. Oare nu eu v-am dat mâinile ca să puteți ara pământul, nu v-am luminat calea pe pământ cu o rază de rațiune? Eu am semănat compasiune în sufletele voastre, așa că nu distrugeți acest germen slab; amintiți-vă: a fost trimis la voi de sus, astfel încât să vă susțineți reciproc în drumul vostru. Ascultă-mi vocea și nu o astupați cu vanitatea meschină și ostilă.¹³⁰

În cele din urmă, toate acuzațiile aduse lui Jean Calas au fost retrase, dar aceasta nu avea să producă nici bine, nici rău familiei Calas, după cum o afirma însăși autorul ”Tratatului despre toleranță”.

Din păcate libertatea de gândire nu avea contur precis în urma revoluției franceze, iar textul Declarației drepturilor omului și cetățeanului din 1789¹³¹ conține nu protecția forului interior, ci a celui exterior, astfel potrivit prevederilor articolului 10: ”*Nimeni nu poate fi tras la răspundere pentru opiniile sale, fie ele chiar religioase, dacă manifestarea lor nu tulbură ordinea publică stabilită prin lege.*” Iar în temeiul articolului 11, comunicarea liberă a gândurilor și opiniilor este unul din drepturile cele mai de preț ale omului; orice cetățean poate deci să vorbească, să scrie și să tipărească liber, în afara cazurilor prevăzute prin lege, în care va trebui să răspundă de folosirea abuzivă a acestei libertăți.

În lucrarea sa ”Despre libertate” (1859) John Stuart Mill dedică un capitol aparte (Capitolul II) analizei libertății gândirii și a cuvântului.

Și cum, pentru fiecare individ, afirma Mill, lumea nu înseamnă decât acea parte a ei cu care vine el în contact — partidul, grupul, biserica sau clasa căreia îi aparține —, acela pentru care „lumea” înseamnă ceva atât de cuprinzător cum ar fi țara sau epoca sa poate fi considerat, comparativ vorbind, ca fiind aproape un liberal și un om cu vederi largi. Responsabilitatea pentru faptul de a se afla în directă opoziție cu „lumile” având păreri diferite, ale altor oameni, el o trece asupra lumii sale; și niciodată nu-l tulbură faptul că numai un simplu accident a hotărât care dintre aceste numeroase lumi să facă obiectul încrederii sale.¹³²

Judecata este dată omului ca să o poată folosi. Întrucât ea poate fi folosită greșit, să li se recomande oare oamenilor să n-o folosească deloc? A interzice ceea ce crezi că este periculos nu înseamnă a pretinde că ești scutit de orice greșală, ci a îndeplini datoria ce-ți revine, datoria de a

¹³⁰ Ibidem

¹³¹ Déclaration des droits de l'homme et du citoyen Archives nationales (France), 30 septembre 1789, AE/II/1129 <https://www.elysee.fr/la-presidence/la-declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen>

¹³² MILL J.S. Despre libertate. Traducere din engleză și prefață de Adrian-Paul Iliescu Ediția a III-a. Editura HUMANITAS, 2014. p. 68-69

acționa conform propriilor convingeri conștiente, chiar dacă ești supus greșelii.¹³³

Niciun om nu poate fi mare gânditor dacă nu recunoaște că, în calitate de gânditor, prima sa datorie este de a urma drumul propriei sale rațiuni, indiferent la ce concluzii l-ar conduce aceasta. Adevărul are mai mult de câștigat chiar de pe urma erorilor făcute de un om care, pe baza studiilor și a pregătirii cuvenite, gândește cu capul său, decât de pe urma opiniilor corecte ale acelor care le susțin doar pentru că nu pot gândi ei înșiși. Libertatea de gândire este necesară nu numai, și nici în primul rând, pentru a crea mari gânditori. Dimpotrivă, ea este la fel de indispensabilă, sau chiar indispensabilă într-o măsură mai mare, pentru a da ființelor omenești obișnuite puțința de a atinge dezvoltarea mintală de care sunt capabile.¹³⁴

Friedrich Nietzsche în opera sa *”Dincolo de bine și de rău. Prolog la o filozofie a viitorului”* (1886) afirma că gândirea este activitatea și efectul unei ființe concepute drept cauză.¹³⁵ Filozoful se găsește astfel în fața unei serii de întrebări metafizice, adevărate întrebări de conștiință ale intelectului, de tipul: *„De unde iau conceptul de gândire? De ce cred în cauză și efect? Ce-mi dă dreptul să vorbesc despre un «eu», și chiar despre un «eu», înțeles ca fiind cauză, iar până la urmă și despre un «eu» care constituie cauza gândirii?”*¹³⁶

După cum trebuie să recunoaștem că simțământul – de fapt, simțământul multiplu – este un ingredient al voinței, tot așa trebuie să admitem, în al doilea rând, și gândirea ca ingredient: în orice act de voință există un gând care comandă; și să nu credem că putem separa acest gând de „volițiune“, ca și cum după aceea ar rămâne numai voința! În al treilea rând, voința nu este doar un ansamblu de simțăminte și gânduri, ci, înainte de toate, și un afect; și anume acel afect al comenzii. Ceea ce se numește „libertatea voinței“ este, în esență, afectul superiorității cu privire la cel ce trebuie să dea ascultare: „eu sunt liber, «el» trebuie să asculte“ – în orice voință se găsește această conștiință, precum și tensiunea concentrării, privirea directă, fixată asupra unui singur lucru, acea evaluare necondiționată potrivit căreia „acum este nevoie de asta, iar nu de altceva“, certitudinea intimă că vom fi ascultați și tot ce mai ține de starea celui care ordonă. Un om care vrea ceva – acela ordonă cuiva dinlăuntrul lui, cuiva care ascultă sau despre care el crede că este obedient. Dar acum să luăm aminte la cel mai straniu aspect al voinței – acest lucru atât de complex, pentru care mulțimea are la dispoziție un singur cuvânt: dacă, în cazul dat, suntem deopotrivă cei ce dau ordine și cei ce le ascultă, iar în această ultimă calitate cunoaștem constrângeri, presiuni, oprimări, împotriviri și determinări, sentimente care se manifestă în genere

133 Ibidem p. 69

134 Ibidem p. 92

135 NIETZSCHE F., *Dincolo de bine și de rău. Prolog la o filozofie a viitorului*. Editura HUMANITAS, 2015 București, 247 p. p. 29

136 Ibidem

imediat după actul de voință, și dacă, pe de altă parte, obișnuim să ignorăm această dualitate și să ne înșelăm escamotând-o în virtutea conceptului sintetic de „eu“, este posibil ca volițiunii să-i fie atașat un întreg lanț de concluzii greșite și, prin urmare, de evaluări false ale voinței înseși – astfel încât cel ce vrea va crede sincer că volițiunea e suficientă pentru acțiune.¹³⁷

„Gândirea este o activitate; pentru orice activitate e nevoie de cineva care să acționeze...”¹³⁸ afirma Nietzsche, iar ceva timp mai târziu Martin Bollert în lucrarea sa din anul 1919 ”*Gedanken über Macht und Recht*” constată că după război acțiunea de a face trebuie trecută pe locul acțiunii de a gândi, ceea ce nu înseamnă o denigrare inofensiva a celor mai înalte principii în ordinea cosmică și morala a lucrurilor. Autorul se întreabă: De care tip sunt atunci relațiile dintre gândire și acțiune pe lumea aceasta? Și tot el răspunde: Mi se pare ca pretutindeni acțiunea merge de la gândire. Raportând constatarea la scară interstatală, Bollert consideră că prin acțiune statul își modifică drepturile. Acțiunea crește, crește și statul. Acțiunea slăbește, slăbește și statul. Comportamentul manifestat prin acțiune al oamenilor schimbă conducătorii și domnitorii statului, și conducătorul respectiv devine stăpânul legii până vine cineva mai puternic decât el și, la rândul său, devine stăpân al legii. ¹³⁹

Unicul principiu în stat, care e legat de dreptatea absolută, este principiul drepturilor subiective ale persoanei umane, libertății spiritului, libertății conștiinței, libertății gândirii și cuvântului, pe care monarhia, democrația și toate formele statului au tendința să le încalce, scria autorul rus Berdyaev. Cele mai periculoase și ostile pentru libertatea persoanei umane, pentru libertatea spiritului sunt toate formele de stat moniste, de la monarhice până la cele socialiste, iar cel mai puțin rău este cauzat de formele mixte și pluraliste, care au mai puține tendințe tiranice. Personalitatea, cooperarea socială liberă și statul trebuie să interacționeze liber și să se limiteze reciproc. Personalitatea sociologică și societatea sunt corelative, nu se poate gândi în afara societății și societatea presupune existența personalității. Societatea este o anumită realitate, ea nu se prezintă ca o totalitate de personalități.¹⁴⁰

Într-o altă lucrare, gânditorul rus Berdyaev afirma că ortodoxia are nevoie de reformă, iar fără reformă va începe să se descompună și să elibereze otrăvuri cadaverice. Reforma nu înseamnă deloc reforme de tip luteran sau calvinist, va fi altfel. Dar va apăra libertatea spiritului, libertatea conștiinței, libertatea gândirii mai mult decât Luther și Calvin, care au apărut-o insuficient și

¹³⁷ Ibidem p. 31-32

¹³⁸ Ibidem p. 30

¹³⁹ BOLLERT M., *Gedanken über Macht und Recht*. De Gruyter | 1919 <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783111503349-065/html>

¹⁴⁰ БЕРДЯЕВ Н. А., О назначении человека. Опыт парадоксальной этики. Оригинальное название: О назначении человека. Издательство: Изд. "Современные записки", Париж, 1931. 320 с. С. 213-214

inconsecvent. Reforma va începe cu recunoașterea supremației conștiinței personale, care nu este susceptibilă de înstrăinare și exteriorizare, adică libertatea spiritului și independența vieții spirituale. Fără libertate, catolicismul este colectivism autoritar extern.¹⁴¹

Culturile tradiționale au tolerat întotdeauna - vrând nevrând - un anumit grad de libertate de exprimare. Totodată, *societatea modernă*, caracterizată prin libertatea moravurilor și ideilor, „încă” cunoaște cenzura, chiar dacă oficial o practică fără tragere de inimă și numai împotriva abuzurilor față de libertate de gândire. Prin urmare, în termeni extrem de generali, putem afirma că în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea au fost puse în aplicare mecanismele care ar duce la descalificarea cenzurii operelor intelectuale și la legitimarea libertății de examinare, de opinie și de exprimare.¹⁴²

Pentru Charles Malik, reprezentantul Libanului în Comisia ONU pentru drepturile omului în anii 1947-1948, amenințarea formidabilă la adresa drepturilor indivizilor reprezentată de regimurile totalitare nu era forța brută, ci negarea libertății intelectuale și spirituale. Consecința acestei negări a fost că persoana a fost împiedicată să-și dea seama de subordonarea sa față de voința lui Dumnezeu. În condițiile dure ale guvernării totalitare, așa cum a spus Malik, omul „nu suportă să fie singur; nu-și poate suporta libertatea personală; el găsește, așa cum ar spune Dostoievski, o povară prea grea de suportat. În consecință, îl predă la picioarele primului grup căruia îi aparține.” Valoarea practică a drepturilor omului și a libertății religioase nu era să asigure în mod direct bunurile de subzistență materială, nediscriminare și integritatea corporală. Mai degrabă, scopul era să eliberăm persoana de presiunile exterioare care făceau imposibilă suportarea poverii existențiale de a fi liber.¹⁴³

Este important de subliniat că Declarația Universală a Drepturilor Omului nu a fost un triumf fără echivoc pentru drepturile personale ale omului. Textul cuprinde mult mai mult decât referințele la libertatea de gândire și de conștiință evidențiate în acest capitol. Totodată, Declarația Universală nu a fost la fel de frumoasă, logică sau adecvată ca și cum ar fi fost compusă de un singur geniu – „un Platon, un Sfânt Toma sau un Leibniz”. Acestea fiind spuse, mai existau elemente valoroase în textul final. În accentul său puternic pus pe libertatea personală de gândire și conștiință, Declarația este încă marcată „un ecou slab, pe plan internațional, al unei reacții spirituale împotriva dizolvării moderne a sufletului uman”. Ascensiunea regimurilor totalitare a

¹⁴¹ БЕРДЯЕВ Н.А. Существует ли в православии свобода мысли и совести? (В защиту Георгия Федотова) Журнал "Путь" №59 p. 52

¹⁴² LECLERC G. Chapitre 7 De la censure à la liberté de penser. Histoire de l'autorité. L'assignation des énoncés culturels et la généalogie de la croyance, Collection: Sociologie d'aujourd'hui. Presses Universitaires de France 1996, 436 p. p. 219-246

¹⁴³ LINDKVIST, L. Freedom of Thought and Conscience. In Religious Freedom and the Universal Declaration of Human Rights (Human Rights in History, pp. 21-60). Cambridge: Cambridge University Press, 2017. P. 58

fost astfel interpretată ca simple manifestări ale unui curent mult mai profund, pozitivist, în societățile moderne.¹⁴⁴

Cu referire la libertatea de a examina textele revelate și sacre, afirmată împotriva pretențiilor tradiționale ale autorității religioase, Leclerc menționa că a văzut apariția acestui lucru odată cu nașterea exegezei biblice. Când despre libertatea de opinie și de gândire, la fel, Leclerc afirmă că anumite elemente pot fi afirmate în timpul studiului de către Arnauld a drepturilor inalienabile de intimă convingere și conștiință individuală. Acum este important să aruncăm o privire mai atentă asupra evoluțiilor din Europa Iluminismului a ideii libertății de gândire și de exprimare, afirmată împotriva pretențiilor ortodoxiei religioase și a autorității politice. O luptă ideologică care a culminat cu proclamarea Declarației Drepturilor Omului.¹⁴⁵

Ioan Paul al II-lea a fost cel care, în scrisoarea adresată episcopilor *"Fides et ratio"* publicată la 14 septembrie 1998, a dorit să facă bilanțul a o mie de ani din istoria gândirii.¹⁴⁶ Supremul Pontif, își începe scrisoarea cu un mesaj aparent nobil și extrem de tolerant: *"Credința și rațiunea sunt ca două aripi pe care spiritul uman se ridică spre contemplarea adevărului ..."*¹⁴⁷ În cele ce urmează, autorul promovează un mesaj puternic și anume puterea credinței care este amprentată asupra tuturor sferelor vieții umane. Or, scrie Pontiful, există o unitate profundă și indisolubilă între cunoașterea rațiunii și cunoașterea credinței.

Autorul rus A. Zakomlistov consideră că drepturile și libertățile unei persoane, formulate în lege, sunt un model în conformitate cu care se stabilește gradul calitativ al atitudinii unei persoane față de mediul social și esența orientării sale în acesta. În același timp, ideea omului în sine rămâne fără înțelegere teoretică. Potrivit filosofului american modern Richard Rorty, conform tradiției întemeiate de D. Hume, o persoană poate fi considerată o ființă care nu are un centru autonom ideal capabil să-și dirijeze în mod independent propria ființă.¹⁴⁸ Considerăm că acești autori nu au abordat ființa umană anume prin prisma libertății sale de gândire, care o face inedită ca natură, atribuindu-i trăsături definitorii și prin aceasta autonomie fizică, ideologică, spirituală și, subsecvent, autonomie juridică.

¹⁴⁴ LINDKVIST, L. Freedom of Thought and Conscience. In Religious Freedom and the Universal Declaration of Human Rights (Human Rights in History, pp. 21-60). Cambridge: Cambridge University Press, 2017. P. 45, 58

¹⁴⁵ LECLERC G. Chapitre 7 De la censure à la liberté de penser. Histoire de l'autorité. L'assignation des énoncés culturels et la généalogie de la croyance, Collection: Sociologie d'aujourd'hui. Presses Universitaires de France 1996, 436 p. p. 219-246

¹⁴⁶ BOUCHERON P. La liberté de pensée au Moyen Age/ Histoire, mensuel 317, février 2007. <https://www.lhistoire.fr/la-libert%C3%A9-de-pens%C3%A9e-au-moyen-age>

¹⁴⁷ Encyclical letter Fides et ratio of the supreme pontiff John Paul II to the bishops of the catholic church on the relationship between faith and reason, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_14091998_fides-et-ratio.html

¹⁴⁸ А. Ф. ЗАКОМЛИСТОВ Личность и культура на рубеже веков : тезисы докладов российской конференции, посвященной 40-летию кафедры философии. — Екатеринбург: УГТУ-УПИ, 1997. — С. 48.

Libertatea de gândire și de conștiință au fost aproape de inima tuturor teoriilor drepturilor omului. Ceea ce a distins „persoana umană” de „individ” a fost tocmai capacitatea de a transcende finitudinea acestei lumi prin folosirea corectă a minții și a conștiinței. Drepturile individului erau doar drepturi care aspirau la eliberarea omului de constrângerile puterilor temporale. În schimb, a declara că omul are drepturi ca persoană înseamnă a afirma că această libertate își are originea în scopul intrinsec al existenței umane. Omul avea dreptul la un spațiu de libertate pentru a-și urma înclinațiile naturale sau – pentru a folosi terminologia lui Barth – pentru libertatea realizată în actul de a răspunde la chemarea lui Dumnezeu la parteneriat. Ceea ce în retrospectivă poate părea ne semnificativ sau alegerea stilistică a terminologiei a fost pentru personalități diferența dintre o concepție moartă și cea vie a drepturilor omului. Asocierea drepturilor cu personalitatea a fost să le dea sensul și direcția care le-au fost refuzate în mâinile liberalilor.¹⁴⁹

Omenirea secolului XXI este martora timpului nemaicunoscut al dezvoltărilor științelor și tehnologiilor. O provocare în acest sens o prezintă neurotehnologiile. Utilizarea softurilor, dispozitivelor operate de inteligența artificială relevă probleme de ordin etic, în anumite comunități contemporane – aspecte de ordin religios, iar în contextul prezentei investigații științifice – tot mai frecvent pot fi auzite voci ce îndeamnă subiecții dreptului internațional investiți cu capacitatea de a încheia tratate internaționale să purceadă la codificarea oficială a acestui nou segment al activității ființelor umane, având un impact, la moment nedefinit, asupra respectării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului.

Organizația pentru Cooperare și Dezvoltare Economică care își propune să identifice și să disemineze politici publice oportune pentru asigurarea creșterii economice, bunăstării și dezvoltării sustenabile în statele membre, dar și la nivel global în anul 2021 a realizat un studiu inedit în materia utilizării tehnologiilor de către ființele umane. Acest studiu a avut la bază Recomandarea privind inovarea responsabilă în neurotehnologie¹⁵⁰, adoptată de Consiliul OCDE la 11 decembrie 2019 la propunerea Comitetului pentru politică științifică și tehnologică (CSTP).

Primul standard internațional în acest domeniu, Recomandarea își propune să ghideze guvernele și inovatorii să anticipeze și să abordeze provocările etice, juridice și sociale ridicate de noile neurotehnologii, promovând în același timp inovația în domeniu. Recomandarea cuprinde nouă principii, care se concentrează pe:

- Promovarea inovației responsabile;

¹⁴⁹ LINDKVIST, L. Freedom of Thought and Conscience. In Religious Freedom and the Universal Declaration of Human Rights (Human Rights in History, pp. 21-60). Cambridge: Cambridge University Press, 2017. P. 42

¹⁵⁰ Recommendation of the Council of the OECD on Responsible Innovation in Neurotechnology, 11 December 2019. <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0457>

- Prioritizarea evaluării siguranței;
- Promovarea incluziunii;
- Stimularea colaborării științifice;
- Permitearea deliberării societale;
- Capacitatea de acțiune a organismelor de supraveghere și consultanță;
- Protejarea datelor personale ale creierului și a altor informații;
- Promovarea culturilor de administrare și încredere în sectorul public și privat;
- Anticiparea și monitorizarea potențialei utilizări neintenționate și/sau abuzului.

Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei la 22 octombrie 2020 a adoptat Rezoluția 2344 ”Interfețe creier-mașină: noi drepturi sau noi pericole pentru libertățile fundamentale?” prin care a constatat că progresul rapid realizat în ultimii ani în neurotehnologie, inclusiv capacitatea de a înregistra și stimula direct activitatea neuronală, cu posibilitatea creării de interfețe creier-mașină (IMC) devin din ce în ce mai eficiente. Aceste progrese sunt rezultatul unei combinații între o mai bună înțelegere a modului în care funcționează creierul, progresele tehnice și puterea în creștere a sistemelor de inteligență artificială. A fi capabil să creeze o conexiune complet simbiotică între creierul uman și sistemele de calcul digitale, inclusiv internetul și sistemele de inteligență artificială, rămâne o aspirație îndepărtată. Cu toate acestea, este un obiectiv pe care cercetătorii și antreprenorii îl urmăresc deja și despre care mulți cred că poate fi atins în cele din urmă.

Neurotehnologiile, inclusiv ICM, sunt în prezent dezvoltate și aplicate pentru diverse scopuri. Printre măsurile întreprinse, se numără și investirea unor sume uriașe în cercetare pentru crearea de noi tratamente medicale pentru afecțiunile neurologice și psihiatrice, inclusiv controlul direct al membrelor robotizate, producerea vorbirii sintetice sau tratarea anumitor tulburări de dispoziție, stres insurmontabil sau post-traumatic. Instituțiile militare și de securitate efectuează cercetări în neurotehnologie pentru aplicare în informații, propagandă, interogare, supraveghere și îmbunătățirea performanței luptei. Companiile private explorează posibilitatea de a folosi dispozitive de consum pentru a converti direct gândurile în caractere tastate; oferă servicii comerciale de detectare a minciunilor bazate pe scanări ale creierului; și vând dispozitive bazate pe neurotehnologii direct consumatorilor, cum ar fi jocuri pe computer sau produse de relaxare. Cercetătorii sunt interesați să dezvolte campanii de „neuromarketing” care să exploateze preferințele subconștiente și examinează dacă tiparele de activitate neuronală pot prezice recidiva criminală.¹⁵¹

¹⁵¹ Rezoluția 2344 (2020) ”Interfețe creier-mașină: noi drepturi sau noi pericole pentru libertățile fundamentale?” adoptată de Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei la 22 octombrie 2020.

Accesarea proceselor neuronale care stau la baza gândirii conștiente înseamnă a avea acces la un nivel de sine care, prin definiție, nu poate fi filtrat sau ascuns în mod conștient. Acest lucru riscă o încălcare profundă a vieții private și a demnității umane și ar putea chiar submina liberul arbitru și submina ultimul refugiu al libertății: gândirea. Îmbunătățirea abilităților cognitive și senzoriale prin ICM ar putea crea două categorii distincte de ființe umane, cele „augmentate” și cele neaugmentate, îmbunătățirea fiind accesibilă doar celor care au privilegiile necesare sau pot fi folosite în scopuri de represiune. Identitatea individuală, puterea și responsabilitatea morală pot fi diminuate de fuziunea experienței digitale neurologice și senzoriale și a proceselor de luare a deciziilor, schimbând potențial însăși natura umanității și a societăților umane.¹⁵²

Deși cele mai spectaculoase aplicații ipotetice ale ICM sunt încă speculative, progresele deja înregistrate și resursele alocate cercetărilor ulterioare implică o nevoie urgentă de anticipare și reglementare preventivă. Societățile democratice ar trebui să se asigure că sunt respectate principiile etice fundamentale. Beneficiile potențiale imense ale neurotehnologiei sunt de așa natură, în special în domeniul medical, încât progresul și inovația nu ar trebui să fie înăbușite. Cu toate acestea, cercetarea ar trebui ținută în afara zonelor care sunt susceptibile de a fi dăunătoare sau periculoase și să se orienteze către aplicații pozitive care nu amenință demnitatea, egalitatea și libertatea indivizilor, pe care se bazează și democrația.¹⁵³

În același timp, neurotehnologiile ridică o serie de întrebări unice etice, juridice și societale pe care potențialele modele de afaceri vor trebui să le abordeze. Aceste întrebări includ probleme de confidențialitate a datelor (creierului), perspectivele schimbărilor benefice ale ființei umane, reglementarea și comercializarea dispozitivelor directe către consumator, vulnerabilitatea tiparelor cognitive pentru manipulare comercială sau politică și inegalități suplimentare în utilizare și acces. Problemele de reglementare din jurul neurotehnologiei afectează întregul proces de inovare, de la cercetarea fundamentală a creierului, neuroștiința cognitivă și alte științe inspirate de creier până la chestiuni de comercializare și marketing.¹⁵⁴

Astăzi nu există încă un consens cu privire la limitele conceptual-normative și terminologia neuro-drepturilor. Există divergențe în legătură cu modul în care aceste drepturi sunt interpretate, formulate și articulate conceptual. Cu toate acestea, apare un anumit grad de convergență în jurul a trei familii de neurodrepturi. În primul rând, necesitatea unor prevederi specifice privind protecția informațiilor private legate de creier (intimitatea mentală, „*neuroprivacy*”) pare să împărtășească un grad înalt de acceptare și recunoaștere. În al doilea rând, dreptul la integritate

<https://pace.coe.int/fr/files/28810/html>

152 Ibidem

153 Ibidem

154 <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0457>

mentală pare să aibă cel mai înalt grad de încadrare juridică. Deși există unele variații în interpretare, există un consens teoretic deplin cu privire la necesitatea de a proteja persoana de vătămarea psihologică și interferența mentală. În al treilea rând, un șir de neurodrepturi au fost propuse să păstreze și să promoveze libertatea minții umane și, prin urmare, să prevină manipularea externă. Acestea includ interpretări evolutive ale dreptului la libertatea de gândire, dreptul la libertate cognitivă și dreptul la identitate personală.¹⁵⁵

Deși pare clar că dreptul la libertatea de gândire protejează în mod adecvat exteriorizările gândirii, cum ar fi observarea sau schimbarea unei religii, este îndoielnic dacă acest drept este suficient de larg pentru a proteja gândirea și în domeniul neuropsihologic. Prevederile legale care protejează libertatea de gândire sunt perfect adaptate pentru a proteja „*locus externus*” - cum ar fi comportamentul, enunțurile verbale, textul scris - dar mai puțin relevante pentru a proteja „*locus internus*” - cum ar fi informațiile nerostite, vorbirea tăcută, intențiile ascunse, preferințe și atitudini preconștiente.¹⁵⁶

O altă provocare la adresa libertății de gândire în contextul noilor realități considerăm că este manipularea. Or, acest concept, în unele interpretări, este susceptibil să aducă o atingere gravă realizării libertății de gândire. Dificultatea esențială în calificarea unei asemenea ingerințe în forul interior al persoanei rezultă din imposibilitatea determinării legăturii cauzale dintre anumite acțiuni, ideologii promovate de autorități și schimbarea atitudinii sau formarea opiniei persoanei privind anumite evenimente sau fenomene din trecut, prezent sau viitor.

O definiție „cuprinzătoare” a manipulării o regăsim la Stefan Buzărnescu care susține că manipularea este o acțiune de a determina un actor social (persoană, grup, colectivitate) să gândească și să acționeze într-un mod compatibil cu interesele inițiatorului, iar nu cu interesele sale, prin utilizarea unor tehnici de persuasiune care distorsionează intenționat adevărul, lăsând însă impresia libertății de gândire și de decizie. Prin urmare, pot fi identificate următoarele elemente necesare manipulării:

- existența intenției de a schimba opinii, atitudini, comportamente; - intenția atingerii altor scopuri decât cele ale persoanelor manipulate;
- neutilizarea forței, pentru a lăsa impresia libertății de acțiune;
- utilizarea instrumentelor mass-media și de altă natură în scopul manipulării.

Dezinformarea este și ea un mecanism al manipulării ce reprezintă orice intervenție asupra elementelor de baza ale unui proces comunicațional care modifică deliberat mesajele vehiculate,

155 IENCA M. Common human rights challenges raised by different applications of neurotechnologies in the biomedical field. Council of Europe, October 2021 <https://rm.coe.int/report-final-en/1680a429f3> p. 72

156 IENCA M. Common human rights challenges raised by different applications of neurotechnologies in the biomedical field. Council of Europe, October 2021 <https://rm.coe.int/report-final-en/1680a429f3> p. 48

cu scopul de a determina la receptori (numiți ținte în teoria dezinformării) anumite atitudini, reacții, acțiuni dorite de un anumit agent social.¹⁵⁷

Noile realități, inclusiv acele momente la care ne-am referit în mod expres mai sus, impun adaptarea conținutului Convenției Europene a Drepturilor Omului la raporturile juridice, prezentând o natură diferită și în care sunt antrenați subiecți alții decât cei cunoscuți de autorii textului tratatului internațional din 4 noiembrie 1950, suplinit prin protocoale adiționale.

Atunci când va fi regândit textul convenției pot fi necesare specificații suplimentare pentru a extinde sfera și focalizarea dreptului la libertatea de gândire dincolo de exclusiv libertatea de conștiință și religie, pentru a proteja toate stările cognitive, afective și alte stări mentale exprimate și inexplicabile. Dispoziția articolului 9 a CEDO, care subliniază că „toate convingerile recunoscute sunt protejate de acest drept” poate oferi o bază adecvată pentru o caracterizare mai largă. Cu toate acestea, convingerile sunt în general considerate o clasă specială de stări mentale caracterizate prin conținut semantic și atitudini propoziționale. Din acest motiv, reprezentările mentale care implică calități senzoriale precum percepțiile și amintirile episodice nu sunt de obicei considerate a fi credințe. În plus, unele atitudini, cum ar fi dorințele, prin modul în care iau forma propozițiilor: în timp ce credințele încearcă să reprezinte lumea așa cum este și nu intenționează să o schimbe, dorințele generează reprezentări despre cum ar putea sau ar trebui să fie lumea. Cu alte cuvinte, credințele sunt o categorie prea restrânsă, deci insuficiente pentru a proteja întreaga minte. Din acest motiv, viitoarele reforme ale drepturilor omului ar putea fi necesare pentru a se asigura că dreptul la libertatea de gândire va proteja nu doar toate credințele, ci toate stările mentale.¹⁵⁸

Reiterăm faptul că astăzi libertatea de gândire este consacrată în *Carta internațională a drepturilor omului*, în tratatele internaționale ce instituie mecanisme regionale de protecție a drepturilor omului, în numeroase convenții care protejează anumite categorii de persoane, dar și în sursele *soft law*.

Savanții în domeniul dreptului constituțional¹⁵⁹ 160 161 162, dreptul internațional al

157 TERZI N., Garanții constituționale ale exercitării dreptului la libertatea opiniei și exprimării. Teză de doctor în drept. Chișinău, 2015. P. 116-117

158 IENCA M. Common human rights challenges raised by different applications of neurotechnologies in the biomedical field. Council of Europe, October 2021 <https://rm.coe.int/report-final-en/1680a429f3> p. 48

159 БАЛАШЕНКО С. А. [и др.] Права человека : учеб. пособие /; Минск : Юнипак, 2015. P. 21-22

160 БАРБИН В. В. и др. Обеспечение прав и свобод человека и гражданина в деятельности органов государственной власти: учебник. – М. : Академия управления МВД России, 2020. – 320 с. P. 45

161 КАРАСТЕЛЕВ В. Курс «Права человека» : учеб. пособие— Москва. : Моск. Хельсинк. группа, 2011. — 124 с. с. 30

162 КАРПОВ Н., НЕЧИПАС Ю., ОПАЛЕВА А., ГОНЧАРОВ И. Права человека. Учебное пособие. Проспект. Москва, 2020. 296 с. С. 64-65

drepturilor omului^{163 164}, clasificând drepturile și libertățile fundamentale în dependență de momentul apariției lor, unanim localizează libertatea de gândire în lista drepturilor și libertăților de prima generație, cu alte cuvinte, drepturile și libertățile fundamentale cu caracter civil care presupun obligația negativă a statului de a nu interveni în procesul de realizare de către individ a libertății de gândire.

Totodată, fiind expusă *supra* evoluția ideii despre libertatea gândirii umane, în cele ce urmează estimăm util să determinăm aspectele definitorii ale conceptului ”libertatea de gândire”, după cum acestea rezultă din doctrină, dar și analiza și interpretarea actelor normative internaționale și naționale.

Vom demara definirea conceptuală a libertății de gândire prin expunerea citatului din lucrarea semnată de John Stuart Mill: ” ... *sfera potrivită libertății umane... cuprinde mai întâi domeniul lăuntric al conștiinței, reclamând existența libertății de conștiință în cel mai larg sens al cuvântului: a libertății de gândire și de spirit, a unei libertăți absolute de opinie și de atitudine în toate chestiunile practice sau speculative, științifice, morale sau teologice.*¹⁶⁵”

În opinia autoarei contemporane Lucașeva E. libertatea de gândire include libertatea de a avea orice părere, inclusiv convingeri ateiste; la fel această libertate cuprinde toate aspectele vieții intelectuale și spirituale ale omului. În esență, este dreptul omului de a gândi și de a acționa în corespundere cu viziunea persoanei, independența sa în autoaprecierea morală și autocontrolul faptelor sale și a gândurilor.¹⁶⁶

Cu referire la cercetarea autohtonă a libertății de gândire, Gurin C. consideră că prevederea cu privire la libertatea de gândire conținută în alin. (1) al art. 32 a Constituției RM este o recepționare a primei părți a art. 31 alin. (1) care garantează libertatea conștiinței. La rândul său, autorul N. Terzi nu susține această opinie insistând că nu trebuie confundate noțiunile libertatea gândirii și libertatea conștiinței. Are perfectă dreptate prof. Andrei Smochină, consideră N. Terzi, când spune că libertatea gândirii și libertatea religiei sunt deseori considerate împreună cu libertatea opiniei. Însă, deseori considerate împreună, nu înseamnă nicidecum că ele evocă unul și același lucru. În acest sens ne raliem opiniei că libertatea gândirii se referă la toate domeniile gândirii umane, oricare ar fi originea și scopul lor: sunt protejate astfel religia, filozofia, morala, politica, etc. Aceasta prevede, la fel, posibilitatea pentru individ de a-și exterioriza gândirea și de

163 SÂRCU-SCOBIOALĂ D. Dreptul internațional al drepturilor omului. Note de curs. Chișinău, 2009. P. 22-23

164 REHMAN J., International Human Rights Law. A practical approach. Pearson Education Limited. Harlow. England, 2003. P. 6-7 494p.

165 MILL J.S., Despre libertate. Traducere din engleză și prefață de Adrian-Paul Iliescu Ediția a III-a. Editura HUMANITAS, 2014. P. 60-61

-166 ЛУКАШЕВА Е.А. Права человека. Учебник. 2-е издание, переработанное. НОРМА. ИНФРА-М. Москва, 2011. P. 165

a o reda prin fapte prin practicarea unui cult sau a unei activități politice. La aceasta am mai adăuga și activități cu caracter social, cultural, științific și de altă natură care se pot realiza de fiecare individ prin gândirea liberă.¹⁶⁷

Dicționarul explicativ al limbii române definește gândirea după cum urmează: 1. *Facultate superioară a creierului omenesc, care reflectă în mod generalizat realitatea obiectivă prin noțiuni, judecăți, teorii etc.* 2. *Factor ideal care constituie reflectarea realității obiective; spirit, conștiință.* 3. *Idee, gând (1), cuget; meditare, reflecție.* 4. *Imaginație, fantezie.*¹⁶⁸

Potrivit teoriei drepturilor omului libertatea de gândire poate fi încadrată în lista drepturilor materiale. Aceasta este categoria de bază a drepturilor omului îndreptată spre realizarea necesităților omului și cetățeanului în varii sfere ale vieții sau activității sociale.¹⁶⁹

Vincent Berger, fost Grefier al Curții Europene a Drepturilor Omului, profesor al Colegiului Europei, ne face să înțelegem că libertatea de gândire este una din libertățile spiritului, alături de libertatea de conștiință, religie, de exprimare și dreptul la instruire.¹⁷⁰

În opinia autorilor M. Poalelungi și D. Sârcu, libertatea de gândire constituie o libertate personală a individului și presupune autonomia acestuia în formularea unei multitudini infinite de gânduri, idei și concepții indiferent de concretizarea și exteriorizarea lor. ¹⁷¹

Libertatea de gândire și conștiință este una din libertățile personale ale omului ce presupune înainte de toate libertatea individului de la orice control ideologic, dreptul fiecărui de a-și alege sistemul valorilor spirituale. Libertatea de gândire și de conștiință este mult mai extinsă ca volum față de libertatea religioasă, deoarece în primul rând presupune libertatea de a împărtăși convingeri ateiste, în al doilea rând cuprinde toate aspectele vieții intelectuale și spirituale ale omului. Este un drept absolut al omului și nu poate fi limitat în nicio circumstanță.¹⁷²

La rândul său autorul André Comte-Sponville consideră că libertatea de gândire nu este un alt tip de libertate, dar un caz aparte de manifestarea a acesteia, dreptul de a gândi tot ce dorești, fără a întâmpina constrângerea nimănui și a nimicului, cu excepția sinelui și a propriei minți. Libertatea de gândire este gândul însuși în măsura în care este liberă de prejudecăți, dogme, ideologii și dependențe. Nu este ceva dat o dată pentru totdeauna și necesită constant cucerire. Esența ei, după lui Horațiu și Montaigne, dar înaintea lui Kant, a fost exprimată de Voltaire:

¹⁶⁷ TERZI N., Garanții constituționale ale exercitării dreptului la libertatea opiniei și exprimării. Teză de doctor în drept. Chișinău, 2015. P. 73

¹⁶⁸ Dicționar explicativ al limbii române <https://dexonline.ro/definitie/g%C3%A2ndire>

¹⁶⁹ КАРПОВ Н., НЕЧИПАС Ю., ОПАЛЕВА А., ГОНЧАРОВ И. Права человека. Учебное пособие. Проспект. Москва, 2020. с. 65

¹⁷⁰ BERGER V., Jurisprudence de la Cour Européenne des Droits de l'Homme. 7e édition. Dalloz. Paris, 2000. 727 p.

¹⁷¹ POALELUNGI M., SÂRCU D. Libertatea religioasă, publicat în: Manualul judecătorului pentru cauza civile. Ediția II. Î.S. F.E.-P. "Tipografia Centrală" Chișinău, 2013. p. 974

¹⁷² СУХАРЕВ А.Я., КРУТСКИХ В.Е., Большой юридический словарь. ИНФРА-М. Москва, 2004. с. 544

„Prindeți curaj să gândiți independent”.¹⁷³

În urma expunerii opiniilor doctrinare privind natura libertății de gândire, estimăm oportun la acest moment, să venim cu propria definiție a libertății de gândire. Astfel, prin *libertatea de gândire* urmează să înțelegem o libertate naturală, personală, având caracter absolut, inerentă dezvoltării ființei umane ce presupune dreptul acesteia de a-și forma propriul sistem de valori spirituale (gânduri, sentimente, emoții, convingeri), de a da aprecieri în mod autonom evenimentelor și fenomenelor din lumea înconjurătoare fără imixtiune din afară.

2.2. Libertatea de gândire în sensul articolului 9 al Convenției Europene a Drepturilor Omului

În conformitate cu prevederile articolul 9 al Convenției pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, intitulat ”Libertatea de gândire, de conștiință și de religie”:

1. Orice persoană are dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie; acest drept include libertatea de a-și schimba religia sau convingerea, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea în mod individual sau în colectiv, în public sau în particular, prin cult, învățământ, practici și îndeplinirea ritualurilor.

*2. Libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile nu poate face obiectul altor restrângeri decât acelea care, prevăzute de lege, constituie măsuri necesare, într-o societate democratică, pentru siguranța publică, protecția ordinii, a sănătății sau a moralei publice ori pentru protejarea drepturilor și libertăților altora.*¹⁷⁴

Merită a fi notat faptul că libertatea de gândire nu figurează în lista drepturilor și libertăților fundamentale ale persoanei din alineatul 2 al articolului 15 CEDO de la care nu este permisă nicio derogare în caz de stare de urgență. Prin urmare, raportând la obiectul prezentei cercetări, în caz de război sau de alt pericol public ce amenință viața națiunii, autoritățile naționale pot lua măsuri care derogă de la obligațiile prevăzute la articolul 9 al CEDO, în măsură strictă în care situația o impune și cu condiția ca aceste măsuri să nu fie în contradicție cu alte obligații care decurg din dreptul internațional. În această situație, statul ce exercită acest drept de derogare, îl va informa pe deplin pe Secretarul General al Consiliului Europei cu privire la măsurile luate și la motivele care le-au determinat. Statul trebuie, de asemenea, să informeze Secretarul General al Consiliului Europei și asupra datei la care aceste măsuri au încetat a fi în vigoare și dispozițiile CEDO devin

¹⁷³ КОНТ-СПОНВИЛЬ А. Философский словарь»: Этерна; Москва; 2012 с. 347-348

¹⁷⁴ Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, adoptată la Roma la 4 noiembrie 1950. A intrat în vigoare la 3 septembrie 1953. Publicat: 30.12.1998 în Tratatul Internațional Nr. 1 art Nr: 342 Data intrării în vigoare pentru Republica Moldova: 12.09.1997

din nou aplicabile.

Articolul 9 se află în imediata proximitate, atât textual cât și în ceea ce privește valorile cu garanțiile prevăzute de articolele vecine din tratat, garantând nu doar libertatea de gândire, de conștiință și religie, dar și manifestarea activă ale acestora. Astfel există o legătură directă, în ceea ce privește formularea textuală și conținutul, cu libertatea de exprimare, de întrunire și asociere consfințite în articolele 10 și 11. Într-adevăr multe cereri prezentate CtEDO în care este invocată încălcarea drepturilor persoanelor de participare la viața unei societăți democratice pot face referință la articolul 9, deși Curtea de la Strasbourg în multe a putut demonstra că alegațiile invocate în cerere pot fi soluționate fiind încadrate la celelalte două garanții consfințite în articolul 10 în cazul în care alegațiile puteau fi raportate la libertatea de exprimare sau la Articolul 11, când acestea cad sub incidența dreptului la libertatea de asociere. În același timp, articolul 9 împărtășește anumite valori cu articolul 8 în care este consfințit dreptul la respectarea vieții private și, la fel, are o legătură strânsă cu dreptul părinților de a asigura educația și învățământul copiilor conform convingerilor lor religioase și filozofice garantat în Articolul 2 al Protocolului Nr. 1. Ambele garanții sunt importante pentru a proteja și a încuraja dezvoltarea identității individuale. Totodată, ar putea fi mai relevant ca o cerere cu privire la cazurile ce țin de celelalte două prevederi să invoce violarea articolului 9. În plus, anumite aspecte ce țin de exercitarea dreptului la libertatea de convingere și conștiință pot fi prevăzute de alte garanții ca de exemplu cele consfințite de articolul 6, în baza căruia este asigurat dreptul la un proces echitabil pentru protecția drepturilor civile ale comunităților religioase, sau articolul 1 al Protocolului Nr. 1 atunci când este disputat dreptul la proprietate. În consecință, este nevoie de o mare prudență pentru a determina dacă articolul 9 este *lex specialis* pentru soluționarea unei anumite cauze.¹⁷⁵

Așa cum au fost formulate și protejate libertățile prevăzute de articolul 9 acestea reprezintă una dintre valorile fundamentale ale ”societății democratice” în sensul Convenției. Ele se conțin în dimensiunea religioasă printre elementele cele mai importante ale identității convingerilor și a concepțiilor despre viață, dar acestea sunt, de asemenea, un bun prețios pentru atei, agnostici, sceptici sau pentru cei indiferenți.¹⁷⁶

Suscitând discuții privind asemenea subiecte cum sunt: veșmântul religios, simbolurile religioase, conflictele privind credința la locul de muncă, puține articole din Convenția Europeană a Drepturilor Omului (în continuare CEDO) au stârnit asemenea polemici după cum au fost purtate discuțiile pe terenul articolului 9. Abia începând cu anul 1993 Curtea Europeană a Drepturilor

175 MURDOCH J. Protecția dreptului la libertatea de gândire conștiință și religie în baza Convenției Europene a Drepturilor Omului Ghidul Consiliului Europei cu privire la drepturile Omului Consiliul Europei, Strasbourg 2012. <https://rm.coe.int/16806f14e6>

176 Cauza Kokkinakis vs. Grecia. Hotărârea CtEDO din 25/05/1993. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57827>

Omului (în continuare CtEDO) a făcut remarci importante stabilind orientările sale de bază în materia libertății de gândire, de conștiință și de religie.¹⁷⁷

Întru a înțelege conținutul dreptului garantat de articolul 9 al CEDO, este important să analizăm dispoziția alineatului (1) al articolului 9 CEDO. Prima parte a articolului indicat garantează dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie, iar ”convingerea” este menționată în următoarea dispoziție, care stipulează: ”acest drept include libertatea de a-și schimba religia sau convingerea, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea [...]”. Prin urmare, autorii Convenției ne sugerează că ”religia sau convingerea” trebuie să fie distinse de ”gândire și conștiință”, or, articolul 9 protejează manifestarea ”religiei sau convingerii”, iar exprimarea gândirii și conștiinței cad sub incidența articolului 10 al Convenției.¹⁷⁸

Analizând conținutul alineatului (1) al articolului 9 din CEDO rezultă că el conține 2 elemente. În primul rând acesta are o dimensiune ”internă” (*forum internum*) garantând: libertatea de gândire, de conștiință și de religie”. Acest drept care este exercitat în interiorul inimii și minții individului ține de jurisdicția statului și nu poate fi restricționat. În cel de-al doilea rând, alineatul (1) al articolului 9 conține și un element extern (*forum externum*) recunoscând fiecărei persoane libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea în mod individual sau în colectiv, în public sau în particular, prin cult, învățământ, practici și îndeplinirea ritualurilor.¹⁷⁹ Cel de-al doilea element constituie obiectul unei alte cercetări în materia Dreptului Convenției Europene a Drepturilor Omului. În cele ce urmează ne vom expune asupra condițiilor de realizare a libertății forului interior al persoanei.

Având natură absolută, libertatea de gândire și de conștiință are anumite consecințe practice. Evident, gândurile, dacă nu sunt exprimate, nu sunt accesibile nimănui în afară de gânditor. În același timp convingerile sunt importante persoanei în acea măsură în care ea poate să le exprime. Libertatea de gândire presupune, de asemenea, că nimeni nu poate fi supus unei influențe având drept scop modificarea procesului de gândire. Totodată este interzisă impunerea persoanei să-și exprime gândurile sale, să-și schimbe opinia sau să-și exprime convingerile religioase.¹⁸⁰

Autorii Convenției Europene a Drepturilor Omului au înțeles să protejeze ca atare libertatea de gândire a unei persoane chiar în forul interior al acesteia, independent de concretizarea și

177 HARRIS O’BOYLE&WARBRICK, Law of the European Convention on Human Rights. Third edition. Oxford University Press, 2014. P. 594

178 HARRIS O’BOYLE&WARBRICK, Law of the European Convention on Human Rights. Third edition. Oxford University Press, 2014. P. 594

179 HARRIS O’BOYLE&WARBRICK, Law of the European Convention on Human Rights. Third edition. Oxford University Press, 2014. P. 594

180 <http://hrlibrary.umn.edu/russian/hrtsbook/Reurostandards-Rchapter4.8.html#379>

exprimarea ei în convingeri publice. După cum a spus fosta Comisie, articolul 9 apără, în primul rând, ceea ce relevă forul interior al unui individ și nu necesarmente orice comportament public dictat de o anumită convingere (*cauza Van den Dungen vs. Țările de Jos*).¹⁸¹

S-a spus că, chiar dacă este în afara oricărei îndoieli că orice persoană este liberă în gândirea sa înainte de orice exprimare exterioară a ceea ce gândește, nu mai puțin, protecția instituită distinct de text pentru această libertate nu este superfluă. Într-adevăr, prin „recunoașterea explicită a libertății de gândire, statele semnatare ale Convenției au acceptat interdicția îndochinării, în sensul practicării unui învățământ cu caracter ideologic al populației și mai ales al tineretului”.¹⁸²

Astfel, în *cauza Kjeldsen, Busk Madsen et Pedersen vs. Danemarca*, Curtea a statuat că obligația de a veghea ca informațiile și cunoștințele din programa școlară să fie difuzate în mod obiectiv, critic și pluralist, cu interdicția oricărei îndochinări rezultă nu numai din dispozițiile art. 2 al Protocolului adițional nr. 1, dar și din dispozițiile art. 8, art. 9 și art. 10 din Convenție, precum și din spiritul ei general, ca instrument internațional destinat a apăra și promova idealurile și valorile unei societăți democratice.¹⁸³

Jurisprudența vechii Comisii Europene a Drepturilor Omului este în mod special bogată în raționamente privind libertatea de gândire. Astfel, a fost declarată admisibilă cererea unei persoane care susținea că, condamnarea pentru aderarea la partidul comunist turc constituie o violare a libertății sale de gândire.¹⁸⁴

La fel, fosta Comisie a recunoscut că pacifismul ține de libertatea de gândire și de conștiință și pare a fi apărat de dispozițiile art. 9 par. 1 din Convenție. De asemenea, ea a statuat în sensul că alegerea unui prenume al copilului de către părinți poate fi considerată ca intrând în noțiunea de „gândire”, în sensul dispozițiilor art. 9 al Convenției (*cauza Mwri Henrik și Soile Sahen vs. Finlanda*). Dimpotrivă, ea a decis că obligația impusă arhitecților de a se înscrie în ordinul național al profesiei, fără a-i împiedica să-și exprime ideile lor personale prin aderarea la alte asociații profesionale, nu constituie o atingere adusă libertății lor de gândire (*cauza P. Revert și D. Legallidis vs. Franța*) după cum o asemenea atingere nu este dată nici de condamnarea reclamantului la sancțiuni pecuniare sau la o pedeapsă privativă de libertate pentru săvârșirea infracțiunii de ofensă a autorității judiciare (*cauza Wilhem Putz vs. Austria*).¹⁸⁵

181 BÎRSAN C. „Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Comentariu pe articole”, ed. 1, volumul 1, Ed. C.H. Beck. București, 2005. P. 706

182 BÎRSAN C. „Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Comentariu pe articole”, ed. 1, volumul 1, Ed. C.H. Beck. București, 2005. P. 706

183 Ibidem

184 RENUCCI J.-F., L’article 9 de la Convention Européenne des Droits De L’homme. La liberté de pensée, de conscience et de religion. Consiliul Europei, 2004

185 BÎRSAN C. „Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Comentariu pe articole”, ed. 1, volumul 1, Ed. C.H. Beck. București, 2005. P. 706

Calitatea de victimă în fața Curții Europene a Drepturilor Omului (în trecut, în fața Comisiei Europene a Drepturilor Omului) în alegațiile privind încălcarea libertății de gândire, reieșind din însăși natura libertății protejate, poate fi persoana fizică, în temeiul articolului 34 al Convenției Europene a Drepturilor Omului.

Estimăm util să menționăm la acest capitol, că fosta Comisie EDO prin decizia sa din 12 decembrie 1988 în *cauza Kontakt-Information-Therapie and Hagen vs. Austria* au recunoscut că libertatea de conștiință, spre deosebire de libertatea de religie, nu poate fi exercitată de persoana juridică.

Spre deosebire de alte drepturi relative, menționate în articolele 8, 10, 11 din CEDO, articolul 2 din Protocolul nr. 4 la CEDO, Curtea realizând testul de proporționalitate, pentru a se pronunța asupra pretențiilor de nerespectare a libertăților protejate de articolul 9, nu va reține argumentul de securitate națională pentru a aprecia legalitatea ingerinței.

Cea mai mare realizare a forului jurisdicțional de la Strasbourg, în opinia noastră, este realizarea exercițiului sensibil și complex de punere în balanță a libertății de gândire și a altor drepturi garantate de Convenție, în așa mod ca aceasta să nu pericliteze scopul și obiectivele acesteia. La acest moment, ne vom expune în detalii în capitolul ce urmează.

În continuare, vom analiza cele mai substanțiale hotărâri ale CtEDO, ce permit, în viziunea noastră, să fie consolidat conceptul libertății de gândire într-un mod inedit, propriu anume sistemului Convenției Europene a Drepturilor Omului.

În cauza *Habitants de Leeuw-St. Pierre vs. Belgia*¹⁸⁶ reclamanții au depus cerere împotriva autorităților belgiene, care au refuzat emiterea documentelor administrative în limba franceză. Autoritățile eliberau acte exclusiv în limba flamandă în pofida numărului impunător al persoanelor vorbitoare de limba franceză. În fața Comisiei Europene a Drepturilor Omului reclamanții au pretins nerespectarea de către autoritățile belgiene a drepturilor garantate de articolele 9, 10 ale Convenției Europene a Drepturilor Omului, invocând că libertatea de gândire și cea de exprimare au în calitate de corolar libertatea lingvistică. La fel, reclamanții au invocat nerespectarea prevederilor articolului 14 al Convenției EDO, exprimată prin faptul că Guvernul belgian a căutat să împiedice răspândirea limbii franceze și a favorizat artificial limba flamandă, fapt ce presupune o discriminare bazată pe limbă, apartenență la o minoritate națională și chiar la o rasă.

Deși în final Comisia EDO a declarat cererea inadmisibilă sunt extrem de interesante pozițiile ambilor părți în această cauză.

186 Cauza *Habitants de Leeuw-St. Pierre vs. Belgia*. Decizia parțială a Comisiei Europene a Drepturilor Omului din 15 iulie 1965. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-169534>

Astfel, în replica sa, Guvernul belgian a invocat faptul că argumentele solicitanților în materia dreptului de a-și exprima liber gândirea ar fi acceptabil numai în măsura în care s-ar putea baza pe textele articolelor 5 par. 2 și 6 par. 3 lit. a) și e) din Convenție. Acest fapt, în opinia Guvernului, ar presupune acordarea acestor două articole (9 și 10) a unui domeniu de aplicare astfel încât garanțiile precise prevăzute la articolele 5 și 6 ar trebui considerate inutile. În consecință, Convenția Europeană nu va mai avea scopul impunerii Înaltelor Părți Contractante a obligațiilor precise, dar obligațiilor vagi, cu consecințe imprevizibile. Niciun stat nu va putea accepta obligații care nu au fost definite în mod precis.

În duplică, reclamantii au admis că libertatea lingvistică nu este garantată ca atare de Convenție. Însă libertatea de gândire stipulată de articolul 9, implică în mod necesar libertatea de a-și exprima această gândire fie prin cuvinte, fie în scris. Termenul "libertatea de gândire" nu ar avea nici un efect dacă el ar semnifica doar faptul că omul poate să gândească tot ce el vrea în forul său interior și că nimeni nu-l poate împiedica, deoarece gândirea, înțeleasă în acest sens, ca conștiința nu constituie decât aspecte insesizabile pe care persoana nu le-ar putea niciodată forța.

Libertatea de gândire implică deci deja libertatea de exprimare, însă articolul 10 vine suplimentar să exteriorizeze această noțiune, prevăzând explicit libertatea de exprimare, ceea ce nu poate fi aplicat decât formelor verbale sau scrise.

Atunci când articolul 9 stipulează că dreptul la libertatea de gândire implică libertatea de a schimba convingerea sau de a o manifesta, fără să exprime că aceasta ține exclusiv de libertatea filosofică, neîndoielnic acesta cuprinde libertatea culturală sau libertatea lingvistică, deoarece este imposibil să exteriorizezi gândirea în scris și să posezi libertatea de a o face fără a avea în același timp libertatea lingvistică.

La fel, când articolul 10 vorbește despre libertatea de exprimare, acesta nu poate fi limitat la exprimarea filosofică și nu și cea culturală. Prin urmare, consideră reclamantii, nu poate fi limitată personalitatea lor să se dezvolte plenar în forma culturii lor.

În constatările sale, Comisia, făcând referire la cererile lingvistice examinate anterior, a reiterat că nici Convenția, nici Primul Protocol adițional nu consacră libertățile lingvistice ca atare, dar nici nu enunță că libertatea lingvistică nu este garantată de Convenție. Comisia a observat că prin natura lucrurilor, modul în care se formează și se exprimă gândirea umană este condiționată de o serie de elemente contingente asupra cărora individul are un control redus (date de timp și de loc, mediu social, evenimente și diverse influențe etc.) fără ca să rezulte *ipso facto* o atingere la libertățile de gândire și de exprimare.

În *cauza Vavříčka ș.a. vs. Republica Cehă*¹⁸⁷ recent examinată de Marea Cameră trei reclamânți din șase au încercat să invoce protecția articolului 9 pentru poziția lor critică în ceea ce privește vaccinarea. Niciunul dintre ei nu sugerează că poziția sa cu privire la această problemă are o inspirație religioasă. Prin urmare, nu se pune problema libertății lor religioase, ci libertatea lor de gândire și de conștiință.

Aplicabilitatea art. 9 cu privire la această convingere particulară nu a fost niciodată examinată de către Curte. Pe de altă parte, Comisia a abordat-o pe scurt în *cauza Boffa ș.a.* În pasajul relevant al deciziei sale, Comisia a declarat că, protejând domeniul convingerilor personale, art. 9 nu garantează întotdeauna dreptul de a se comporta în domeniul public în modul dictat de astfel de convingeri și a menționat că termenul „practici” nu se referea la careva act motivat sau inspirat de o convingere. Ea a adăugat că obligația de a fi vaccinată, astfel cum este prevăzută de legislația în cauză, se aplică tuturor, indiferent de religia sau convingerea sa personală. În consecință, Curtea a constatat că nu a existat nicio ingerință în exercitarea libertății garantate de articolul 9 al Convenției.

Curtea consideră că este relevant să se refere la raționamentul utilizat în *cauza Bayatyan c. Armenia*, în care a luat în considerare aplicabilitatea articolului 9 la obiecția de conștiință la serviciul militar pe care reclamantul a formulat-o din motive religioase. Acesta a considerat că „opoziția la serviciul militar, atunci când este motivată de un conflict grav și de netrecut între obligația de a servi în armată și conștiința unei persoane sau convingerile sale sincere și profunde, de natură religioasă sau alta, constituie o condamnare care atinge un grad suficient de seriozitate, coerență și importanță pentru a determina aplicarea garanțiilor articolului 9”. Ea a adăugat că problema dacă și în ce măsură această obiecție intră sub incidența articolului 9 ar trebui decisă pe baza circumstanțelor specifice fiecărui caz.

Curtea reamintește, de asemenea, raționamentul urmat de acesta în *cauza Pretty v. Regatul Unit*, în care a declarat că nu se îndoiește de fermitatea condamnărilor reclamantului cu privire la sinuciderea asistată, dar a observat că toate opiniile sau condamnările nu cad sub domeniul de aplicare al articolului 9.

În ceea ce privește domnul Vavříčka, Curtea constată că, în prima hotărâre pe care a pronunțat-o în cazul persoanei în cauză, Curtea Constituțională a considerat că ar trebui să existe posibilitatea renunțării excepționale la aplicarea „unei sancțiuni pentru nerespectarea obligației de vaccinare atunci când circumstanțele necesită în mod fundamental păstrarea autonomiei persoanei în cauză”. Înalta instanță a subliniat importanța coerenței și a credibilității argumentelor persoanei

¹⁸⁷ Cauza Vavříčka ș.a. vs. Republica Cehă. <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-209377> Hotărârea Marii Camere a CtEDO din 8 aprilie 2021

în cauză în acest sens și a observat că domnului Vavříčka i-a lipsit coerența în procedură până în această etapă, în sensul că a indicat acelei instanțe că obiecția împotriva vaccinării s-a bazat mai ales pe motive legate de sănătate și că orice întrebare filosofică sau religioasă a trecut pe planul secund. În cadrul procedurilor ulterioare, Curtea Administrativă Supremă a Republicii Ceha a constatat că domnul Vavříčka și-a prezentat motivele referitoare la conștiința sa doar într-un stadiu târziu și că nu a prezentat argumente concrete cu privire la convingerile sale și la amploarea daunelor cauzate acestora prin vaccinare.

Reclamantul susținea că poziția sa bazată pe conștiința sa a fost supusă unei aprecieri negative în conformitate cu criteriile care au fost stabilite doar într-o etapă târzie a procedurilor naționale. Dimpotrivă, Curtea consideră că abordarea adoptată de instanțele naționale a fost rezonabilă și, de fapt, în conformitate cu propria interpretare a art. 9, expusă mai sus. Având în vedere concluziile formulate de instanțele naționale cu privire la acest subiect și considerând că în prezenta procedură reclamantul nu și-a specificat și nu și-a justificat în continuare plângerea pe baza articolului 9, Curtea consideră că opinia critică a reclamantului în cauză cu privire la vaccinare nu este de natură să constituie o convingere care atinge un nivel suficient de seriozitate, coerență și importanță pentru a atrage aplicarea garanțiilor prevăzute la articolul 9.

Același lucru este valabil, *a fortiori*, pentru plângerile doamnei Novotná și ale domnului Hornych, acești doi reclamanți nici măcar nu au prezentat astfel de argumente în contextul procedurilor interne. Prin urmare, Curtea consideră că aceste plângeri sunt incompatibile *ratione materiae* cu articolul 9 în sensul articolului 35 par. 3 lit. (a) și că trebuie respinse.

O cauză interesantă, în opinia noastră, examinată de Comisia Europeană a Drepturilor Omului a fost *cauza Bernard și alții vs. Luxemburg*¹⁸⁸. Deși prin decizia Comisiei cererea a fost declarată inadmisibilă prezintă interes interpretările făcute de Comisie pe marginea alegațiilor reclamanților în domeniul libertății de gândire și de conștiință.

În speță, reclamanții s-au plâns în fața Comisiei de refuzul autorităților naționale de a le scuti copiii de cursul de formare morală și socială pe motiv că cererile de scutire nu menționau apartenența la o credință religioasă, singurul motiv de natură să autorizeze o asemenea scutire. Reclamanții au considerat că legislația națională este contrară art. 9 al CEDO și art. 2 al Protocolului nr. 1 la CEDO. Or, în situația creată doar o credință religioasă, adică o convingere bazată pe credință, ar putea justifica o scutire de la cursul în cauză, în timp ce gândirea filozofică bazată pe rațiune nu ar putea.

În fața Comisiei, Guvernul a susținut că, cursul de formare morală și socială prevede

188 Cauza Bernard și alții vs. Luxemburg. Decizia Comisiei Europene a Drepturilor Omului din 8/09/1993. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-25427%22%5D%7D>

oferirea la adresa elevilor a informațiilor privind diversele religii și filosofii morale. Nefăcând parte din nicio școală sau opinie filozofică anume, Guvernul consideră că este dificil să fie stabilită o oarecare violare de către statul pârât a libertății de gândire și de conștiință, precum și a convingerilor filozofice ale reclamanților.

În cele din urmă, Comisia a constatat că obligarea copiilor reclamanților de a urma un curs de formare morală și socială nu constituie o ingerință în exercitarea libertății de gândire sau de conștiință. Ea a notat suplimentar că reclamanții nu au susținut că participarea la aceste cursuri era susceptibilă să provoace copiilor îndobâtuirea religioasă sau de altă natură.

2.3. Obligațiile ce revin statelor în temeiul articolului 9 al Convenției Europene a Drepturilor Omului

Potrivit prevederilor articolului 1 al Convenției Europene pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale (*în continuare CEDO*): *”Înaltele părți contractante recunosc oricărei persoane aflate sub jurisdicția lor drepturile și libertățile definite în titlul I al prezentei convenții.”* Printre drepturile și libertățile substanțiale prevăzute de titlul I al CEDO se conține și libertatea de gândire, de conștiință și de religie, astfel articolul 9 al CEDO prevede: *” 1. Orice persoană are dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie; acest drept include libertatea de a-și schimba religia sau convingerea, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea în mod individual sau în colectiv, în public sau în particular, prin cult, învățământ, practici și îndeplinirea ritualurilor.*

2. Libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile nu poate face obiectul altor restrângeri decât acelea care, prevăzute de lege, constituie măsuri necesare, într-o societate democratică, pentru siguranța publică, protecția ordinii, a sănătății sau a moralei publice ori pentru protejarea drepturilor și libertăților altora.” (art. 9 CEDO)¹⁸⁹

În sensul paragrafului 1 al art. 9 al Convenției, trei libertăți distincte formează conținutul și sunt acoperite de protecția acestuia, și anume libertatea de gândire, libertatea de conștiință și libertatea de religie, care totuși se configurează a fi privite de instanța europeană printr-o prismă unică.¹⁹⁰

După cum rezultă din conținutul prevederilor Convenției, dar și din clasificarea unanim

189 Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, adoptată la Roma la 4 noiembrie 1950. Intrată în vigoare la 3 septembrie 1953. Publicat : 30.12.1998 în Tratatul Internațional Nr. 1 art Nr : 342. Data intrării în vigoare pentru Republica Moldova : 12.09.1997

190 POALELUNGI M., Convenția Europeană a Drepturilor Omului: obligații pozitive și negative. Monografie. Tipografia Centrală. Chișinău, 2015. P. 143

acceptată a drepturilor fundamentale ale omului, statul, fiind garantul inclusiv al libertății de gândire, conștiință și religie, trebuie să se abțină să intervină în afara limitelor prevăzute de Convenție în procesul de realizare de către beneficiar a libertăților sale fundamentale, dar, de asemenea, să îndeplinească anumite acțiuni întru a permite o valorificare maximă a libertății de gândire, de conștiință și de religie, acestea urmând să devină practice și eficiente.

În teorie, drepturile omului se clasifică, în dependență de gradul de implicare a statului în realizarea de către individ a drepturilor și libertăților fundamentale, în drepturi pozitive și drepturi negative.

Drepturile negative ale omului presupun obligația tuturor celorlalți subiecți, îndeosebi a statelor, să se abțină de orice imixțiuni, nu admit implicarea din afară asupra libertății realizării unui asemenea drept. Drepturile pozitive, din contra, presupun obligația statului (altor subiecți) de a realiza anumite acțiuni, îndreptate spre realizarea acestor drepturi. Mai mult ca atât, în majoritatea cazurilor, realizarea drepturilor pozitive presupune acțiuni active ale statului.¹⁹¹

Cu toate că termenul de obligație pozitivă este frecvent folosit în deciziile Curții Europene a Drepturilor Omului, o definiție generală nu a fost elaborată. Totodată, aceasta poate fi ușor reconstituită având în vedere jurisprudența degajată de forul european. Dacă ne referim la structura și caracterele obligațiilor pozitive, urmează să evidențiem că ultimele sunt indivizibile și de fapt presupun îndatoriri fundamentale pentru statele semnatare ce constau în fie a proteja, fie a îndeplini. Obligația de a proteja cere statului să întreprindă anumite acțiuni¹⁹² întru a preveni terții de la ingerință în drept; iar obligația de a îndeplini cere, fie să asigure dreptul în mod direct, fie să faciliteze dispoziția, asistând indivizii sau comunitățile în crearea propriilor prevederi – la fel cere statului să promoveze dreptul răspândind informația și educând cetățenii despre drepturile ce le sunt recunoscute.¹⁹³

Estimăm util să exemplificăm la acest capitol acțiunile ce urmează a fi întreprinse de către state întru realizarea obligațiilor pozitive pe terenul articolului 9 CEDO. Acestea pot implica realizarea unei proceduri efective și accesibile întru protejarea drepturilor garantate de această dispoziție și în special crearea unui cadru normativ ce instituie un mecanism judiciar și executoriu menit să protejeze drepturile indivizilor și realizarea, după caz, a măsurilor specifice apropiate. În același timp, articolul 9 nu garantează dreptul de a beneficia de măsuri provizorii întru a proteja

191 КАРПОВ Н., НЕЧИПАС Ю., ОПАЛЕВА А., ГОНЧАРОВ И. Права человека. Учебное пособие. Проспект. Москва, 2020. С. 65

192 MURDOCH J. Protecția dreptului la libertatea de gândire conștiință și religie în baza Convenției Europene a Drepturilor Omului. Ghidul Consiliului Europei cu privire la drepturile Omului Consiliul Europei, Strasbourg 2012. <https://rm.coe.int/16806f14e6>

193 POALELUNGI M., Obligațiile pozitive și negative ale statului prin prisma Convenției Europene pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale. Autoreferatul tezei de doctor habilitat în drept. Chișinău, 2015.

libertatea religioasă.¹⁹⁴

Principiul fundamental care animează jurisprudența privind obligațiile pozitive este obligația puterilor publice de a veghea existența libertății religiei și a convingerii într-un spirit de pluralism și toleranță mutuală. În mod evident, nu poate fi întotdeauna determinată existența unei obligații pozitive de a proteja gândirea, conștiința sau religia. Într-un mod mai general, atunci când se pronunță asupra existenței sau lipsei obligației pozitive, Curtea de la Strasbourg se angajează să țină cont de un echilibru just între interesul general și interesele individului sau indivizilor vizați.¹⁹⁵

În această ordine de idei, angajamentului preponderent negativ al unui stat de a se abține de orice ingerință în exercitarea drepturilor garantate de articolul 9 se adaugă obligațiile pozitive inerente acestor drepturi, inclusiv în situațiile în care actele denunțate au fost comise de actorii privați și nu sunt direct imputabile statului pârât. Astfel, obligațiile pot necesita uneori adoptarea măsurilor privind respectarea libertății religioase în relațiile dintre indivizi. Dacă frontiera dintre obligațiile pozitive și cele negative ale statului în temeiul Convenției nu poate fi definită precis, atunci principiile aplicabile sunt cel puțin comparabile. În ambele ipoteze, un echilibru just trebuie realizat între interesul general și interesele individului, statul bucurându-se întotdeauna de o marjă de apreciere. De altfel, chiar în contextul obligațiilor pozitive ale statului, scopurile legitime pot fi relevante.¹⁹⁶ Punerea în balanță a obligațiilor statale pozitive între diferitele grupuri de indivizi care contravin intereselor drepturilor omului necesită o examinare atentă pentru a explora diversele alternative care sunt deschise părților interesate. Necesitatea unor principii clare de evaluare, care să dicteze prioritățile pentru luarea sau excluderea unor măsuri, precum și etapa la care aceste măsuri trebuie să fie determinate, este deosebit de stringentă.¹⁹⁷

În același context, libertatea de gândire, de conștiință și de religie așa cum este garantată de articolul 9 CEDO este strâns legată de alte drepturi garantate de Convenție, în special de libertatea de exprimare (articolul 10), libertatea de întrunire și de asociere (articolul 11), precum și de dreptul la respectarea vieții private și de familie (articolul 8). Aceste drepturi sunt garantate în mod egal de Convenție, nu însă fără anumite restricții. Deși ele sunt complementare, exercitarea lor poate uneori să contrapună interese diferite. În asemenea situații, statul va realiza o punere în

194 Guide sur l'article 9 de la Convention – Liberté de pensée, de conscience et de religion. 31.12.2018. p. 20 https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_9_fra.pdf

195 Droits de l'Homme dans les sociétés culturellement diverses. Lignes directrices adoptées par le Comité des Ministres et compilation des normes du Conseil de l'Europe. Conseil de l'Europe, juin 2016. P. 48

196 Guide sur l'article 9 de la Convention – Liberté de pensée, de conscience et de religion. 31.12.2018. p. 20 https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_9_fra.pdf

197 XENOS D., The positive obligations of the State under the European Convention of Human Rights. Routledge Research in Human Rights Law. New York, 2012. p. 134

balanță a drepturilor concurente în scopul realizării unui echilibru echitabil. Caracterul acestui exercițiu face obiectul controlului Curții în temeiul principiului proporționalității.¹⁹⁸

În final, este de reținut că, potrivit jurisprudenței CtEDO, asigurarea exercițiului libertății de religie poate presupune adoptarea de către autoritățile statale a unor măsuri de ordin procedural ce rezultă din art. 6 al Convenției. Astfel, ea a statuat în sensul că „*unul din mijloacele de exercitare a manifestării religiei sale, mai ales pentru o comunitate religioasă, în dimensiunea ei colectivă, îl constituie posibilitatea de a asigura protecția jurisdicțională a comunității, a membrilor ei și a bunurilor ce-i aparțin, astfel că art. 9 trebuie să fie raportat nu numai la dispozițiile art. 11 - care apără libertatea de asociere și întrunire - dar și la cele ale art. 6*”.¹⁹⁹

Autorul M. Poalelungi, realizând o analiză a jurisprudenței Curții de la Strasbourg în materia libertății de gândire, de conștiință și de religie, a identificat o serie de obligații pozitive ale statului. Însă, precum vom vedea în continuare, anume pe terenul libertății religioase statului îi incumbă mai multe obligații pozitive²⁰⁰:

- *asigurarea neutralității și imparțialității statului*; Cu mai multe ocazii Curtea a stabilit că în exercitarea puterii sale de reglementare în această materie și în relația cu diverse culte, religii și credințe, statul trebuie să fie neutru și imparțial (Manoussakis și alții c. Greciei, Mitropolia Basarbiei și alții c. Moldovei), și că este incompatibilă cu orice putere de apreciere din partea sa cu privire la legitimitatea credințelor religioase. Curtea ține să sublinieze că nu este permis, în numele libertății religioase, să fie exercitate presiuni abuzive asupra altui cu dorința de a promova convingeri religioase. Totodată rolul autorităților nu este de a înlătura cauza tensiunii eliminând pluralismul, însă de a asigura ca grupurile opuse să se tolereze. Acest rol al statului contribuie la asigurarea ordinii publice, păcii religioase și toleranței într-o societate democratică și niciodată nu poate fi concepută ca fiind susceptibilă să diminueze rolul unei credințe sau a unei biserici la care aderă istoric și cultural populația unei țări anume.²⁰¹

- *oficializarea unui cult religios*. În cauza Mitropolia Basarbiei și alții c. Moldovei CtEDO a constatat că în condițiile în care statul reclamat nu invocă careva motive întemeiate și concludente pentru a respinge solicitarea unui cult religios de a fi înregistrat, conform restricțiilor exprese prevăzute de art. 9 para. 2, refuzul în oficializarea unui cult va fi contrar prevederilor

198 Droits de l'Homme dans les sociétés culturellement diverses. Lignes directrices adoptées par le Comité des Ministres et compilation des normes du Conseil de l'Europe. Conseil de l'Europe, juin 2016. P. 48-49

199 BIRSAN C., Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Comentariu pe articole. Vol. I Drepturi și Libertăți. All Beck. București, 2005. p. 703

200 POALELUNGI M., Convenția Europeană a Drepturilor Omului: obligații pozitive și negative. Monografie. Tipografia Centrală. Chișinău, 2015, 143p.

201 Cauza Membrii Congregației din Gdani a Martorilor lui Iehova și alții c. Georgiei, hotărârea CtEDO din 3.05.2007, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80394>

Convenției, autoritățile naționale astfel omițând să respecte obligația pozitivă de înregistrare.²⁰²

- *protecția contra incitării la violență și ură împotriva unei comunități religioase.* În timp ce cei care aleg să-și exercite libertatea de a-și manifesta religia nu se pot aștepta în mod rezonabil să fie scutiți de orice critică, responsabilitatea statului poate fi angajată atunci când credințele religioase sunt opuse sau negate într-o manieră care împiedică pe cei care au astfel de credințe să-și exercite libertatea de a le avea sau de a le exprima. În astfel de cazuri, statul poate fi chemat să asigure realizarea în mod pașnic a dreptului garantat în temeiul articolului 9 pentru titularii acelor convingeri.²⁰³

În cauza Membrii Congregației din Gdani a Martorilor lui Iehova și alții c. Georgiei în care 96 reclamanți au fost agresați, umiliți și loviți violent în timpul întrunirii, iar lucrările lor religioase au fost confiscate și arse, autoritățile au manifestat indiferență totală și nu au acționat în nici un mod la plângerile reclamanților. Curtea a estimat că prin inactivitatea lor, autoritățile competente nu și-au îndeplinit obligația de a întreprinde măsurile necesare să asigure că grupul de extremiști ortodocși tolerează existența comunității religioase a reclamanților și permite acestora să-și exercite dreptul la libertatea religiei.²⁰⁴

- *asigurarea libertății de a-și manifesta religia la locul de muncă.* În cauza Eweida și alții c. Regatului Unit, CtEDO a examinat dacă statul și-a realizat obligațiile pozitive ce-i revin în vederea realizării de către particulari a libertății religioase. Printre reclamanți se număra o însoțitoare de bord a unei companii, căreia, datorită noilor reglementări privind ținuta angajaților, nu i-a fost permisă purtarea la gât a crucii. La evaluarea proporționalității măsurilor luate de o societate privată în ceea ce privește angajatul său, autoritățile naționale, în special instanțele judecătorești, operează cu o marjă de apreciere. Cu toate acestea, Curtea a ajuns la concluzia că, în cazul de față, nu a fost realizat un echilibru just între dorința doamnei Eweida de a-și manifesta credința religioasă și dorința angajatorului de a proiecta o anumită imagine corporativă. Curtea consideră că, deși acest obiectiv a fost fără îndoială legitim, instanțele naționale i-au acordat prea multă pondere. Crucea doamnei Eweida a fost discretă și nu s-a abătut de la aspectul ei profesional. Nu a existat nici o dovadă că purtarea altor articole de îmbrăcăminte religioasă, cum ar fi turbane și hijab-uri, autorizate anterior de alți angajați, a avut vreun impact negativ asupra mărcii sau imaginii companiei British Airways.²⁰⁵

202 POALELUNGI M., Obligațiile pozitive și negative ale statului prin prisma Convenției Europene pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale. Autoreferatul tezei de doctor habilitat în drept. Chișinău, 2015.

203 Cauza Ollinger c. Austriei, hotărârea din 26.06.2006, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76098>

204 Cauza Membrii Congregației din Gdani a Martorilor lui Iehova și alții c. Georgiei, hotărârea CtEDO din 3.05.2007, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80394>

205 Cauza Eweida și alții contra Regatului Unit, hotărârea CtEDO din 15.01.2013 <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115881>

Suplimentar, reiterăm faptul că articolul 9 urmărește scopul esențial de a proteja individul de ingerințele arbitrare din partea statului, dar în același timp el instituie în sarcina statului obligații pozitive inerente respectării efective a libertății religioase. Aceste obligații pozitive ale statului se manifestă în domenii din cele mai diverse: dincolo de existența în biserici, în școli, în locuri de detenție, statul trebuie să permită fiecărei persoane să-și trăiască propriile convingeri.²⁰⁶ În acest context, în limitele pe care le presupune starea de detenție, autoritățile penitenciare au obligația să asigure persoanelor aflate în executarea unei pedepse privative de libertate facilitățile necesare exercițiului îndatoririlor lor religioase, inclusiv dreptul de a intra în contact cu un misionar al cultului practicat. De asemenea, fosta Comisie a decis că persoanele aflate în detenție nu pot fi constrânse să accepte o hrană incompatibilă cu religia pe care o practică. În schimb, ea a decis că aceste persoane nu au dreptul de a li se pune, în mod obligatoriu, la dispoziție lucrări ce le-ar permite să cultive religia căreia aparțin, după cum art. 9 din Convenție nu le conferă dreptul de a purta îmbrăcăminte personală și nu uniforma impusă de autoritățile penitenciare.²⁰⁷

Rezumând cele expuse supra, constatăm că libertatea de gândire, de conștiință și de religie impune o serie de obligații pozitive statelor, care fiind generalizate, prezintă următoarele caracteristici:

- în esență, obligațiile pozitive ale statului în materia libertății de gândire, de conștiință și de religie se reduc la îndatorirea fundamentală de a proteja indivizii în procesul de valorificare a libertăților lor fundamentale;
- obligațiile pozitive în materie se aplică atât în raporturile pe verticală, precum și în raporturile juridice pe orizontală, presupunând o atitudine activă a statului în vederea protecției persoanelor fizice de imixtiunea din partea atât a organelor statale, precum și de acțiunile altor persoane, grupuri de persoane;
- aprecierea realizării obligației pozitive a statului pe terenul articolului 9 deseori presupune realizarea exercițiului logico-juridic de punere în balanță a intereselor concurente: interesul general al societății și interesele individului sau ale indivizilor;
- după cum rezultă din jurisprudența Curții de la Strasbourg, reclamanții, solicitând constatarea încălcării libertății de gândire, conștiință și de religie, invocă drepturi fundamentale complementare, Curtea neezitând să se expună, suplimentar articolului 9, pe marginea alegațiilor

206 ADAM-FEREIRA B., *Le droit à la liberté de religion, un droit à géométrie variable* [Analyse comparée de l'étendue de la reconnaissance du droit à la liberté religieuse dans les systèmes régionaux de protection des droits de l'homme.] *Revue Juridique de l'Ouest*. 2003, nr. 3 p. 293

207 BIRSAN C., *Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Comentariu pe articole*. Vol. I Drepturi și Libertăți. All Beck. București, 2005. p. 703

reclamanților în temeiul articolelor 6, 8, 10, 11 și 1 Protocolul 1 ale CEDO.

Obligația negativă ce revine autorităților naționale în mod exclusiv în materia libertății de gândire, deși aceasta nu a fost formulată vreodată în jurisprudența CtEDO, și la moment ne vine dificil să ne imaginăm o atare exemplificare practică *in concreto*, potrivit doctrinei obligațiilor negative, va fi formulată astfel: *autoritățile naționale au obligația de a nu interveni / să se abțină de la oricare ingerințe în libertatea de gândire a persoanei*.

Prin natura sa, conținutul material al articolului 9 din Convenție poate uneori să fie fundamentat pe conținutul altor dispoziții ale CEDO; cu alte cuvinte, una și aceeași alegație în fața Curții se poate regăsi pe terenul mai multor articole. De obicei, în astfel de ipoteză, Curtea va alege să examineze această pretenție prin prisma unui singur articol pe care îl consideră ca fiind relevant pornind de la circumstanțele particulare ale cauzei; totodată, în acest context, ea păstrează de asemenea, spiritul celeilalte dispoziții și interpretează articolul pe care l-a păstrat în lumina acesteia.²⁰⁸

2.4. Concluzii la capitolul 2

Rezumând cele expuse în prezentul capitol, constatăm că, deși procesul cognitiv de cunoaștere, numit gândire, este capabil să inducă în eroare, prin procesarea greșită a evenimentelor, legităților naturii, conceptelor științifice, inclusiv a raționamentelor juridice, libertatea de gândire este absolut necesară în vederea evoluției progresive a persoanelor la scară individuală și cea civilizațională. Oare nu datorită numeroaselor erori oamenii de știință au ajuns la valoroase descoperiri științifice menite să sporească calitatea vieții umane? Cuiusvis hominis est errare, nullius nisi insipientis in errore perseverare”(trad. *orice om poate greși, numai prostul stăruie în greșeală*), citatul aparținând lui Cicero, nu și-a pierdut nicicând justetea și actualitatea.

Dreptul la libertatea de gândire este un drept material, inalienabil, cu caracter absolut. Misiunea liderilor de state, funcționarilor internaționali, mediului academic, juriștilor contemporani este de a consolida caracterul absolut al acestei libertăți, condamnând anticipat în baza scenariilor reale sau ipotetice orice imixtiune a autorităților de stat în realizarea plenară a libertății de gândire.

Libertățile de gândire, de conștiință și cea religioasă sunt concepte strâns legate între ele, rezultând unul din altul și fundamentându-se reciproc. Iar în interpretarea jurisprudențială a Curții Europene a Drepturilor Omului libertatea de gândire, la fel ca libertatea de conștiință și cea

208 Guide sur l'article 9 de la Convention européenne des droits de l'homme. Cour européenne des droits de l'homme, 2020 p. 20 https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_9_FRA.pdf

religioasă, constituie valori fundamentale ale societății democratice.

Jurisprudența dezvoltată de forul jurisdicțional de la Strasbourg nu permite trasarea unei distincții nete dintre dimensiunea ”internă” și cea ”externă” a libertății de gândire, de conștiință și de religie. Prin urmare, libertatea de gândire este analizată frecvent de Curtea Europeană a Drepturilor Omului în contextul libertății de exprimare, dreptului la respectarea vieții private, libertății de întrunire și asociere, dreptului la instruire etc.

Protecția eficientă a *forum internum* va fi obținută doar după modernizarea conținutului tratatului internațional, instituind cel mai eficient sistem regional de protecție a drepturilor omului, elaborat de mai bine de 70 de ani în urmă, întru a-l adapta noilor realități.

Așa cum rezultă din prevederile Convenției Europene a Drepturilor Omului, din tipologia drepturilor și libertăților fundamentale ale omului consacrată în teoria drepturilor omului, statul, în calitate de garant inclusiv al libertății de gândire, conștiință și religie, se va abține să intervină în afara limitelor prevăzute de Convenție în procesul de realizare de către indivizi a libertăților fundamentale, dar, de asemenea, se va angaja să îndeplinească acțiuni întru a permite valorificarea plenară a libertății de gândire, de conștiință și de religie, acestea urmând să devină nu teoretice și iluzorii, ci practice și eficiente.

3 LIBERTATEA DE GÂNDIRE ÎN SISTEMUL CONVENȚIEI EUROPENE A DREPTURILOR OMULUI

3.1. Libertatea de gândire și libertatea de exprimare (*forum internum et forum externum*)

În prezentul paragraf ne propunem să analizăm legătura dintre două libertăți fundamentale aparținând primei generații a drepturilor omului (drepturi civile și politice), care implică în esență obligații negative ale statului în procesul de realizare de către fiecare individ a conținutului acestor libertăți: libertatea de gândire și libertatea de exprimare.

Deși sunt abordate tradițional împreună de către juriști și filozofi, considerându-se ca parte a întregului, exercitarea lor concomitentă presupunând valorificarea pleneră a facultății esențiale a ființei raționale cum este gândirea, vom remarca că natura juridică a acestor libertăți se deosebește categoric.

”Oamenii nu au nicio libertate dacă nu dispun de libertatea de a-și expune gândul” declara la timpul său Voltaire. Această afirmație conține nu doar un conținut filosofic profund, dar și este un concept-cheie a teoriei contemporane a drepturilor omului.

În lucrarea sa ”*A history of freedom of thought*”, autorul J.B. Bury în anul 1913 afirma: ”În prezent, în cele mai civilizate țări, libertatea de exprimare este luată de la sine înțeles și pare un lucru perfect simplu. Suntem atât de obișnuiți cu asta încât îl privim ca pe un drept natural. Dar acest drept a fost dobândit abia în vremuri destul de recente, iar calea spre dobândirea lui a stat prin lacuri de sânge. Au fost necesare secole pentru a convinge popoarele cele mai luminate că libertatea de a-și publica opiniile și de a discuta toate întrebările este un lucru bun și nu un lucru rău. Societățile umane (există câteva excepții strălucitoare) au fost în general opuse libertății de gândire sau, cu alte cuvinte, noilor idei, și este ușor de înțeles de ce.”²⁰⁹

Legătura dintre gândire și exprimare este dublă. Pe de o parte, libertatea de exprimare este condiția libertății de gândire, deoarece gândirea nu prinde contur decât prin comunicarea cu ceilalți. Acesta este primul argument ridicat de interpretări filosofice bazate pe autonomia individuală. În măsura în care noi credem „ca să spunem așa în comunitate cu ceilalți”, scrie Kant, „acea autoritate externă care smulge oamenilor libertatea de a împărtăși public gândurile lor, totodată le smulge libertatea de gândire.”²¹⁰

Din cele expuse de Mill, libertatea de a exprima și publica opinii poate să pară că ține de

209 BURY J. B. *A history of freedom of thought*. Henry Holt and Company, The University Press, Cambridge, U.S.A., 1913. p. 4

210 GIRARD Ch., *La liberté d'expression : état des questions*. Presses de Sciences Po. « Raisons politiques » 2016/3 N° 63. P. 17

alt principiu, fiind legată de acea parte a conduitei care privește și pe alți oameni; dar, fiind aproape la fel de importantă ca și libertatea de gândire și sprijinindu-se, în mare parte, pe aceleași temeuri, ea este practic inseparabilă de aceasta din urmă. În al doilea rând, principiul reclamă libertatea înclinațiilor și a năzuințelor, libertatea de a ne făuri în viață planuri potrivite propriei noastre firi; de a face ceea ce dorim, cu condiția de a suporta consecințele ce pot decurge de aici; fără a fi împiedicați de semenii noștri, atâta vreme cât nu le aducem nici un fel de daune, și aceasta chiar dacă ei consideră conduita noastră nesăbuită, nefirească sau greșită.²¹¹

Pe de altă parte, libertatea de exprimare este consecința libertății de gândire. Acesta este un *topos* al denunțărilor filosofice ale cenzurii: opinia formată trebuie rostită. Cenzura necesită sancțiuni din ce în ce mai drastice, întotdeauna ineficiente, deoarece opinia își găsește inevitabil expresia. Un argument vecin susține apărarea libertății presei de către Tocqueville: cenzura nu poate duce decât la despotism deoarece este sortită escaladării: efortul de a suprima opiniile duce de la represiune la interdicția prealabilă, de la restricționarea discursului politic la restricționarea oricărui discurs. „Exprimarea este forma exterioară și, dacă pot să spun așa, corpul gândirii, dar nu este gândirea însăși. Tribunalele voastre opresc trupul, dar sufletul le scapă și le alunecă subtil printre mâini. Și cu asta ați făcut prea puțin: trebuie să continuați să mergeți.”²¹²

Această legătură dublă explică scopul cenzurii. Interdicția *a priori* sau reprimarea *a posteriori* a „discursurilor” (înțeles aici în sens general) este primul instrument la dispoziția puterii de a influența opiniile. Este despre să conducă spiritele în același timp cu cuvintele sau scrierile. Dar această legătură luminează, de asemenea, critica cenzurii care a dus la apariția dreptului la liberă exprimare încă din secolul al XVII-lea. Pentru cei cărora le pasă de autonomia individuală, cenzura amenință libertatea vorbitorului și a publicului său. Pentru cei cărora le pasă de consecințele sociale, ea apare ca un instrument violent și ineficient. John Milton amestecă deja aceste două preocupări în pamfletul său de 1644 pentru libertatea de a tipări: „realizarea ipocrită a cenzurii” are, a judecat el, dubla culpă „în numărul încercărilor zadarnice și inutile” și de a infantiliza omul ale cărui scrieri „nu pot fi scrise decât sub privirea rapidă a cenzorului, ca și cum ar fi o temă studentească urmărită de demagog”.²¹³

Principiul libertății de exprimare, care se prezintă ca un drept individual de a se exprima fără a fi supus unei interferențe arbitrare, astfel se găsește la intersecția a două imperative: de a

211 MILL J.S., Despre libertate. Traducere din engleză și prefată de Adrian-Paul Iliescu Ediția a III-a. Editura HUMANITAS, 2014. P. 61

212 AL. de TOCQUEVILLE citat de Girard Ch., La liberté d'expression : état des questions. Presses de Sciences Po. « Raisons politiques » 2016/3 N° 63. P. 17-18

213 GIRARD Ch., La liberté d'expression : état des questions. Presses de Sciences Po. « Raisons politiques » 2016/3 N° 63. P. 18

proteja gândul; de a pedepsi acțiunea dăunătoare. Subsecvent, rezultă două dificultăți: pe de o parte, aceste imperative intră în conflict dacă aceeași acțiune de exprimare este interpretată, atât ca acțiune de comunicare a opiniilor, cât și ca acțiune susceptibilă să dăuneze altora. Cum să fie justificată atunci definirea limitelor legale la libera exprimare prevăzute de lege pentru protecția altor libertăți sau altor interese sociale? Pe de altă parte, cenzura statală nu este singura sursă posibilă de interferență arbitrară: critica adresată acesteia poate fi extinsă la forme de intimidare fizică, economică sau socială prin care indivizii și grupurile reduc la tăcere sau își impun cuvântul.²¹⁴

Cu referire la complementaritatea celor două libertăți fundamentale, autoarea rusă Lucașeva afirmă că libertatea de gândire și cea de exprimare sunt o trăsătură firească, înăscută a omului, legată de atitudinea sa subiectivă față de lumea externă. Dar cea din urmă libertate nu poate fi nelimitată.²¹⁵

Pornind de la ideea că societatea niciodată nu va forma o uniune intelectuală și nu se va putea exprima printr-o idee unică, fiecare membru al său își păstrează individualitatea, înțelegerea proprie a anumitor probleme. Libertatea gândirii și cea a exprimării constituie un factor esențial pentru valorificarea individualității umane, afirmarea unicității și exclusivității fiecărui individ în parte. Orice influență violentă asupra persoanei cu scopul de a o obliga să-și exprime poziția ori să refuze de la exprimarea ei este inadmisibilă. Subsecvent, la cele mai importante consecințe juridice ale libertății cuvântului referim ilegalitatea oricăror persecutări ale persoanei pentru exprimarea gândurilor cu condiția respectării legislației în vigoare, precum și imposibilitatea discriminării persoanelor pentru exprimarea gândurilor lor. Libertatea de exprimare include câteva elemente de structură, care sunt interdependente. În primul rând, este libertatea fiecărei persoane de a-și exprima în mod public gândurile, ideile, concepțiile și să le difuzeze prin modalități licite. În al doilea rând, ține de libertatea presei și mass media prin libertatea de cenzură și dreptul de a crea organele de informare să contribuie la materializarea libertății de exprimare. În al treilea rând, este dreptul de acces la informație ce prezintă interes public sau aduce atingere drepturilor omului, cu alte cuvinte dreptul la acces la sursele de informație.²¹⁶

Abordarea acestor libertăți fundamentale ale omului se deosebește de la o regiune geografică la alta. Astfel, în Convenția interamericană a drepturilor omului²¹⁷, libertatea de

214 GIRARD Ch., La liberté d'expression : état des questions. Presses de Sciences Po. « Raisons politiques » 2016/3 N° 63. P. 19

215 ЛУКАШЕВА Е.А. Права человека. Учебник. 2-е издание, переработанное. НОРМА. ИНФРА-М. Москва, 2011. p. 165

216 ЛУКАШЕВА Е. А. Права человека: НОРМА ИНФРА. Москва, 1999. с. 93

217 Convenția interamericană privind drepturile omului adoptată la San Jose, Costa Rica, în cadrul Conferinței interamericane specializate privind drepturile omului, 22 noiembrie 1969.

gândire și libertatea de exprimare sunt prevăzute de un singur articol (art. 13), pe când libertatea de conștiință și cea religioasă sunt prevăzute de alt articol (art. 12). Totodată, după cum rezultă din prevederile articolului 27 din Convenția indicată, în caz de război, de pericol public sau orice altă situație de criză care amenință independența sau securitatea unui stat parte va fi admisă derogarea de la articolul 13 și nu va fi permisă derogarea de la prevederile articolului 12.

În Convenția pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale²¹⁸, libertatea de gândire, de conștiință și de religie se conțin în dispozițiile articolului 9, pe când libertatea de exprimare face obiectul de reglementare a articolului 10. Iar potrivit prevederilor articolului 15 al Convenției statelor părți li se permite să deroge de la prevederile, inclusiv, a articolelor citate, în caz de război sau de alt pericol public ce amenință viața națiunii.

Alin. 1 art. 10 al Convenției Europene a Drepturilor Omului CEDO conține următoarea prevedere: *”Orice persoană are dreptul la libertate de exprimare. Acest drept include libertatea de opinie și libertatea de a primi sau a comunica informații ori idei fără amestecul autorităților publice și fără a ține seama de frontiere. Prezentul articol nu împiedică Statele să supună societățile de radiodifuziune, cinematografie sau televiziune unui regim de autorizare.”*

Este necesar să reiterăm în acest context faptul că dreptul la libertatea de gândire are caracter absolut spre deosebire de dreptul la libertatea de conștiință sau religie. Alin. 2 art. 9 al CEDO determină dreptul statului de a se implica în procesul de a manifesta religia sau convingerile. Subliniem, alin. 2 al art. 9 nu reglementează capacitatea autorităților de a realiza imixtiunea în exercitarea liberății de gândire de către persoană. Cu alte cuvinte, *forum internum* este protejat juridic plenar.

La rândul său, însă, libertatea persoanei fizice de a-și exprima opinia poate fi limitată de imixtiunea autorităților statale. Alin. 2 al art. 10 CEDO stipulează: *”Exercitarea acestor libertăți ce comportă îndatoriri și responsabilități poate fi supusă unor formalități, condiții, restrângeri sau sancțiuni prevăzute de lege care, într-o societate democratică, constituie măsuri necesare pentru securitatea națională, integritatea teritorială sau siguranța publică, apărarea ordinii și prevenirea infracțiunilor, protecția sănătății, a moralei, a reputației sau a drepturilor altora, pentru a împiedica divulgarea informațiilor confidențiale sau pentru a garanta autoritatea și imparțialitatea puterii judecătorești.”*

Realizând cercetări pe terenul articolului 10 al CEDO, autorii Poalelungi M. și Pârlog V. consideră absolut justificat că libertatea de exprimare corelează cu alte drepturi convergente. În

<https://www.cidh.oas.org/Basicos/French/c.convention.htm>

218 Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, adoptată la Roma la 4 noiembrie 1950. Intrată în vigoare la 3 septembrie 1953. Publicat : 30.12.1998 în Tratatate Internaționale Nr. 1 art Nr : 342. Data intrării în vigoare pentru Republica Moldova : 12.09.1997

opinia autorilor indicați, dreptul la libertatea de exprimare nu operează în vacuum, el prezintă legături strânse cu alte drepturi și libertăți consacrate convențional precum dreptul la un proces echitabil (art. 6), dreptul la viață privată și de familie (art. 8), libertatea de gândire, de conștiință și de religie (art. 9), libertatea de întrunire și de asociere (art. 11), interzicerea discriminării (art. 14).²¹⁹

Formula folosită de Curtea Europeană pentru a descrie libertatea de exprimare este „fundamentul democrației”. Libertatea de exprimare ocupă un loc esențial în sistemul drepturilor fundamentale. Într-adevăr, constituind o condiție a libertății de gândire, ea exprimă identitatea și autonomia intelectuală a indivizilor și condiționează relațiile acestora cu ceilalți indivizi și cu societatea.²²⁰

Libertatea de exprimare este o manifestare a libertății de gândire. Aceasta din urmă este o libertate cu mai multe fațete, prin aceea că generează alte libertăți care derivă din ea sau care sunt legate. Astfel libertățile de gândire acoperă atât libertățile care permit formarea opiniei, cât și cele care duc la exprimarea acesteia. Libertatea de exprimare acoperă atât libertățile materiale, cât și libertățile garantate, adică libertățile care permit exercitarea altor libertăți sau drepturi. Conținutul exprimării poate fi foarte divers.²²¹

Reieșind din cele expuse *supra* menționăm că articolul 9 al Convenției Europene a Drepturilor Omului, are scopul de a proteja libertatea de gândire chiar în forul interior al persoanei fizice, independent de concretizarea și exprimarea ei în convingeri publice. Totodată, reieșind din specificul acestei libertăți fundamentale, doar în procesul său de exteriorizare a libertății de gândire, autoritățile vor fi ținute de respectarea unui șir de obligații pozitive. Curții Europene a Drepturilor Omului îi revine uneori o misiune complexă și delicată de a pune în balanță, pe terenul articolului 9 al CEDO, interesul particular cu cel public urmărit de autorități.

Conceptele ”gândire”, ”conștiință” și ”religie” pot cuprinde un spectru larg al activității intelectuale și spirituale a persoanei. În așa mod, Comisia EDO (în trecut) și CtEDO atent examinează cererile privind nerespectarea prevederilor art. 9 din Convenție. Dreptul la libertatea de gândire, conștiință și religie în mod considerabil se realizează în inimă și conștiință. Doar atunci

219 POALELUNGI M., PARLOG V. Libertatea de exprimare, publicat în: Manualul judecătorului pentru cauza civile. Ediția II. Î.S. F.E.-P. ”Tipografia Centrală” Chișinău, 2013. p. 966

220 VERPEAUX M. La liberté d’expression dans les jurisprudences constitutionnelles. Nouveaux Cahiers Du Conseil Constitutionnel N° 36 - (Dossier : la liberté d’expression et de communication) - JUIN 2012 <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/la-liberte-d-expression-dans-les-jurisprudences-constitutionnelles>

221 VERPEAUX M. La liberté d’expression dans les jurisprudences constitutionnelles. Nouveaux Cahiers Du Conseil Constitutionnel N° 36 - (Dossier : la liberté d’expression et de communication) - JUIN 2012 <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/la-liberte-d-expression-dans-les-jurisprudences-constitutionnelles>

persoana declară despre gândurile și convingerile sale, iar statul află despre existența și natura lor. Totodată, în legătură cu aceasta pot apărea întrebări despre sfera libertății de exprimare a opiniei (art. 10), fie cu referire la alte articole ale CEDO.²²² În marea majoritate a cazurilor, reclamantul se plânge de imixtiunea autorităților în procesul de exprimare a convingerilor sale pe calea difuzării informației, art. 10 CEDO în asemenea cauze se prezintă în calitate de *lex specialis* față de art. 9, prin urmare, o examinare aparte pe terenul art.9 CEDO, CtEDO o consideră inoportună.²²³

Libertatea de exprimare și libertatea de gândire, conștiință și religie sunt drepturi strâns legate. Interacțiunea dintre ele apare în general în două situații: pe de o parte, când există un conflict între aceste două libertăți și când protecția libertăților consacrate de articolul 9 din Convenție se încadrează în cadrul „protecției drepturilor altora” care constituie un scop legitim de restrângere a libertății de exprimare, iar pe de altă parte, atunci când exercitarea libertății de exprimare derivă din libertatea de gândire, conștiință și religie, de exemplu atunci când o persoană sau un grup de persoane doresc să-și transmită ideile și opiniile religioase într-un mod care nu se încadrează în „manifestarea” credinței în sensul articolului 9 din Convenție.²²⁴

Tradițional Curtea, atunci când este sesizată cu cereri prin care reclamantii pretind nerespectare acestor libertăți, efectuează o punere în balanță între, pe de o parte, a dreptului de a comunica publicului ideile despre doctrina religioasă, și pe de altă parte, a dreptului credincioșilor de a respecta libertatea lor de gândire, de conștiință și religie.²²⁵

Respectiva abordare a Curții Europene a Drepturilor Omului a fost făcută pe marginea cauzei *Aydin Tatlav vs. Turcia*²²⁶ în care reclamantul, jurnalist de profesie, este autorul unei lucrări în cinci volume intitulată „*İslamiyet Gerçeği*” (trad. Realitatea Islamului). Prima ediție a primului volum cu titlul „*Kur'an ve Din*” (Coranul și religia) a fost publicată în noiembrie 1992. În octombrie 1996, a apărut o a cincea ediție a volumului în cauză, care conține 180 pagini, ce prezentau un studiu istoric și un comentariu critic asupra Coranului, conținând 9 capitole. În 4 ani, au fost publicate în total 16.500 de exemplare ale cărții. În urma unui denunț la procuratura, reclamantul a fost audiat. El a susținut că cartea sa a apărut în 1992 și că niciuna dintre primele

222 ГОМИЕН Д. Путеводитель по Европейской Конвенции о защите прав человека. Совет Европы, 2000. с. 70

223 Guide sur l'article 9 de la Convention européenne des droits de l'homme. Cour européenne des droits de l'homme, 2020. p. 21 https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_9_FRA.pdf

224 Guide de bonnes et prometteuses pratiques sur la manière de concilier la liberté d'expression avec d'autres droits et libertés, notamment dans les sociétés culturellement diverses. Conseil de l'Europe, septembre 2019 <https://rm.coe.int/liberte-d-expression-guide-de-bonnes-et-prometteuse-pratiques-et-analy/168098f554> p. 74

225 Guide sur l'article 10 de la Convention européenne des droits de l'homme Liberté d'expression Première édition – 31 décembre 2020 https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_10_FRA.pdf p. 25

226 Cauza *Aydin Tatlav vs. Turcia*, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75276> Hotărârea CtEDO din 2 mai 2006

patru ediții nu a fost urmărită penal. Procurorul a acuzat reclamantul că „a făcut o publicație menită să profaneze una dintre religii”.

În fața instanței naționale, reclamantul a contestat acuzațiile care i se aduc. El a susținut că, cartea sa ar trebui citită ca un tratat științific despre religii și profeți. El a mai afirmat că în prefața cărții făcea o distincție clară între credința oamenilor și conducerea unui stat în numele unei religii și că ceea ce critica nu era credința, ci politica religioasă. Reclamantul a fost condamnat la 12 luni închisoare și amendă.

În ceea ce privește conținutul lucrării, în speță, Curtea de la Strasbourg a observat că pasajele citate în hotărârea de condamnare conțin o doză de critici ascutite. Reclamantul susține, în general, că efectul religiei este de a legitima nedreptățile sociale prin transmiterea lor ca „voința lui Dumnezeu”. Acesta este punctul de vedere critic al unui necredincios în raport cu religia pe teren socio-politic. Cu toate acestea, Curtea nu a observat, în remarcile disputate, un ton jignitor îndreptat direct către persoana credincioșilor, nici un atac jignitor asupra simbolurilor sacre, în special a musulmanilor, chiar dacă, citind cartea, cu siguranță s-ar putea simți jigniți de acest comentariu oarecum caustic asupra religiei lor.

Curtea a constatat, de asemenea, că lucrarea atacată a fost publicată pentru prima dată în 1992 și că nu a fost inițiată nicio urmărire penală până în 1996, data publicării celei de-a cincea ediții.

Curtea a observat că pedeapsa de 12 luni de închisoare aplicată reclamantului a fost transformată într-o amendă. Cu toate acestea, o condamnare penală, care implică în plus riscul unei pedepse privative de libertate, ar putea avea ca efect descurajarea autorilor și editorilor de la publicarea unor opinii care nu sunt conformiste cu privire la religie și ar putea împiedica protejarea pluralismului esențial pentru dezvoltarea sănătoasă a unei societăți democratice.

Astfel, Curtea a considerat că existența, la momentul ediției în litigiu, a unei „necesități sociale imperioase” care a făcut posibilă considerarea ingerinței examinate ca „proporțională scopului legitim urmărit” nu a fost demonstrată în prezenta cauză. Prin urmare, Curtea constată că a existat o încălcare a articolului 10 al Convenției.

Merită a fi menționată în contextul prezentului paragraf poziția fostei Comisii Europene a Drepturilor Omului privind libertatea de exprimare a persoanelor angajate de organizațiile religioase. Deși în cauza ce urmează a fi expusă reclamantul nu a invocat nerespectarea prevederilor art.9 CEDO de către autorități, faptele expuse de acesta, dar și raționamentele Comisiei ne permit să decelăm aspecte ce țin de libertatea de gândire și libertatea de a-și manifesta convingerile.

Astfel în *cauza Rommelfanger vs. Germania*²²⁷ reclamantul a fost angajat în calitate de medic la un spital aparținând unei fundații catolice romane. Potrivit clauzelor contractului de angajare angajații își vor exercita atribuțiile cu respectarea loialității, fiind guvernați de principiile creștinismului.

Urmare a semnării unei scrisori deschise de către reclamant prin care erau criticate ultimele modificări legislative în domeniul avorturilor, reclamantul a fost concediat. Semnarea scrisorii, fiind considerată de autoritățile spitalului drept încălcare a prevederilor contractului de muncă, deoarece ideile sale despre omorârea ființelor umane înainte de naștere erau diametral opuse viziunii Bisericii.

În fața Curții Europene a Drepturilor Omului, reclamantul a invocat violarea libertății garantate de prevederile articolului 10 al Convenției.

Este interesantă, în context, poziția Comisiei vis-a-vis de calitatea pârâtului în această cauză. Astfel, Comisia a enunțat că în speță reclamantul a fost concediat de un angajator particular, prin urmare actul de concediere nu poate fi imputat statului. În consecință, nu poate fi constatăată ingerința directă a statului, prin concedierea reclamantului, în exercitarea libertății sale de exprimare.

În final, Curtea constată că dacă angajatorul este o instituție stabilită pe anumite convingeri și judecăți de valoare pe care ea le consideră indispensabile pentru realizarea funcțiilor sale în societate, este conformă exigențelor Convenției de a recunoaște aplicabilitatea sa deplină la fel libertății de exprimare a angajatorului. Un angajator de acest tip nu va putea să exercite efectiv această libertate fără a impune anumite obligații de loialitate angajaților săi. În cazul angajatorilor cum este fundația catolică care a angajat persoane în spitalul său, legea garantează în orice situație să existe o relație rezonabilă între măsurile care afectează libertatea de exprimare și natura funcției exercitate precum și importanța chestiunii pentru angajator. Ea protejează la fel angajatul de o constrângere care ar aduce atingere substanței însăși a libertății de exprimare. Comisia a estimat că articolul 10 al Convenției nu impune statului, în cauze cum este aceasta, nicio obligație pozitivă de a oferi o protecție superioară. În consecință, cererea a fost declarată inadmisibilă.

Într-o altă cauză, din contra, Curtea a constatat violarea articolului 10 în cazul refuzului de a prelungi contractul de muncă a unui profesor de filozofia dreptului a Universității catolice Sacré-Coeur din Milano, Congregația pentru educația catolică a Sfântului Scaun refuzându-i angajarea pe motivul că anumite din pozițiile sale ”se opun clar doctrinei catolice” fără, totodată, a preciza conținutul acestor poziții. Curtea recunoaște că nu ține de autoritățile statale examinarea substanței

²²⁷ Cauza *Rommelfanger vs. Germania*. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82119> Decizia Comisiei Europene a Drepturilor Omului din 6 septembrie 1989

deciziei Congregației. 228

În această cauză (*Lombardi Vallauri vs. Italia*²²⁹) Curtea a constatat că judecătorii naționali au refuzat să examineze faptul că Consiliul Facultății nu l-a informat pe reclamant cu privire la opiniile pentru care a fost criticat. Cu toate acestea, comunicarea acestor elemente nu ar fi implicat în niciun caz o hotărâre din partea autorităților judiciare cu privire la compatibilitatea dintre pozițiile reclamantului și doctrina catolică. Pe de altă parte, ar fi permis persoanei în cauză să cunoască și, prin urmare, să poată contesta pretinsa incompatibilitate dintre aceste opinii și activitatea sa didactică la Universitatea Catolică.

Mai mult, Curtea observă că, chiar dacă actele instituționale nu impuneau nicio obligație de a indica motivele pentru care cererea reclamantului a fost respinsă, oportunitatea unei astfel de informații a fost totuși luată în considerare la acel moment: în cadrul ședinței Consiliului facultății, unul dintre profesori, susținut de alți trei, a propus Consiliului „să ceară Congregației să indice motivele măsurii luate împotriva profesorului Lombardi Vallauri”, considerând că „această cerere este justificată de interesul, pentru profesorii facultății, de a primi indicații cu privire la aspectele studiilor și învățăturilor profesorului Lombardi Vallauri care au fost considerate incompatibile cu inspirația catolică a facultății”. Această propunere a fost supusă la vot și respinsă cu o majoritate restrânsă: doisprezece voturi împotriva, zece pro și o abținere.

În plus, Curtea a menționat că imposibilitatea reclamantului de a cunoaște motivele precise ale pierderii contractului de muncă i-a împiedicat definitiv apărarea în cadrul unei dezbatere contradictorii; totuși nici acest punct nu a fost examinat de instanțele interne. În opinia Curții, controlul judiciar al aplicării măsurii atacate nu a fost, așadar, adecvat în prezenta cauză.

Curtea a considerat că ponderea acordată interesului Universității de a asigura educația inspirată din doctrina catolică nu ar putea ajunge până la atingerea substanței garanțiilor procedurale de care reclamantul trebuia să se bucure în temeiul articolului 10 al Convenției.

Prin urmare, concluzionează că, în circumstanțele particulare ale cazului, imixtiunea în dreptul reclamantului la libertatea de exprimare nu a fost „necesară într-o societate democratică”, astfel încât a existat o încălcare a articolului 10 al Convenției. Curtea a considerat cererea admisibilă.

Cu referire la alegațiile reclamantului privind violarea libertății de gândire, conștiință și religie, Curtea a constatat că nu apare nicio problemă în temeiul articolului 9 din convenție, care nu a fost deja tratat în temeiul articolului 10. În consecință, nu este necesar să se ia în considerare

228 Guide sur l'article 10 de la Convention européenne des droits de l'homme Liberté d'expression Première édition – 31 décembre 2020 https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_10_FRA.pdf p. 25

229 Cauza Lombardi Vallauri vs. Italia [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-95150%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-95150%22]}) Hotărârea CtEDO din 20 octombrie 2009

separat această alegație.

În *cauza E.S. vs. Austria*²³⁰ reclamanta a organizat seminare cu titlul „Informații de bază despre Islam” în cadrul unei organizații de dreapta, Institutul de Educație al Partidului Libertății. Făcând referire, în cadrul unui seminar, la o căsătorie pe care Mohamed a încheiat-o cu Aisha, în vârstă de doar șase ani, și pe care a consumat-o prin relații sexuale când aceasta avea nouă ani, ea a afirmat, *inter alia*, că „lui [Mahomed] îi plăcea să o facă cu copiii”, „chestiunea cu Aisha și sexul cu copiii” și „o persoană de 56 de ani și un copil de șase ani? Cum se cheamă asta? Dați-mi un exemplu? Cum îi spunem, dacă nu pedofilie?”.

Înalta Curte de la Strasbourg examinând cauza prin prisma articolului 10 ce garantează libertatea de exprimare a constatat următoarele: ”Pentru că obiectul cauzei în discuție avea un caracter deosebit de sensibil, autoritățile naționale aveau o marjă largă de apreciere, fiind mai bine plasate să evalueze declarațiile care puteau perturba pacea religioasă din țara lor.

Cu privire la contextul declarațiilor în discuție, seminarele au fost aduse la cunoștința publicului pe larg prin intermediul internetului și prin foi volante, trimise de către șeful organizației de dreapta, Partidul Libertății, fiind adresate în special tinerilor alegători și elogiate ca „seminare de top” în cadrul unui „pachet gratuit de educație”. Titlul seminarului dădea impresia – înșelătoare, în retrospectivă – că ar putea include informații obiective despre Islam. Orice persoană interesată să participe putea să se înscrie și, prin urmare, reclamanta nu putea să presupună faptul că în acea sală s-ar putea afla nu doar persoane care împărtășesc aceleași idei, ci și persoane care ar putea fi ofensate de declarațiile ei.

Declarațiile reclamantei au fost apte să provoace o indignare justificată, pentru că nu au fost făcute de o manieră obiectivă care să contribuie la o dezbatere de interes public, ci puteau fi înțelese doar ca urmărind scopul demonstrării faptului că Mahomed nu era un personaj care să merite venerație. Reclamanta s-a prezentat ca expert în domeniul doctrinei islamice și organizase asemenea seminare de ceva timp. Astfel, ea trebuia să fie conștientă că afirmațiile sale se bazau în parte pe fapte false și erau capabile să suscite indignarea (justificată) a altor persoane. Prezentarea de o manieră provocatoare a simbolurilor unui cult religios, aptă să afecteze sentimentele adepților acestei religii, ar putea fi concepută ca o încălcare premeditată a spiritului toleranței, care constituia una dintre bazele unei societăți democratice.

Reclamanta l-a etichetat în mod subiectiv pe Mahomed, susținând

²³⁰ Cauza E.S. vs. Austria <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-188341> Hotărârea CtEDO din 25 octombrie 2018

că pedofilia este preferința sa sexuală de bază, deși nu a informat publicul său într-un mod neutru despre contextul istoric, fapt care, în consecință, nu a permis purtarea unei dezbateri serioase pe această temă. Ea a făcut o judecată de valoare fără un substrat factologic suficient. Chiar dacă trebuiau clasificate ca declarații factologice, ea nu a adus nicio dovadă în acest sens. Cu privire la argumentul reclamantei, potrivit căreia în timpul unei discuții dinamice trebuiau tolerate și câteva declarații individuale, era incompatibil cu articolul 10 din Convenție să împachetezi declarațiile incriminatoare în ambalajul unei exprimări de opinie care poate fi acceptată, în anumite situații, și să deduci că acest fapt ar putea face admisibile declarațiile care depășesc limitele libertății de exprimare. Mai mult, reclamanta a presupus în mod greșit că atacurile necorespunzătoare asupra grupurilor religioase trebuiau tolerate, chiar dacă s-ar fi bazat pe fapte neadevărate. Dimpotrivă, Curtea a reținut că declarațiile care se bazau pe fapte (vădit) neadevărate nu beneficiau de protecția articolului 10.

Cu privire la proporționalitatea sancțiunii, s-a constatat că reclamantei i s-a aplicat o amendă rezonabilă de numai 480 EUR în total pentru cele trei declarații făcute, deși Codul penal prevedea pedeapsa cu închisoarea de până la șase luni. Amenda aplicată s-a situat la limita inferioară a sistemului de pedepse prevăzute de lege. Având în vedere cele menționate mai sus, sancțiunea penală nu a fost disproporționată.

În concluzie, tribunalele naționale au apreciat pe larg contextul mai vast al declarațiilor reclamantei și au pus atent în balanță dreptul la libertatea de exprimare cu drepturile altora la protecția sentimentelor religioase și la menținerea păcii religioase în societatea austriacă. Ele au pus în discuție limitele admisibile de critică a doctrinelor religioase *versus* defăimarea lor și au constatat că afirmațiile reclamantei erau susceptibile să provoace indignarea justificată a musulmanilor. De asemenea, declarațiile contestate nu fuseseră formulate de o manieră neutră care să contribuie în mod obiectiv la o dezbatere publică privind căsătoriile cu copii, ci au constituit mai degrabă o generalizare fără o bază factuală. Astfel, considerându-le ca depășind limitele permise ale unei dezbateri obiective și calificându-le drept un atac abuziv împotriva Profetului Islamului, apt să alimenteze prejudecăți și să pună în pericol pacea religioasă, tribunalele naționale au conchis că faptele în discuție conțineau elemente de incitare la intoleranță religioasă. Prin urmare, tribunalele naționale au furnizat motive relevante și suficiente și nu și-au depășit marja largă de apreciere. Ingerința în drepturile reclamantei garantate de articolului 10 a răspuns, în mod cert, unei nevoi sociale presante și a fost proporțională cu scopul legitim urmărit. În concluzie, Curtea cu unanimitate de voturi a respins cererea ca fiind inadmisibilă.

În cauza *Tagiyev și Huseynov vs. Azerbaidjan*²³¹ reclamanții, un scriitor și un redactor-șef al unui ziar, au fost condamnați la trei și, respectiv, la patru ani de închisoare pentru publicarea unui articol care critică Islamul. Următoarele comentarii au fost considerate că incită la ură religioasă: (a) „*Europa mereu a refuzat și refuză ideile umaniste înșelătoare ale altor religii, inclusiv ale Islamului. În Islam, moralitatea constituie o chestiune dificilă; umanismul său nu este convingător*”; (b) „*în comparație cu Iisus Hristos, tatăl războiului fatwa, Profetul Muhammad este, pur și simplu, o creatură înspăimântătoare*”; (c) „*în cel mai bun caz, Islamul va avansa în Europa cu pași demografici foarte mici. Și poate că o să existe o țară în care Islamul va fi reprezentat de câteva persoane sau de teroriști care vor trăi incognito*”; și (d) „*filosoful european nu acționează ca un clown, așa cum o face filosoful din Orient, nu este predispus la sufism, la nebunie sau la prostie. Da, filosoful din Orient este, pur și simplu, un actor; toate activitățile lui sunt decorate cu proiecții de ornamente în miniatură de dragul ideologiei. Filosoful din Orient vorbește doar de dragul vorbitului. Scopul, modul său este necunoscut sau destul de abstract*”.

În hotărârea²³² sa pe această cauză, Curtea Europeană a Drepturilor Omului, pronunțându-se pe terenul articolului 9, a constatat: există puține domenii de aplicare în temeiul articolului 10 par. 2 al CEDO a restricțiilor la discursul politic sau la dezbateri cu privire la chestiuni de interes public. Marja de apreciere a statelor este astfel redusă atunci când este vorba despre o dezbatere cu privire la o chestiune de interes public. Cu toate că paragraful 2 al articolului 10 recunoaște, totuși, exercitarea libertății de exprimare implică îndatoriri și responsabilități. Printre acestea, în contextul credințelor religioase, se află cerința generală de a asigura bucurarea pașnică a drepturilor garantate în temeiul articolului 9 deținătorilor unor astfel de credințe, inclusiv obligația de a evita pe cât posibil o expresie care este, în ceea ce privește obiectele de venerație, în mod gratuit ofensator pentru alții și profanare. Atunci când astfel de exprimări depășesc limitele unei negări critice a credințelor religioase ale altor persoane și sunt susceptibile de a incita la intoleranță religioasă, de exemplu în cazul unui atac necorespunzător sau chiar abuziv asupra unui obiect de venerație religioasă, un stat le poate considera în mod legitim să fie incompatibile cu respectul pentru libertatea de gândire, conștiință și religie și să ia măsuri restrictive proporționale.

Prin urmare, problema în fața Curții implică punerea în balanță a intereselor contradictorii ale exercitării a două libertăți fundamentale, și anume dreptul reclamanților de a transmite publicului opiniile lor despre religie în presă, pe de o parte, și dreptul celorlalți de a le fi respectate

231 Cauza *Tagiyev și Huseynov v. Azerbaidjan* <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200005>. Rezumatul Curții Constituționale a Republicii Moldova

232 Cauza *Tagiyev și Huseynov v. Azerbaidjan* <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-198705> Hotărârea CtEDO din 5 decembrie 2019.

libertatea de gândire, conștiință și religie, pe de altă parte. Curtea reiterează faptul că un grup religios trebuie să tolereze negarea de către alții a credințelor lor religioase și chiar propagarea de către alții a doctrinelor ostile credinței lor, atâta timp cât declarațiile în cauză nu incită la ură sau intoleranță religioasă.

În consecință, Curtea a recunoscut violarea art. 10 al CEDO de către autoritățile azere.

În *cauza Chassagnou și alții vs. Franța* Curtea Europeană a Drepturilor Omului a avut ocazia să se expună în mod expres asupra legăturii dintre libertatea de întrunire, libertatea de gândire și libertatea de exprimare.²³³ În speță, zece resortisanți francezi, proprietari de terenuri în Franța, s-au plâns la CtEDO că în temeiul noii legi intrate în vigoare ei urmau în mod obligatoriu să devină membri ai asociațiilor municipale de vânători autorizate și să transfere drepturile de vânătoare asupra terenurilor lor către aceste asociații, astfel încât toți vânătorii care locuiesc în municipiul dat să poată vâna acolo. Ei nu se puteau opune prevederilor legale ce instituiau obligația de a adera la asociație și de a-și transfera drepturile de vânătoare asupra acesteia. Reclamanții au solicitat instanțelor franceze să scoată terenurile ce le aparțineau din lista terenurilor aparținând asociațiilor municipale de vânători, dar cererile lor au fost respinse atât în instanța civilă, cât și în cea administrativă. În fața CtEDO reclamanții au invocat *inter alia* nerespectarea de către autorități a libertății de gândire, libertatea de exprimare și libertatea de asociere. ²³⁴

Asfel, pe terenul articolului 14 al CEDO în combinare cu art. 1 al Protocolului adițional la CEDO reclamanții au susținut că a existat o discriminare în sensul că vânătorilor li s-a acordat un tratament favorabil, deoarece, având în vedere dreptul lor privat de a vâna, li s-a acordat dreptul de a vâna pe o zonă mai largă, în timp ce nevânătorii au pierdut, fără nicio compensație sau considerație, nu numai dreptul lor de utilizare, ci și libertatea lor de gândire și libertatea de a-și manifesta convingerile punându-și în practică etica pe propria proprietate. În plus, grupurile de vânători au primit gratuit, prin transfer obligatoriu, drepturi asupra terenurilor private, în timp ce asociațiile de conservare a naturii nu mai puteau primi, prin transfer voluntar, drepturi asupra pământului propriilor membri.

Cu referire la alegațiile reclamanților privind nerespectarea dreptului la asociere (art. 11 CEDO), Curtea a constatat că libertatea de gândire și de opinie și libertatea de exprimare, garantate de articolele 9 și, respectiv, 10 din Convenție, ar avea un domeniu de aplicare foarte limitat dacă nu ar fi însoțite de garanția de a putea împărtăși credințele sau ideile cuiva în comunitate cu ceilalți,

233 ДЕ САЛЬВИА М., Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002г. — СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004.-р. 925-926

234 Cauza Chassagnou și alții vs. Franța. Hotărârea Marii Camere a CtEDO din 29/04/1999 <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58288>

în special prin asociații de indivizi care au aceleași convingeri, idei sau interese.

Din păcate Curtea nu a fost la fel de explicită cu privire la pretențiile reclamanților vizând nerespectarea nemijlocit de către autorități a libertății de gândire.

Or, reclamanții au susținut că dreptul garantat de articolul 9 nu poate fi redus la dreptul de a se închide în propria casă sau pe proprietatea proprie fără a putea exprima și da o formă materială exterioară poziției morale. Prin urmare, faptul că erau obligați să tolereze vânătoarea pe pământul lor, deși ei înșiși s-au opus vânătorii, a constituit în opinia lor o încălcare a libertății lor de gândire.

Guvernul a susținut, ca argument principal, că această plângere era incompatibilă *ratione materiae* cu dispozițiile Convenției, deoarece convingerile împotriva vânătorii și ecologice ale reclamanților nu intrau în domeniul de aplicare al articolului 9. În consecință, aceștia au susținut că nu a existat nicio încălcare.

Curtea a considerat că, în lumina concluziilor la care a ajuns cu privire la articolul 1 din Protocolul nr. 1 și articolul 11 din Convenție, luate atât separat, cât și coroborat cu articolul 14, nu este necesar să efectueze o examinare separată a cazului din punctul de vedere al articolului 9.

Este de menționat aici faptul că judecătorul Fishbach a avut opinie separată²³⁵ cu privire la articolul 9, nefiind de acord cu opinia majorității conform căreia nu este necesar să se efectueze o examinare separată a cauzei din punct de vedere al articolului 9.

Dânsul considera că problema respectării libertății de gândire și conștiință se află chiar în miezul cauzei, iar convingerile „ecologice” sau „ecologice” intră în domeniul de aplicare al articolului 9, în măsura în care sunt informate de ceea ce este o poziție cu adevărat socială. Ele sunt strâns legate de personalitatea fiecărui individ și determină deciziile pe care acesta le ia cu privire la modul de viață pe care dorește să o ducă.

În plus, este de netăgăduit că problema conservării mediului nostru, și în special a animalelor sălbatice, este acum una pe larg dezbătută în societățile noastre.

Acestea fiind spuse, judecătorul a abordat articolul 9 din punctul de vedere a două reguli destul de distincte. Prima dintre acestea, prevăzută în prima frază a primului paragraf, garantează libertatea de gândire, conștiință și religie în termeni absoluți: în principiu, orice ingerință a unui stat contractant încalcă Convenția. Al doilea este prevăzut în a doua frază a primului paragraf și consacră libertatea de a schimba religia sau convingerile și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile: numai libertatea de a „manifesta” este supusă limitărilor prevăzute la al doilea paragraf.

Consideră că prima dintre aceste reguli se aplică în speță, care – în esență – ridică

²³⁵ Separate opinion of judge Fischbach concerning article 9 in the case of Chassagnou and Others v. France. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58288>

următoarea întrebare: în ce măsură este legitim, în temeiul articolului 9 din Convenție, obligarea persoanelor să participe la o activitate incompatibilă cu convingerile lor?

Consideră că trebuie să se distingă două situații. Dacă activitatea impusă este una care servește fără ambiguitate interesului general, se poate accepta că, în anumite împrejurări, un stat membru poate obliga persoane fizice să participe la ea, indiferent de convingerile lor. De exemplu, un individ nu se poate baza în mod valabil pe convingerile sale antimilitariste de a refuza să plătească impozit pe motiv că o parte din veniturile pe care le produce este folosită pentru bugetul apărării.

Pe de altă parte, obligarea unei persoane să participe la o activitate care servește în esență interese private încalcă în mod vădit articolul 9. Dar exact așa s-a procedat în speță. Solicitanții sunt obligați să asiste la practicarea unui „sport” – termenul precis folosit în Legea franceză – la care participă doar o mică parte a populației și să facă acest lucru în totală contradicție cu convingerile lor cele mai profunde.

Prin urmare, a concluzionat Fishbach, a existat o încălcare a articolului 9.

De către Curtea de la Strasbourg au fost examinate o serie de cauze în care reclamanții au invocat inclusiv nerespectarea libertății de gândire și a celei de exprimare, însă la etapa de examinare a admisibilității Curtea a decis să examineze în fond alegațiile reclamanților exclusiv pe terenul art. 10. Asemenea abordare o putem observa în cauza *Öztürk vs. Turcia*²³⁶ în care reclamantul a publicat o carte intitulată ”O mărturie despre viață – Jurnalul unei morți sub tortură”. Cartea a descris viața lui İbrahim Kaypakkaya, care în 1973 fusese unul dintre membrii fondatori ai Partidului Comunist din Turcia – Marxist-Leninist, o organizație ilegală. Cartea de 111 pagini, ilustrată prin fotografii, are 24 de capitole, fiecare dintre ele fiind prefătată de o poezie. Aceste poezii au fost scrise de patru poeți turci. Întrucât prima ediție se epuizase imediat ce a fost pusă în vânzare, cartea a fost republicată ulterior. Procurorul a inițiat urmărirea penală împotriva autorului cărții, și a reclamantului, editorul acesteia. În fața CtEDO reclamantul a invocat *inter alia* articolul 9 din Convenție, susținând că, condamnarea sa în calitate de editor al cărții, deși autorul însuși a fost achitat, a echivalat cu o încălcare a dreptului său la libertatea de gândire. În consecință, a fost constatată nerespectarea de către autorități a prevederilor art. 10 al CEDO.

O altă cauză înscrisă pe rolul Curții Europene a Drepturilor Omului în care reclamanții au invocat *inter alia* nerespectarea libertății de gândire, de conștiință și de religie și a libertății de exprimare, însă în care instanța de la Strasbourg a refuzat să se expună asupra alegațiilor reclamanților pe terenul art. 9 a fost cauza *Balsytė-Lideikienė*

236 Cauza *Öztürk vs. Turcia*. Hotărârea Marii Camere a CtEDO din 28/09/1999 <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58305>

vs. *Lituania*²³⁷. În speță reclamanta deținea o editură care publica calendare ce reprezentau, din perspectiva reclamantei și a altor autori, diverse evenimente istorice. În martie 2001, instanțele interne au constatat că „calendarul lituanian 2000” a incitat la ura etnică. Concluziile lor s-au bazat pe mai multe rapoarte scrise de expertiză, din care a reieșit că, calendarul includea declarații xenofobe și jignitoare împotriva populațiilor evreiești, poloneze și ruse și că promova revendicări teritoriale și afirmarea superiorității lituanienilor față de alte grupuri etnice. Reclamantei i s-a emis un avertisment administrativ, iar exemplarele nevândute ale calendarului au fost confiscate. Experții nu s-au prezentat, iar judecătorii și-au pronunțat decizia pe baza expertizelor scrise.

În fața CtEDO reclamanta a pretins, în temeiul articolelor 9, 10 și 14 din Convenție, că a fost pedepsită pe nedrept pentru exprimarea convingerilor sale în „calendarul lituanian 2000”.

În măsura în care reclamanta a formulat aceeași plângere cu privire la retragerea de la distribuirea „calendarului lituanian 2000” și pedeapsa administrativă ulterioară a acesteia în temeiul articolului 9 din Convenție, care garantează libertatea de gândire și de conștiință, Curtea a notat că a decis să examineze temeinicia plângerii reclamantei în această privință în temeiul articolului 10 din Convenție, care este *lex specialis* cu privire la o plângere privind o ingerință în exprimarea convingerilor cuiva prin difuzarea de informații. Nu există nimic în plângerile reclamantei care să justifice o examinare separată a acestei părți a cererii și în temeiul articolului 9 din Convenție. Prin urmare, plângerea reclamantei a fost declarată inadmisibilă în sensul articolului 35 par. 3 și 4 din Convenție, în măsura în care au fost formulate în temeiul articolului 9 din aceasta.

Finalizăm expunerea conținutului prezentului paragraf prin a conceptualiza, în contextul discuțiilor despre interacțiunea forului intern cu cel extern, a unei noi libertăți care, cu siguranță, își va găsi reflectarea într-o altă cercetare științifică de nivel avansat. Deoarece activitatea științifică este de neconceput fără a avea la origine gândul liber și discuția, dezbaterile în cadrul forurilor științifice, este recomandabil să fie întreprinse măsuri în vederea localizării acestei libertăți în sistemele de protecție a drepturilor sociale și culturale ale omului. Or, tradițional dreptul la instruire (educație) are o sferă îngustă de aplicare și cu siguranță nu se extinde și asupra libertății cercetării.

Or, în opinia autorului M. Verpeaux, printre libertățile legate de gândire, libertatea de cercetare are o importanță deosebită, prin faptul că condiționează însăși formarea gândirii. În ansamblu, Belgia a considerat astfel că libertatea academică traduce principiul conform căruia profesorii și cercetătorii trebuie să se bucure, în interesul însuși al dezvoltării cunoștințelor și al

237 Cauza Balsytė-Lideikienė vs. Lituania. Decizia CtEDO din 24/11/2005 <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-71657>

pluralismului de opinii, de o foarte mare libertate de a efectua cercetări și de a-și exprima opiniile în îndeplinirea atribuțiilor lor. Libertatea academică este, așadar, un aspect al libertății de exprimare ([...]articolul 10 CEDO) și participă și la libertatea educației.²³⁸

3.2. Libertatea de gândire – premisă a realizării plenare a libertății religioase

Evenimentele din Evul Mediu au demonstrat legătura intrinsecă profundă dintre libertatea de gândire și libertatea de religie. Întâmplările tragice din trecut ne impun să revenim asupra necesității consacării cadrului juridic relevant și să insistăm asupra conceptualizării obligațiilor pozitive și celor negative ale statelor contemporane în vederea realizării plenare de către persoanele fizice a libertăților ce le aparțin de la naștere.

În anul 1600 inchiziția îl arde pe rug pe cunoscutul savant al acelor timpuri Giordano Bruno, care a militat dintotdeauna pentru libertatea de gândire. Bruno, a fost discipolul lui Copernic și inspiratorul lui Spinoza, în spiritul perfect al Renașterii, el a realizat mai multe: autor al pieselor de teatru, matematician, dar mai presus de toate a fost un spirit liber și curios, gânditor independent.

Dar Bruno a fost mai presus de toate un filozof cu o îndrăzneală rară. Și tezele sale au fost considerate o abominațiune de către Biserica Catolică: punerea în discuție a transsubstanțierii, descrierea unui univers non-geocentric și infinit, libertatea omului în fața societății, libertatea conștiinței individului, dreptul studentului de a studia orice teză, chiar contrar dogmei momentului. Era considerat un „filozof blestemat”. Lumea în care s-a născut, creată de un Dumnezeu, adăpostea singura planetă locuită, în centrul unui cer finit și îngust, o simplă ramură a paradisului. Universul pentru care a murit, nu ar fi fost creat, ci ar fi existat din toată eternitatea, într-un spațiu infinit, în continuă mișcare, populat de o infinitate de civilizații. Poziționând ca teorie principiile pluralității lumilor și infinitului universului, acest lucru îl conduce la o critică violentă a societății și a concepției fixe și ierarhice a lumii.²³⁹

Mai târziu, Galileo Galilei pentru negarea geocentrismului în favoarea heliocentrismului, descris anterior de Nicolas Copernic, a fost condamnat la exil.

Procesul lui Galilei a avut repercusiuni la acea epocă asupra altor minți strălucite, care s-au văzut nevoite să renunțe la convingerile pe care le împărtășeau cu toată ardoarea din teama de

238 VERPEAUX M. La liberté d'expression dans les jurisprudences constitutionnelles. Nouveaux Cahiers Du Conseil Constitutionnel N° 36 - (Dossier : la liberté d'expression et de communication) - JUIN 2012 <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/la-liberte-d-expression-dans-les-jurisprudences-constitutionnelles>

239 <https://rebellyon.info/17-fevrier-1600-Giordano-Bruno-brule-vif-119>

a nu fi persecutați.

Astfel, Descartes, renunțând în 1634 la publicarea Tratatului său despre lume, în care apăra atât copernicanismul, cât și o formă de atomism, a scris în aprilie către Mersenne: „Știți, fără îndoială, că Galileo a fost recent preluat de către inchișitori [...] și, deși cred că acestea [propriile sale idei copernicane] s-au bazat pe demonstrații foarte certe și foarte evidente, nu aș dori pentru nimic în lume să le suțin împotriva autorității Bisericii. Știu bine că s-ar putea spune că tot ceea ce au decis inchișitorii Romei nu este imediat un articol de credință pentru aceasta. Dar nu sunt într-atât de îndrăgostit de gândurile mele încât să nu vreau să folosesc de astfel de excepții pentru a avea mijloace de a le menține.”²⁴⁰

Biserica în perioada medievală se opunea cu vehemență viziunilor progresiste. Ea declara savanții eretici, îi persecuta, iar concepțiile, lucrările lor erau interzise.

Mai recent, deschiderea arhivei centrale a Congregațiilor Romane ale Sfântului Ofici și Index (ACDF: *Archivio della Congregazione per la Dottrina della Fede*) în 1998 le-a permis lui Ugo Baldini și Leen Spruit să compileze toate documentele relevante privind condamnarea unor personalități ai științei moderne inclusiv Cornelius Agrippa, Giordano Bruno, Tommaso Campanella, Girolamo Cardano, Nicolaus Copernicus, Giambattista Della Porta, Leonhart Fuchs, Conrad Gessner, Cyprian Leowitz, Amatus Lusitanus, Sebastian Münster, Joseph Justus și Iulius Caesar Scaliger. Compilarea și analiza a numeroase documente din secolul al XVI-lea, împreună cu o cunoaștere cuprinzătoare a surselor secundare, au permis lui Baldini și Spruit să redacteze ample lucrări despre cenzura diferitelor domenii ale cunoașterii, variind de la alchimie, astrologie și magie la filosofia naturală și medicina. Baldini și Spruit au concluzionat că multe lucrări, inclusiv tratate științifice, „nu au fost condamnate pentru conținutul lor, ci doar pentru „credința” autorilor și că, în general, congregațiile romane „nu au interzis lucrările științifice tehnice, ci mai degrabă popularizările și extrapolările filosofice”, inclusiv ”Il Newtonianismo per le dame” de Algarotti (1737) și ”Éléments de la philosophie de Newton” de Voltaire (1738).²⁴¹

Legătura dintre libertatea de gândire și cea religioasă a fost una din ipotezele tratate de autorul B. Spinoza în ”Tratat Teologico-Politic”: ”Asa după cum ne-a revenit această fericire rară - să trăim într-o stare în care tuturor li se oferă libertatea completă de judecată și tuturor li se permite să se închine lui Dumnezeu după propria înțelegere, unde nu se cunoaște nimic mai drag și mai de preț decât libertatea - atunci, cred, că voi face ceva plăcut și util dacă voi arăta că această libertate nu numai că poate fi admisă fără a cauza un rău evlaviei și liniștii statului, dar

240 VIGNAUD L.-H., Galilée : victime d'une erreur judiciaire ? État de l'historiographie du procès Galilée (1633). PRAG, Université de Bourgogne. <https://books.openedition.org/pur/18600#entries>

241 MALTA ROMEIRAS F. The Inquisition and the censorship of science in early modern Europe: Introduction, *Annals of Science*, 77:1, 1-9, (2020) DOI: 10.1080/00033790.2020.1725317

și faptul că cel mai probabil distrugerea sa ar însemna distrugerea însăși a liniștii statului și a pietății.”²⁴²

În cele ce urmează, Spinoza afirma, deoarece mentalitatea oamenilor este foarte diferită și unii se liniștesc în baza unor anumite păreri, iar alții se calmează în temeiul altor opinii, și deoarece același lucru unora le inspiră venerație, altora le provoacă râsete, atunci conform celor de mai sus, a concluzionat dânsul, fiecărei persoane urmează să-i fie pusă la dispoziție libertatea judecății și puterea (*potestas*) de a interpreta bazele credinței conform propriului înțeles și că numai după fapte ar trebui să fie judecată credința fiecăruia- este ea evlavioasă sau nelegiuită.²⁴³

Și, în cele din urmă, afirma Spinoza, s-au întâmplat atât de multe erezii în biserică în cea mai mare parte deoarece autoritățile doreau prin legi să oprească disputele apărute între oamenii de știință.²⁴⁴

Libertatea de gândire a fost adesea considerată precursorul altor libertăți, cum ar fi libertatea religioasă și libertatea de exprimare. În virtutea acestei naturi precursoare, libertatea gândirii este axiomatică pentru multe alte libertăți, deoarece nu sunt în niciun fel necesare pentru ca ea să funcționeze și să existe. Acest rol fundamental al libertății de gândire ca substrat al altor libertăți a fost recunoscut, printre altele, de judecătorul Curții Supreme a SUA Benjamin Cardozo, al cărui raționament în cauza *Palko v. Connecticut* (1937) a fost următorul: „*Libertatea de gândire... este matricea, condiția indispensabilă, a aproape oricărei alte forme de libertate. Cu rare aberații, o recunoaștere omniprezentă a acestui adevăr poate fi urmărită în istoria noastră, politică și juridică*” (Polenberg, 1996). Argumentul lui Sententia conform căruia libertatea cognitivă ar trebui considerată substratul tuturor celorlalte libertăți poate fi cuprins în această tradiție filozofică. În virtutea acestei naturi precursoare, libertatea de gândire poate fi considerată axiomatică pentru celelalte libertăți, întrucât aceste libertăți nu sunt în niciun caz necesare pentru ca ea să funcționeze și să existe.²⁴⁵

Potrivit Raportului raportorului special al Consiliului pentru drepturile omului (ONU) privind libertatea religiei sau a convingerilor ((A/HRC/31/18) o trăsătură comună a ambelor libertăți o constituie protecția necondiționată a *forum internum* – a lumii interne a gândurilor și convingerilor persoanei, iar criteriul determinării limitărilor cu referire la manifestarea lor externă,

242 СПИНОЗА Б., Богословско-политический трактат. Электронный ресурс URL: http://www.civisbook.ru/files/File/Spinoza_B-P_tr.pdf p. 5

243 СПИНОЗА Б., Богословско-политический трактат. Электронный ресурс URL: http://www.civisbook.ru/files/File/Spinoza_B-P_tr.pdf p. 8

244 СПИНОЗА Б., Богословско-политический трактат. Электронный ресурс URL: http://www.civisbook.ru/files/File/Spinoza_B-P_tr.pdf p. 245

245 IENCA M. Common human rights challenges raised by different applications of neurotechnologies in the biomedical field. Council of Europe, October 2021 <https://rm.coe.int/report-final-en/1680a429f3> p. 47

cu alte cuvinte *forum externum* sunt asemănătoare. Astfel, sunt prezente argumente temeinice de a considera că dreptul la libertatea religiei sau a convingerilor și la libertatea exprimării părerii nu sunt contradictorii, ci sunt asemănătoare după conținut. Însă, astfel de interdependență pozitivă nu exclude conflictele în cazuri concrete, deoarece atunci când aceste drepturi corelează, pot apărea momente discutabile (pct. 7).**246**

Forum internum și *forum externum* urmează a fi examinate ca continuitate. Oferind protecție necondiționată lumii interioare a fiecărei persoane de la imixtiune din afară, fiind mai protejat în plan juridic, *forum internum* în același timp extinde posibilitățile pentru comunicarea liberă și manifestările externe în cadrul *forum externum*. Cu alte cuvinte, el consolidează libertatea religiei sau libertatea convingerilor în exprimarea în toate aspectele lor, atât intern, cât și cel extern (pct. 22 Raportul special privind libertatea religiei sau a convingerilor).**247**

Coerciția în domeniul religios este întotdeauna o violare gravă a drepturilor omului. Folosirea coerciției pentru a determina pe alții să adopte o religie care nu le este firească sau să abandoneze propriile credințe a jucat un rol deosebit de oribil în istoria omenirii.²⁴⁸

În sensul paragrafului 1 al art. 9 al Convenției Europene a Drepturilor Omului, trei libertăți distincte formează conținutul și sunt acoperite de protecția acestuia, și anume libertatea de gândire, libertatea de conștiință și libertatea de religie, care totuși se configurează a fi privite de instanța europeană printr-o prismă unică.**249**

Majoritatea cauzelor cu care a fost sesizată instanța contenciosului european al drepturilor omului pe marginea art. 9 al Convenției privesc libertatea religioasă, unii doctrinari opinând aceasta deoarece implicațiile ei încă nu sunt bine definite.**250**

Uneori trebuie să se găsească un just echilibru între libertatea de gândire, libertatea de religie și cea de conștiință, acestea fiind necesar să coexiste, de exemplu, cu libertatea de exprimare și de asociere. De foarte multe ori, aceste libertăți se completează reciproc. Totuși, pot apărea

246 Обобщение правовых позиций межгосударственных органов по защите прав и свобод человека и специальных докладчиков (рабочих групп), действующих в рамках Совета ООН по правам человека, по вопросу защиты права лица на свободу выражения мнения. Доклад Специального докладчика по вопросу о свободе религии или убеждений. Размещен 23 декабря 2015 г. A/HRC/31/18 с. 77 http://www.supcourt.ru/documents/international_practice/26427/

247 Обобщение правовых позиций межгосударственных органов по защите прав и свобод человека и специальных докладчиков (рабочих групп), действующих в рамках Совета ООН по правам человека, по вопросу защиты права лица на свободу выражения мнения. Доклад Специального докладчика по вопросу о свободе религии или убеждений. Размещен 23 декабря 2015 г. A/HRC/31/18 с. 80 http://www.supcourt.ru/documents/international_practice/26427/

²⁴⁸ TAYLOR Paul M. Freedom of Religion: UN and European Human Rights Law and Practice. Cambridge University Press, 2005. P. 57

249 POALELUNGI M., Convenția Europeană a Drepturilor Omului: obligații pozitive și negative. Monografie. Tipografia Centrală. Chișinău, 2015. P. 143

250 MORĂRESCU A., Principiul proporționalității în sistemul Convenției Europene a Drepturilor Omului. Teză de doctor în drept. Chișinău, 2015. P. 115

conflicte. Libertatea de exprimare permite criticarea credinței religioase, dar aceasta nu ar trebui să ajungă niciodată la stigmatizarea unui întreg grup pe baza convingerilor lor. În alte cazuri, este necesar să se impună restricții libertății de gândire, religie și conștiință din motive de siguranță publică pentru a proteja drepturile altor grupuri și ale societății în ansamblu. Curtea Europeană a Drepturilor Omului respectă marja de apreciere a autorităților naționale pentru a aborda aceste probleme sensibile în moduri care să reflecte propriile lor complexități culturale și istorice. Cu toate acestea, pentru a respecta Convenția, orice limitare a expresiei religioase trebuie să fie întotdeauna prescrisă prin lege clară, accesibilă, având un scop legitim, proporțional și necesar într-o societate democratică.²⁵¹

Curtea Europeană a Drepturilor Omului a precizat foarte clar că discursul instigator la ură, în special împotriva unui grup religios, nu beneficiază de protecția articolului 10 din Convenție. A recunoscut și ea că „cei care aleg să-și exercite libertatea de a-și manifesta religia, indiferent dacă aparțin unei majorități religioase sau unei minorități, nu se pot aștepta în mod rezonabil să o facă fără critici. Ei trebuie să tolereze și să accepte respingerea de către alții a credințelor lor religioase și chiar propagarea de către alții a doctrinelor ostile credinței lor.”²⁵²

Curtea Europeană a Drepturilor Omului a revenit adesea la punctul în care libertatea religioasă este „în primul rând o chestiune de conștiință individuală” și „nu protejează orice act motivat sau inspirat de o religie sau credință”.²⁵³

Libertatea de gândire, de conștiință și de religie figurează, în dimensiunea religioasă, printre elementele esențiale ale personalității credincioșilor și ale conceptului lor de viață. Această libertate include, printre altele, libertatea de a adera sau nu la o religie și libertatea de a respecta sau nu toate percepțiile religiei. Deși libertatea religioasă se referă în primul rând la „profundimea sufletului”, ea include totuși capacitatea de a practica religia în public sau în privat prin cult, predare, ritualuri religioase. Cu toate acestea, articolul 9 nu protejează nicio acțiune motivată sau inspirată de religie sau credință.²⁵⁴

Obligația statelor membre ale Consiliului Europei, confirmată în repetate rânduri de organele Consiliului Europei presupune protecția dreptului la libertatea de gândire, conștiință și

251 Compilation des normes du Conseil de l'Europe relatives aux principes de liberté de pensée, de conscience et de religion et liens avec d'autres droits de l'homme. Adoptée par le Comité d'experts pour les droits de l'homme (CDDH) du Conseil de l'Europe le 19 juin 2015 p. 6

252 Guide de bonnes et prometteuses pratiques sur la manière de concilier la liberté d'expression avec d'autres droits et libertés, notamment dans les sociétés culturellement diverses. Conseil de l'Europe, septembre 2019 <https://rm.coe.int/liberte-d-expression-guide-de-bonnes-et-prometteuse-pratiques-et-analy/168098f554>

253 LINDKVIST, L. Freedom of Thought and Conscience. In Religious Freedom and the Universal Declaration of Human Rights (Human Rights in History, pp. 21-60). Cambridge: Cambridge University Press, 2017. P. 21

254 ДЕ САЛЬВИА М., Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002г. — СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004.-1072 с. P. 803

religie, astfel cum este consacrat în articolul 9 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului, care reprezintă unul dintre pilonii unei societăți democratice. Totuși, dreptul de a-și manifesta religia este un drept calificat al cărui exercițiu poate fi supus unor limitări care decurg din anumite puncte specifice de interes public și, în conformitate cu articolul 17 din Convenție, nu poate viza distrugerea altor drepturi sau libertăți ale Convenției.²⁵⁵

O importantă contribuție dezvoltării conținutului juridic al libertății religioase în sistemul Convenției Europene a Drepturilor Omului au adus-o actele *soft law* elaborate de organele Consiliului Europei, care, ulterior, sunt invocate de CtEDO în aprecierea alegațiilor reclamanților și poziției Guvernului pe terenul art. 9 al CEDO.

Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei a observat că religia și-a recăpătat importanța în societățile europene. O pluralitate de credințe și biserici se dezvoltă în Europa alături de religiile care au marcat istoria continentului european prin influența lor. Cu mare regret acest lucru continuă să dea naștere la tensiuni, neînțelegere și neîncredere, chiar și atitudini xenofobe, extremism, discurs instigator la ură și violență cea mai abjectă. Acest cerc vicios trebuie rupt.²⁵⁶

Libertatea de gândire, de conștiință și de religie este un drept al omului bine stabilit, universal și inviolabil, consacrat în Declarația Universală a Drepturilor Omului, în tratatele internaționale la nivel global și regional și în constituțiile naționale. Aceste valori și principii, care nu sunt negociabile, constau în esență în respectarea profundă a demnității umane și a drepturilor fundamentale protejate de constituțiile noastre democratice și de Convenția Europeană a Drepturilor Omului și protocoalele sale adiționale, precum și respectarea principiilor democratice și a statului de drept, inclusiv respectarea principiului nediscriminării între diferitele grupuri care alcătuiesc societățile noastre plurale.²⁵⁷

Afilierea religioasă este, pentru mulți cetățeni europeni, un element esențial al identității lor. Această apartenență se exprimă și prin închinare și respect pentru practicile religioase. Libertatea de a trăi în conformitate cu aceste practici este o componentă a dreptului la libertatea religioasă garantat de articolul 9 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Acest drept coexistă cu drepturile fundamentale ale altora și cu dreptul tuturor de a evolua într-un spațiu de socializare care facilitează viața împreună. Acest lucru poate justifica introducerea de restricții asupra anumitor practici religioase; cu toate acestea, în conformitate cu articolul 9 alineatul 2 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului, dreptul la libertatea religioasă nu poate fi supus altor

255 Rezoluția 2253 (2019) Sharia, Declarația de la Cairo și Convenția Europeană a Drepturilor Omului adoptată de Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei la 22/01/2019. <https://pace.coe.int/en/files/25353/html>

256 Rezoluția 2076 (2015) Libertatea religiei și conviețuirea într-o societate democratică, adoptată de Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei la ședința a 33-a din 30 septembrie 2015. <https://pace.coe.int/fr/files/22199/html>

257 Ibidem

restricții decât cele care, prevăzute de lege, constituie măsuri necesare, într-o societate democratică, pentru siguranța publică, la protecția ordinii, a sănătății sau a moralei publice sau la protecția drepturilor și libertăților altora. De asemenea, este important ca statele părți la Convenție să se străduiască să găsească un echilibru echitabil între interesele conflictuale care decurg din exercitarea libertății de gândire, conștiință și religie și celelalte drepturi și libertăți fundamentale ale omului, cum ar fi dreptul la respect pentru viața privată și de familie, dreptul la libertatea de exprimare și interzicerea discriminării.²⁵⁸

Suplimentar, cu altă ocazie, Adunarea Parlamentară a solicitat tuturor statelor membre ale Consiliului Europei să protejeze drepturile părinților și copiilor aparținând minorităților religioase prin luarea de măsuri concrete, legislative sau de altă natură, având ca scop *inter alia* să afirme dreptul la libertatea de gândire, conștiință și religie pentru toți indivizii, inclusiv dreptul de a nu adera la nicio religie și să protejeze dreptul oricărei persoane de a nu fi obligat să efectueze acțiuni contrare convingerilor lor religioase sau morale profunde, asigurându-se că accesul la serviciile furnizate în mod legal este menținut și că este protejat dreptul altora de a nu fi discriminați.²⁵⁹

Arhitectura tuturor articolelor fundamentale care reglementează libertatea religioasă face aceeași distincție inevitabilă și imuabilă între *forum internum* nerestricționat și dreptul la manifestare externă. Din acest motiv este vital să știm exact unde vor fi trasate granițele fiecăruia. *Forum internum* este considerat ca desemnând domeniul intern și privat împotriva căruia nicio intervenție a statului nu este justificată în nicio circumstanță, în timp ce *forum externum*, sau dreptul la manifestare, poate fi restricționat de către stat pentru anumite motive.²⁶⁰

În abordarea autorului Taylor, forul interior în cazul libertății religioase include libertatea fiecărui individ de a alege o anumită religie, de a menține aderarea la o religie sau dreptul la schimbarea religiei completamente în orice timp și dreptul de a fi liber de orice restricții sau forțe coercitive care ar putea afecta această alegere. Acest drept a fost unul dintre cele mai controversate și contestate aspecte ale dreptului la libertatea de gândire, conștiință și religie. Alegerea personală în asemenea domenii este nerestricționată în principiu. Libertatea de a menține sau de a schimba religia sau credința intră în primul rând în domeniul credinței și conștiinței interioare a unui individ. Privită din acest unghi, s-ar presupune că orice intervenție din exterior nu este doar ilegală, ci și imposibilă.²⁶¹

²⁵⁸ Ibidem

²⁵⁹ Rezoluția 2163 (2017) Protecția drepturilor părinților și copiilor aparținând minorităților religioase, adoptată de Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei la 27 aprilie 2017. <https://pace.coe.int/fr/files/23719/html>

²⁶⁰ TAYLOR Paul M. Freedom of Religion: UN and European Human Rights Law and Practice. Cambridge University Press, 2005. P. 19

²⁶¹ TAYLOR Paul M. Freedom of Religion: UN and European Human Rights Law and Practice. Cambridge University Press, 2005. P. 25

Reieșind din cele menționate *supra*, ne raliem poziției autorilor Poalelungi M., Sârcu D., care consideră că libertatea religioasă prezintă o libertate personală de a avea și manifesta anumite convingeri spirituale (credințe, rituri, culturi și concepții despre viață). Libertatea de religie implică dreptul de a practica/nepractica, manifesta, adera/nu adera, schimba o anumită religie. Titularii libertății religioase sunt atât credincioșii, cât și necredincioșii, atei, agnosticii, scepticii, persoane indiferente etc.²⁶²

Analizând jurisprudența Curții de la Strasbourg în materia libertății de gândire, de conștiință și de religie, pot fi identificate o serie de obligații pozitive ale statului.²⁶³ Totodată, anume pe terenul libertății religioase statului îi incumbă cele mai multe obligații pozitive:

- *asigurarea neutralității și imparțialității statului;*
- *oficializarea unui cult religios;*
- *protecția contra incitării la violență și ură împotriva unei comunități religioase;*
- *asigurarea libertății de a-și manifesta religia la locul de muncă;*
- *promovarea unui serviciu alternativ pentru persoanele ale căror credință religioasă îi interzice satisfacerea serviciului militar.*

În practica sa Curtea Europeană a Drepturilor Omului a avut numeroase ocazii să se expună asupra libertății religioase. În cele ce urmează vom analiza cauzele unde Curtea s-a expus în mod expres asupra legăturii celor două libertăți convergente.

În *cauza Kokkinakis vs. Grecia*²⁶⁴ CtEDO a subliniat că libertatea de gândire, conștiință și religie constituie unul din fundamentele societății democratice, unul din elementele sale vitale, ce formează personalitatea credincioșilor și concepția lor de viață. La fel și prezintă valoare pentru atești, agnostici, sceptici și persoanele indiferente. Libertatea religioasă presupune libertatea de manifestare a convingerilor religioase nu doar în propria societate, în mod public, și în cercul de persoane ce confesează aceeași credință, dar, de asemenea, individual, în mod privat, presupunând de principiu dreptul de a converti apropiatul în credința proprie.

Este important de menționat că în această cauză reclamanta considera că religia făcea parte din „*fluxul constant reînnoit al gândirii umane*” și era imposibil de conceput ca aceasta să fie exclusă din dezbateră publică. Un echilibru just al drepturilor personale a făcut necesar să se accepte ca gândirea altora să fie supusă unui minim de influență, altfel rezultatul ar fi o „societate ciudată de animale tăcute care [ar] gândi, dar... nu se exprimă, că [ar] vorbi, dar... nu comunica, și

262 POALELUNGI M., SÂRCU D. Libertatea religioasă, publicat în: Manualul judecătorului pentru cauza civile. Ediția II. Î.S. F.E.-P. "Tipografia Centrală" Chișinău, 2013. p. 975

263 POALELUNGI M., Convenția Europeană a Drepturilor Omului: obligații pozitive și negative. Monografie. Tipografia Centrală. Chișinău, 2015. P. 143

264 Cauza Kokkinakis vs. Grecia. Hotărârea CtEDO din 25/05/1993. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57827>

asta [ar] exista, dar... nu coexista". În cele din urmă, însă, Curtea nu a reținut argumentarea reclamantei.

În opinia sa separată pe această cauză, judecătorul CtEDO, Martens, a menționat că principiul de bază al drepturilor omului este respectul pentru demnitatea umană și libertatea omului. Esențiale pentru această demnitate și acea libertate sunt libertățile de gândire, conștiință și religie consacrate în articolul 9 alin. 1 al Convenției Europene a Drepturilor Omului. Prin urmare, ele sunt absolute. Convenția nu lasă loc pentru niciun amestec al statului.

Aceste libertăți absolute includ în mod explicit libertatea de a-și schimba religia și convingerile. Dacă cineva intenționează sau nu să schimbe religia nu este o preocupare a statului și, în consecință, nici în principiu nu ar trebui să fie preocuparea statului dacă cineva încearcă să-l determine pe altul să-și schimbe religia.

Cauza expusă este interesantă și prin abordarea conceptuală a prozelitismului de către forul judiciar de la Strasbourg.

Ținem să menționăm la acest subiect că în timpul pregătirii textelor Declarației Universale a Drepturilor Omului și a Pactului Internațional privind Drepturile Civile și Politice termenii "activitate misionară" și "prozelitism" au fost direct legate de anumiți delegați cu războiul sectar în Europa, colonialism și Cruciadele. Pentru alte state prozelitismul n-a fost asociat cu asemenea aberații din istoria creștinismului, ci a fost abordat separat în calitate de expresie a credințelor religioase care poate fi protejată pozitiv. Totuși, trebuie să recunoaștem că, colonialismul este privit și astăzi ca sursă a sectarianismului nedorit sau erezie în anumite părți ale lumii.²⁶⁵

În *cauza Ivanova vs. Bulgaria*²⁶⁶ reclamanta, angajată ca personal școlar neacademic, era membră al unui grup creștin evanghelic, cunoscut sub numele de „Cuvântul vieții”, care desfășura activități clandestine din cauza refuzului autorităților de a-l înregistra. Întâlnirile grupului au fost zădărnicate periodic de poliție, iar mass-media a purtat o campanie împotriva acestuia, cerând demiterea membrilor săi și nominalizând reclamanta. În consecință, directorul a fost demis pentru, că, printre altele, nu a concediat membrii personalului care erau adepți ai "Cuvântului vieții" și pentru că a tolerat activitățile acestora. Ulterior, reclamanta a fost pusă sub presiune să-și dea demisia sau să renunțe la credință, deoarece inspectorul educațional a amenințat-o cu concedierea, indiferent de performanța ei în muncă. Ea a refuzat. Într-un interviu radio, deputatul a evidențiat că postul reclamantei este încă ocupat de un membru al "Cuvântului vieții". În decembrie 1995, un nou director a concediat-o pe motiv că nu îndeplinește cerințele pentru post. A fost aprobată o

²⁶⁵ TAYLOR Paul M. Freedom of Religion: UN and European Human Rights Law and Practice. Cambridge University Press, 2005. P. 54, 57

²⁶⁶ Cauza Ivanova vs. Bulgaria. Hotărârea CtEDO din 12/04/2007, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80075>

nouă listă de posturi pentru școală care a transformat postul reclamantului într-unul nou, în esență cu aceleași atribuții și responsabilități, dar necesitând o diplomă universitară. Reclamanta a introdus o acțiune în fața instanței districtuale, susținând că concedierea ei a fost ilegală și a constituit o discriminare religioasă. Instanța i-a respins pretențiile și ea a făcut recurs fără a obține câștig de cauză.

Cu referire la alegațiile reclamantei pe terenul articolului 9 al CEDO, CtEDO a subliniat importanța primordială a dreptului la libertatea de gândire, conștiință și religie și faptul că un stat nu poate dicta ceea ce crede o persoană sau nu poate lua măsuri coercitive pentru a o face să-și schimbe convingerile. Curtea a considerat că problema care se află în centrul prezentei cauze este dacă raportul de muncă al reclamantei a fost încetat doar ca urmare a necesității justificate a Școlii de a modifica cerințele pentru postul său, așa cum a susținut Guvernul, sau dacă, după cum a susținut reclamanta, a fost concediată din cauza convingerilor ei religioase.

Cu referire la caz, Curtea a constatat dovada unei legături de cauzalitate între diferitele evenimente care au dus la concedierea reclamantei. În special, ca urmare a campaniilor în curs în mass-media, au fost inițiate anchete și controale cu privire la activitățile religioase ale personalului Școlii. În consecință, Curtea a constatat că dreptul reclamantei la libertatea religioasă a fost încălcat deoarece raportul său de muncă fusese încetat din cauza convingerilor sale religioase. Prin urmare, a existat o încălcare a articolului 9 din Convenție din acest motiv.

Într-o altă cauză, *Mockutė vs. Lituania*²⁶⁷, reclamanta suferise o cădere nervoasă și a fost internată forțat la Spitalul de Psihiatrie, unde a fost diagnosticată cu psihoză acută și s-a aflat timp de 52 de zile. În acest timp, un documentar a fost difuzat la televiziunea națională. Acesta a prezentat medicul, mama și sora doamnei Mockutė, s-a făcut referire la centrul unde a practicat meditația mișcării religioase Osho și a discutat despre doamna Mockutė folosind un pseudonim. Ulterior, reclamanta a introdus o acțiune civilă împotriva spitalului pentru, printre altele, privare ilegală de libertate, încălcarea vieții private și încălcarea libertății religioase. Cu toate acestea, în anul următor, instanța de apel a anulat concluziile primei instanțe privind viața privată și libertatea religioasă și a redus suma acordată doamnei Mockutė pentru daune. Invocând articolul 9 (dreptul la libertatea de gândire, conștiință și religie) al CEDO, reclamanta a susținut că a fost împiedicată să practice religia din cauza unui mediu spitalicesc restrictiv și a abordării lipsite de compasiune a medicilor săi.

În aprecierea faptelor descrise Curtea Europeană a Drepturilor Omului a acordat importanță faptului că, în conformitate cu Constituția Lituaniei și jurisprudența Curții Constituționale,

²⁶⁷ Cauza *Mockutė vs. Lituania*. Hotărârea CtEDO din 27/02/2018. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181202>

libertatea religioasă devine o chestiune de reglementare legală numai în măsura în care o persoană își exprimă gândurile sau religia prin acțiuni și că, atâta timp cât o persoană are o religie sau o credință, aceasta se încadrează în sfera inviolabilă a vieții private și nu poate fi limitată în niciun fel. În ceea ce privește situația reclamantului în prezenta cauză, Curtea este pregătită să accepte că nevoile de tratament psihiatric ar putea necesita discutarea cu un pacient a diverselor aspecte, inclusiv a religiei, atunci când acesta este tratat de un psihiatru. Așa fiind, nu reiese din legislația lituaniană că astfel de discuții ar putea lua și forma asistenței unor psihiatri care insistă asupra convingerilor pacienților pentru a le „corecta” atunci când nu există riscul clar și iminent ca astfel de convingeri să se manifeste în acțiuni periculoase pacientului sau altora. Cu privire la acest ultim punct, Curtea face trimitere la concluzia sa anterioară conform căreia comportamentul reclamantei nu a necesitat spitalizarea acesteia ulterioară. Curtea reiterează în continuare principiul marjei limitate de apreciere a statelor pentru a justifica ingerința în libertatea conștiinței individuale. În pofida acelei marje limitate de apreciere care se aplică manifestării credințelor religioase, Curtea a subliniat, de asemenea, importanța primordială a dreptului la libertatea de gândire, conștiință și religie și faptul că un stat nu poate dicta ceea ce crede o persoană sau nu poate lua măsuri coercitive pentru a-l determina să-și schimbe convingerile. În sfârșit, Curtea nu a reținut niciodată în jurisprudența sa că sfera de aplicare a marjei de apreciere a statelor ar putea fi mai largă sau mai restrânsă, în funcție de natura credințelor religioase. În cele din urmă, CtEDO a constatat violarea prevederilor art. 9 în cauza dată.

Ținem să menționăm la acest capitol, că CtEDO a avut ocazia să se pronunțe asupra libertății de religie în șase cauze vs. Republica Moldova (Mitropolia Basarabiei și alții²⁶⁸, Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova și alții,²⁶⁹ Masaev²⁷⁰, Fusu Arcadie și alții,²⁷¹ Mozer,²⁷² Falun Dafa și alții²⁷³), nu, însă și pe terenul libertății de gândire examinate împreună cu libertatea religioasă.

Într-o cauză Curtea nu a ajuns să se expună pe substanță deoarece părțile au ajuns la un acord privind satisfacția echitabilă. Aceasta a fost *cauza Bigea vs. Republica Moldova*²⁷⁴, în care

268 cauza Mitropolia Basarabiei și alții contra Moldovei. Hotărârea CtEDO din 13/12/2001. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112652>

269 cauza Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova și alții c. Moldovei. Hotărârea CtEDO din 27/02/2007. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112786>

270 Cauza Masaev vs. Republica Moldova. Hotărârea CtEDO din 12 mai 2009. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112701>

271 Cauza Fusu Arcadie și alții vs. Republica Moldova. Hotărârea CtEDO din 17/07/2012. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-124582>

272 Cauza Mozer vs. Republica Moldova. Hotărârea CtEDO din 23/02/2016. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-168541>

273 Cauza Falun Dafa și alții vs. Republica Moldova. Hotărârea CtEDO din 29/06/2021. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-210690>

274 Cauza Bigea vs. Republica Moldova. Decizia din 24/01/2012 <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-124563>

reclamantul, cetățean al României, preot în cadrul Mitropoliei Basarabiei a fost desemnat să slujească la biserica din satul Vadul lui Isac, în sudul Moldovei, pentru ultimii șaisprezece ani. În anul 2007, Vladimir Voronin, pe atunci președinte al Republicii Moldova, a declarat că el nu recunoaște Mitropolia Basarabiei. Ulterior, autoritățile naționale au încercat, fără succes, să expulzeze reclamantul din Republica Moldova și au creat numeroase obstacole în activitatea sa de preot. În anul 2008, în urma unei proceduri judiciare, reclamantul a obținut un permis de ședere și un permis de muncă valabil până în august 2009. La 9 aprilie 2009, autoritățile Republicii Moldova au introdus regimul de vize cu România. La 11 aprilie 2009, reclamantul a încercat să călătorească din România în Republica Moldova cu permisul său de ședere, însă i-a fost interzisă intrarea pe teritoriul Republicii Moldova, pe motiv că nu avea viză. Din cauza refuzului autorităților de a permite reclamantului intrarea în Republica Moldova, el a fost în imposibilitatea de a fi cu enoriașii săi de Paște, un eveniment religios foarte important în Republica Moldova. În fața Curții, reclamantul s-a plâns că refuzul autorităților de a se conforma cu decizia Curții de Apel din 24 aprilie 2009 a constituit o încălcare a drepturilor sale garantate de articolele 6, 8, 9 ale CEDO și articolul 2 al Protocolului nr. 4 la CEDO.

După adresarea la Curte, Agentul Guvernamental a comunicat că Guvernul este dispus să reglementeze amiabil cauza, fapt confirmat de reclamant. În temeiul deciziei CtEDO cererea a fost scoasă de pe rol.

3.3. Dreptul la libertatea de gândire și alte drepturi conexe

Legătura dintre libertatea de gândire și libertatea de conștiință.

Cele trei noțiuni care formează obiectul protecției garantate de art. 9 – libertatea de gândire, de conștiință și de religie, sunt strâns legate între ele. Protecția libertății gândirii vizează interdicția oricărui tip de îndoctrinare, de impunere a unei ideologii, acțiune specifică regimurilor totalitare, recunoașterea libertății conștiinței implică obligația statului de a nu exercita nici un fel de constrângere la nivelul forului interior al persoanei, și libertatea religiei constituie un element esențial care contribuie la formarea identității credincioșilor și a concepției lor despre viață și lume.²⁷⁵

Libertatea de conștiință, de asemenea, prezintă o libertate personală proprie individului de a avea și exterioriza anumite convingeri, idei, concepții și atitudini. În acest sens libertatea de

²⁷⁵ MORĂRESCU A., Principiul proporționalității în sistemul Convenției Europene a Drepturilor Omului. Teză de doctor în drept. Chișinău, 2015. P. 115

conștiință presupune două elemente – elementul interior de a avea oarecare convingeri și elementul exterior de a le manifesta în mod public. **276**

Este adevărat că conceptul de „conștiință” a apărut în unele tratate și declarații internaționale din anii interbelici, mai ales în unele dintre instrumentele de reglementare pentru sistemul de mandate al Societății Națiunilor. Dar chiar dacă a fost menționată libertatea de conștiință, aceasta a fost în general interpretată ca o libertate a practicii religioase. Acest lucru poate fi ilustrat prin cercetarea inovatoare a Taina Tuori asupra modurilor în care conceptul a fost invocat de Comisia Permanentă pentru Mandate în anii 1920 și '30. Printre altele, ea dezvăluie cum discuțiile despre „libertatea conștiinței” s-au centrat, în general, pe statutul diferitelor organizații misionare din teritoriile aflate sub tutelă și cum aceasta a afectat dezvoltarea populațiilor autohtone. În acest context, libertatea de conștiință nu a fost, cu alte cuvinte, folosită în primul rând pentru a proteja ceea ce este acum văzut ca o dimensiune de bază a libertății religioase individuale, ci drepturile instituționale ale unei clase specifice de comunități religioase. Deci, deși este clar că Declarația Universală nu a marcat prima dată când libertatea de conștiință a primit recunoaștere internațională, ea a contribuit la redefinirea acesteia ca o libertate a persoanei umane individuale.²⁷⁷

În contextul acestui paragraf estimăm necesar să insistăm asupra conceptului obiecției de conștiință, având legătură directă cu obiectul prezentului studiu.

Dreptul la obiecția de conștiință la serviciul militar nu este un drept în sine, deoarece instrumentele internaționale ale Națiunilor Unite nu se referă direct la el ca la un drept ca atare, ci în mod normal este mai degrabă caracterizat ca un drept derivat, decurgând mai precis dintr-o interpretare a dreptului la libertatea de gândire, conștiință și religie.**278**

Organele din sistemul Consiliului Europei atunci când dezvoltă obiecția de conștiință își fundamentează decizia pe cele trei libertăți fundamentale: de gândire, conștiință și religie.

Astfel, la 9 aprilie 1987 Comitetul de Miniștri al Consiliului Europei a adoptat Recomandarea privind obiecția de conștiință la serviciul militar obligatoriu²⁷⁹ prin care recomandă statelor membre ale CoE să adapteze legislația națională cu respectarea principiului în conformitate cu care orice persoană supusă obligației serviciului militar care, din motive

276 POALELUNGI M., SÂRCU D. Libertatea religioasă, publicat în: Manualul judecătorului pentru cauza civile. Ediția II. Î.S. F.E.-P. "Tipografia Centrală" Chișinău, 2013. p. 975

277 LINDKVIST, L. Freedom of Thought and Conscience. In Religious Freedom and the Universal Declaration of Human Rights (Human Rights in History, pp. 21-60). Cambridge: Cambridge University Press, 2017. P. 23

278 L'objection de conscience au service militaire. Hr/pub/12/1 publication des Nations Unies. isbn: 978-92-1-055406-0, 2012 Nations Unies. p. 7 https://www.ohchr.org/Documents/Publications/ConscientiousObjection_fr.pdf

279 Recomandarea Nr. R (87) 8 privind obiecția de conștiință la serviciul militar obligatoriu adoptată de Comitetul de Miniștri al Consiliului Europei în cadrul celei de-a 406-ea reuniuni din 9/04/1987

imperioase de conștiință, refuză să participe la folosirea armelor, are dreptul de a fi scutită de acest serviciu în condițiile prevăzute. I se poate cere să efectueze un serviciu alternativ.

Dacă se furnizează un serviciu alternativ, acesta trebuie, în principiu, să fie civil și de interes public. Cu toate acestea, pe lângă serviciul civil alternativ, statul poate prevedea și serviciul militar neînarmat ce poate afecta obiectorii ale căror motive de conștiință se limitează la refuzul folosirii personale a armelor. Serviciul alternativ nu ar trebui să aibă natura unei pedepse. Durata acestuia trebuie să rămână, în raport cu cea a serviciului militar, în limite rezonabile. Obiectorul de conștiință care prestează serviciu alternativ nu trebuie să aibă mai puține drepturi decât persoana supusă serviciului militar, atât din punct de vedere social, cât și financiar. Prevederile legislative sau de reglementare referitoare la acordarea serviciului militar pentru angajare, carieră sau pensionare sunt aplicabile serviciului de înlocuire.

La 23 mai 2001 Adunarea parlamentară a CoE a adoptat Recomandarea 1518 (2001) ”Exercitarea dreptului la obiecția de conștiință la serviciul militar în statele membre ale Consiliului Europei”²⁸⁰ prin care a reamintit că dreptul la obiecția de conștiință este o componentă fundamentală a dreptului la libertatea de gândire, conștiință și religie recunoscut în Declarația Universală a Drepturilor Omului și Convenția Europeană a Drepturilor Omului.

Adunarea Parlamentară a recomandat Comitetului de Miniștri să invite acele state membre care nu au reglementat prin legislația națională obiecția de conștiință să opereze modificări prin introducerea următoarelor prevederi:

- dreptul de a fi înregistrat ca obiector de conștiință în orice moment: înainte, în timpul sau după recrutarea sau efectuarea serviciului militar;
- dreptul personalului militar de carieră de a solicita statutul de obiector de conștiință;
- dreptul de a primi informații despre statutul de obiector de conștiință și despre modalitatea de obținere a acestui statut pentru toți cei care se confruntă cu recrutarea în forțele armate;
- un serviciu alternativ real, cu caracter exclusiv civil, care nu poate fi nici disuasiv, nici punitiv.

În plus, Adunarea Parlamentară a recomandat Comitetului de Miniștri să introducă dreptul de obiecție de conștiință la serviciul militar în Convenția Europeană a Drepturilor Omului prin intermediul unui protocol adițional care ar modifica articolele 4 par. 3 lit. b și 9. Această din urmă recomandare nu a fost până la moment realizată.

În temeiul Rezoluției 1763 (2010) a Adunării Parlamentare a CoE ”Dreptul la obiecția de

²⁸⁰ Recomandarea 1518 (2001) Exercitarea dreptului la obiecția de conștiință la serviciul militar în statele membre ale Consiliului Europei adoptată de Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei la 23 mai 2001 <https://pace.coe.int/fr/files/16909/html>

conștiință în asistența medicală legală”²⁸¹, având în vedere obligația statelor membre de a asigura accesul la îngrijiri medicale legale și de a proteja dreptul la sănătate, precum și obligația de a garanta respectarea dreptului la libertatea de gândire, conștiință și religie al furnizorilor de servicii medicale, Adunarea invită Consiliul Europei statele membre să elaboreze reglementări cuprinzătoare și precise care să definească și să guverneze obiecția de conștiință în ceea ce privește asistența medicală și serviciile medicale:

- are garantează dreptul la obiecție de conștiință în legătură cu participarea la procedura medicală în cauză;

- care prevăd ca pacienții să fie informați în timp util cu privire la orice cazuri de obiecție de conștiință și îndrumați către un alt furnizor de asistență medicală;

- care asigură că pacienții primesc un tratament adecvat, în special în cazul unei urgențe.

În cele din urmă, în temeiul Rezoluției 2318 (2020) ”Protecția libertății de religie sau de credință la locul de muncă”²⁸² Adunarea Parlamentară a CoE, făcând trimitere la prevederile Declarației Universale a Drepturilor Omului și la cele ale Pactului Internațional privind Drepturile Civile și Politice, a reiterat că libertatea de gândire, de conștiință și de religie are atât un aspect intern, cât și unul extern. Aspectul intern, adică dreptul de a avea sau nu o credință și de a schimba religia sau credința în funcție de conștiință, este un drept absolut care nu poate fi supus restricțiilor. Aspectul extern, adică libertatea de a-și manifesta religia sau credința „individual sau colectiv, în public sau în privat”, nu este un drept absolut. Orice restricție impusă acestuia trebuie, totuși, să fie „prevăzută de lege” și „necesară într-o societate democratică” pentru urmărirea unui scop legitim. Aceste scopuri legitime sunt siguranța publică, protecția ordinii publice, a sănătății sau a moralei, sau protecția drepturilor și libertăților altora. Aceasta înseamnă în special că orice ingerință în manifestarea unei religii sau a unei credințe trebuie să fie proporțională cu scopul legitim urmărit.

Prin urmare, Adunarea solicită statelor membre ale Consiliului Europei:

- să promoveze o cultură a toleranței și a „conviețuirii” într-o societate a pluralismului religios, în conformitate cu articolele 9 și 14 din Convenție și cu alte instrumente juridice internaționale referitoare la protecția drepturilor omului;

- să se asigure că dreptul la libertatea de gândire, conștiință și religie al oricărei persoane aflate sub jurisdicția lor este respectat, fără a aduce atingere altor drepturi garantate de Convenție și de alte instrumente internaționale privind drepturile omului;

281 Rezoluția 1763 (2010) Dreptul la obiecția de conștiință în asistența medicală legală adoptată de Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei la ședința a 35-a la 7 octombrie 2010

282 Rezoluția 2318 (2020) Protecția libertății de religie sau de credință la locul de muncă adoptată de Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei la sesiunea a 5-a din 29 ianuarie 2020 <https://pace.coe.int/fr/files/28556/html>

- să ia toate măsurile necesare pentru combaterea discriminării bazate pe religie sau convingeri în toate domeniile vieții civile, economice, politice și culturale.

În practica sa, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a avut multiple ocazii să se expună asupra obiecției de conștiință.

În *cauza Papavasilakis vs. Grecia*²⁸³, Legea privind înrolarea cetățenilor greci prevedea munca civilă ca alternativă serviciului militar, prin punerea obiectoarelor de conștiință la dispoziția diferitelor servicii publice. Această plasare se decide de către Ministerul Apărării Naționale în urma unui aviz emis de o comisie specială, care examinează, fie pe baza de documente, fie după audierea persoanei în cauză, dacă sunt îndeplinite condițiile pentru acordarea statutului de obiector de conștiință. Legea prevedea următoarea componență a Colegiului Special: doi profesori universitari specializați în filosofie, științe sociale și politice și psihologie, un membru al Oficiului Consilierilor Juridici de Stat în calitate de președinte, și doi ofițeri de rang înalt ai forțelor armate (unul din unitatea de recrutare, celălalt de la serviciul de sănătate); cu alte cuvinte, trei civili și doi ofițeri militari.

Când reclamantul, care a solicitat statutul de obiector de conștiință, s-a prezentat în fața Colegiului Special, au fost prezenți doar președintele și cei doi ofițeri. El a explicat că principalul motiv al cererii sale a fost obiecția sa față de violență. Deși avea legături cu Martorii lui Iehova, el nu fusese încă botezat. El a mai declarat că este pregătit să efectueze un serviciu alternativ timp de cincisprezece luni în loc de nouă, care era durata normală a serviciului militar. Consiliul i-a respins cererea pentru statutul de obiector de conștiință, la fel ca Ministrul Apărării. Reclamantul a făcut recurs împotriva acestei decizii la Curtea Administrativă Supremă, contestând în special componența Colegiului Special, dar nu a obținut o decizie favorabilă. În 2014, el a fost obligat la plata unei amenzi de 6.000 de euro pentru nesubordonare.

În fața CtEDO reclamantul a pretins nerespectarea de către autoritățile grecești *inter alia* a prevederilor articolului 9 al CEDO reclamând că examinarea cererii sale nu s-a desfășurat în condiții adecvate și imparțiale, absența a doi membri ai comisiei a dat naștere, potrivit acestuia, unei interpretări proaste a convingerilor sale și a dus la respingerea cererii sale. În sfârșit, invocând articolul 9 coroborat cu articolul 11 din Convenție, reclamantul considera că respingerea cererii sale pentru statutul de obiector de conștiință constituie o încălcare a libertății negative de a nu fi adeptul unei religii sau membru al unei organizații antimilitariste.

Curtea a constatat că procedura urmată în fața comisiei speciale a armatei și raționamentul Consiliului de Stat asupra acestui punct pot ridica o problemă în temeiul articolului 9 din

283 Cauza Papavasilakis vs. Grecia. Hotărârea CtEDO din 15/09/2016. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-166693>

Convenție. În consecință, CtEDO a considerat că plângerile reclamantului trebuie examinate numai din perspectiva articolului 9 din Convenție.

Analizând admisibilitatea cererii, Curtea a reamintit că opoziția față de serviciul militar, atunci când este motivată de un conflict grav și insurmontabil între obligația de a servi în armată și conștiința unei persoane sau convingeri sincere și profunde, de natură religioasă sau de altă natură, constituia o credință care atinge un grad suficient de forță, seriozitate, coerență și importanță pentru a declanșa aplicarea garanțiilor articolului 9. Ea reamintește, de asemenea, că problema dacă și în ce măsură obiecția față de serviciul militar intră sub incidența acestei dispoziții trebuie totuși decisă în funcție de circumstanțele particulare ale fiecărui caz.

CtEDO a constatat că respingerea cererii reclamantului pentru statutul de obiector de conștiință ar putea echivala cu o ingerință în dreptul reclamantului la libertatea de gândire și conștiință garantat de articolul 9 al CEDO.

După cum a constatat anterior Curtea, statele aveau o obligație pozitivă în astfel de chestiuni, care nu se limitează la a se asigura că, în dreptul intern, există o procedură de examinare a cererilor de statut de obiector de conștiință; acea procedură trebuia, de asemenea, să fie eficientă și accesibilă. Una dintre condițiile esențiale pentru eficacitatea procedurii a fost independența persoanelor care o desfășoară.

Dreptul intern prevedea în mod clar, după o analiză atentă, că Consiliul Special trebuia să fie compus dintr-un număr egal de ofițeri de armată și membri ai societății civile cu cunoștințe specifice în astfel de probleme, împreună cu un avocat în calitate de președinte. În consecință, dacă Consiliul Special ar fi stat cu toți membrii săi prezenți, majoritatea ar fi fost civili. Cu toate acestea, doar cei doi ofițeri și președintele au fost prezenți în ziua în care reclamantul a fost audiat.

După cum a constatat anterior Curtea, referitor la un obiector de conștiință examinat de un tribunal format numai din ofițeri militari în ceea ce privește infracțiunile militare, individul poate să-i fie de înțeles teamă să se prezinte în fața judecătorilor aparținând armatei, care era în esență parte la proces, și s-ar fi putut astfel teme în mod legitim că tribunalul va fi ghidat în mod nejustificat de considerente părtinitoare.

Mai mult decât atât, în recomandarea sa din 2013, Ombudsmanul elen a remarcat că, în timp ce pentru obiectorii de conștiință catalogați drept „religioși” conducerea nu necesita decât un certificat din partea comunității religioase în cauză și nici măcar nu i-a invitat la un interviu, obiectorilor „ideologici” li s-a cerut adesea să răspundă la întrebări despre informații personale sensibile. Astfel, reclamantul s-ar fi putut teme în mod legitim că, nefiind membru al unei comunități religioase, nu va reuși să-și transmită convingerile ideologice ofițerilor de carieră cu funcții superioare în ierarhia militară.

În consecință, autoritățile competente nu și-au îndeplinit obligația pozitivă de a se asigura că audierea obiectoarelor de conștiință de către Comisie să aibă loc în condiții care să garanteze eficiența procesuală și reprezentarea egală cerută de legislația internă. Cu unanimitate de voturi, CtEDO a adoptat hotărârea prin care statul elen a fost recunoscut culpabil de nerespectarea prevederilor art. 9 al CEDO.

În cauza *Adyan vs. Armenia*²⁸⁴ dar și în cauza *Aghanyan și alți vs. Armenia*²⁸⁵ reclamanții erau Martori ai lui Iehova și obiectori de conștiință. Aceștia au fost condamnați pentru sustragerea de la realizarea serviciului militar și alternativ și condamnați la privațiune de libertate. Reclamanții au susținut în apărare că serviciul alternativ prevăzut de legislația națională nu era de natură cu adevărat civilă, deoarece era supravegheat de autoritățile militare și avea natură punitivă, deoarece a durat 42 de luni față de 24 de luni stabilite pentru serviciul militar.

În fața CtEDO reclamanții s-au plâns de încălcarea drepturilor lor garantate de articolul 9 al CEDO.

CtEDO a reținut că reclamanții ar putea, din motive de conștiință, să refuze să presteze serviciul militar obligatoriu și să efectueze „serviciu de muncă alternativă”. Obligațiile le revin în temeiul articolului 9 din Convenție. De asemenea, Curtea a trebuit să verifice dacă dispozițiile adoptate au luat în considerare cerințele dictate de conștiința și convingerile unei persoane. În acest sens, deși acceptă că statele părți la Convenție au o anumită marjă de apreciere pentru organizarea și punerea în aplicare a sistemelor lor de serviciu alternativ, Curtea consideră că dreptul la obiect de conștiință garantat de articolul 9 din Convenție ar fi iluzoriu dacă unui stat i s-ar permite să-și organizeze și să opereze sistemul său de serviciu alternativ într-un mod care să nu ofere, nici în drept, nici în practică, o alternativă la serviciul militar care este cu adevărat civilă în natură și care nu este nici disuasivă, nici punitivă. Prin urmare, trebuie să se stabilească dacă serviciul alternativ oferit reclamanților la momentul faptelor îndeplinea aceste cerințe.

Curtea a observat că caracterul civil al muncii prestate de către angajații din serviciul de înlocuire nu este contestat între părți. Acești recruți au fost repartizați în diferite instituții civile, precum orfelinate, case de bătrâni, unități de psihiatrie, unități pentru persoane cu dizabilități sau spitale, în care îndeplineau sarcini auxiliare. Pentru Curte însă, natura muncii prestate este doar unul dintre factorii care trebuie să fie luați în considerare atunci când se stabilește dacă serviciul alternativ a fost cu adevărat de natură civilă. Alți factori, cum ar fi exercitarea autorității, controalele, regulile aplicabile sau aparențele, pot avea, de asemenea, o anumită importanță în

284 Cauza *Adyan vs. Armenia*. Hotărârea CtEDO din 12/10/2017. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178084>

285 Cauza *Aghanyan și alți vs. Armenia*. Hotărârea CtEDO din 5/12/2019. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-198793>

luarea deciziei acestei întrebări.

Curtea a reținut, în primul rând, că, deși recruții pentru serviciul de muncă alternativă depindeau în primul rând de directorul instituției civile în care își desfășurau activitatea și îi erau subordonați, autoritățile militare au fost totuși implicate activ în supravegherea acestui serviciu. În special, au efectuat în mod regulat controale la fața locului în instituțiile civile competente, la ordinul șefului de stat major al Forțelor Armate ale Armeniei, pentru a „supraveghea disciplina de muncă a persoanelor înrolate pentru a efectua lucrări de înlocuire a serviciului militar” și, în cazul absenței nejustificate a unui recrutar, aceștia au fost obligați să ia măsurile necesare pentru a-l găsi. [...] Prin urmare, Curtea consideră că la momentul faptelor serviciul alternativ nu era suficient separat de armată din punct de vedere ierarhic și instituțional. În plus, Curtea reține că recruții din serviciul public erau obligați să poarte uniformă și să rămână la locul de muncă. Cuvintele „Forțele armate ale Armeniei” au apărut și pe coperta broșurii lor. Luând în considerare toți factorii susmenționați, Curtea consideră că serviciul alternativ de muncă care a fost oferit reclamanților la momentul faptelor nu a prezentat un adevărat caracter civil.

Cu referire la întrebarea dacă serviciul alternativ de muncă poate fi perceput ca descurajant sau punitiv, CtEDO a recunoscut că vechimea în muncă poate fi un factor relevant de luat în considerare, împreună cu alții, pentru a răspunde la această întrebare.

În lumina celor de mai sus, Curtea a concluzionat că, la momentul faptelor, autoritățile armene nu au ținut seama în mod corespunzător de cerințele dictate de conștiința și convingerile reclamanților și nu le-au oferit un sistem de serviciu civil alternativ care să fie echitabil și să asigure un echilibru între interesele societății în ansamblu, pe de o parte, și cele ale reclamanților, pe de altă parte, așa cum prevede articolul 9 din Convenție. Rezultă că sentințele pronunțate împotriva reclamanților constituiau ingerințe care nu erau necesare într-o societate democratică, în sensul acestei dispoziții. Prin urmare, cu unanimitate de voturi au fost declarate admisibile plângerile privind pretinsa încălcare a dreptului reclamanților la libertatea de gândire, conștiință și religie. În speță a existat o încălcare a articolului 9 din Convenție.

Realizarea dreptului la viață privată în lumina libertății de gândire, conștiință și religie.

Un aspect interesant în activitatea CtEDO este modul în care Curtea realizează exercițiului sensibil și complex de punere în balanță a intereselor publice și celor private, în așa mod ca aceasta să nu periclitizeze scopul și obiectivele acesteia. În prezentul demers științific trasăm o sarcină și mai complexă: identificarea modului în care CtEDO apreciază circumstanțele cauzei ce presupune punerea în balanță a interesului public și a celor private ce relevă drepturi convergente: dreptul la

viața privată și dreptul la libertatea de gândire, conștiință și religie.

Din practica CtEDO deducem mai multe obiecte protejate, interpretate de instanță ca rezultând din conținutului dreptului la viață privată, intrând în sfera de reglementare a articolului 8 al CEDO: dreptul la căsătorie; viața sexuală, orientarea sexuală; numele și prenumele persoanei; cetățenia; imaginea (fotografia) persoanei; reputația persoanei (protecția demnității); inviolabilitatea domiciliului; secretul corespondenței; activitatea profesională și de afaceri; date și dosare create de serviciile de securitate și alte structuri de stat; inviolabilitatea fizică și psihică, inclusiv serviciile de ocrotire a sănătății, examinările psihiatrice și sănătatea psihică; colectarea și prelucrarea datelor cu caracter personal; alte sfere.

Făcând parte integrantă a conceptului de „viață privată” protejat de articolul 8, norma articolului 9 al CEDO garantează drepturile ce sunt asociate cu ceea ce poate fi numit „adâncul sufletului” individului, un domeniu imperceptibil al conștiința și convingerilor sale. Legăturile strânse unesc această regulă nu numai cu articolul 8, ci și cu articolele 10 și 11, întrucât libertatea de a practica religia sau convingerile include în mod necesar recurgerea la libertatea de exprimare sau libertatea de întrunire, cum a fost demonstrat în paragrafele precedente. Având în vedere această interacțiune, nu este ușor de identificat domeniul de aplicare exact al diferitelor concepte cuprinse în articolul 9. De menționat că concepte foarte apropiate de cele care apar în această normă pot fi găsite în articolul 2 din Protocolul nr. 1; acesta este conceptul de „convingeri religioase și filozofice” ale părinților, pe care statul trebuie să le respecte în domeniul educației și instruirii.²⁸⁶

Analizând conținutul alineatului (1) al articolului 9 din CEDO rezultă că el conține 2 elemente. În primul rând acesta are o dimensiune ”internă” (*forum internum*) garantând: libertatea de gândire, de conștiință și de religie”. Acest drept care este exercitat în interiorul inimii și minții individului ține de jurisdicția statului și nu poate fi restricționat. În cel de-al doilea rând, alineatul (1) al articolului 9 conține și un element extern (*forum externum*) recunoscând fiecărei persoane libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea în mod individual sau în colectiv, în public sau în particular, prin cult, învățământ, practici și îndeplinirea ritualurilor.²⁸⁷

În opinia autoarei contemporane Lucașeva E. libertatea de gândire include libertatea de a avea orice părere, inclusiv convingeri ateiste; la fel această libertate cuprinde toate aspectele vieții intelectuale și spirituale ale omului. În esență, este dreptul omului de a gândi și de a acționa în

286 ДЕ САЛЬВИА М., Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002г. — СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004.-1072 с. Р. 802

287 HARRIS O'BOYLE&WARBRICK, Law of the European Convention on Human Rights. Third edition. Oxford University Press, 2014. p. 594

corespondere cu viziunea persoanei, independența sa în autoaprecierea morală și autocontrolul faptelor sale și a gândurilor.²⁸⁸

Curtea Europeană a Drepturilor Omului a avut ocazia să se expună în materia respectării dreptului la viață privată în lumina libertății de gândire, conștiință și religie în *cauza Sodan vs. Turcia*²⁸⁹. În speță, reclamantul în timpul evenimentelor descrise exercita funcția de adjunct al prefectului orașului Ankara. La o dată anume, un inspector general al corpului prefectural a fost însărcinat să investigheze comportamentul general al reclamantului în temeiul a două circulare semnate de serviciile primului-ministru și de Ministerul afacerilor interne referitor la separatism și fundamentalism în cadrul corpului prefectural. Acestea au servit drept temei pentru realizarea unei anchete, ale cărei rezultate au fost incluse într-un raport ce conținea următoarele constatări: *”reclamantul a lucrat în Ministerul Afacerilor Interne și, prin urmare, era cunoscut de serviciile centrale; se cunoștea faptul că soția sa purtase vălul de foarte mult timp și că era o persoană retrasă; că acest lucru a avut un impact negativ asupra exercitării funcțiilor sale prefectorale; că într-adevăr, un membru al corpului prefectural trebuia să fie „un cetățean model cu un aspect modern și opinii”; mai mult, anume aceasta publicul aștepta de la acest corp; faptul că nicio activitate fundamentalistă a reclamantului nu a putut fi dovedită sau observată nu ar putea constitui un argument care să permită reclamantului să-și exercite în continuare funcțiile de adjunct a prefectului Ankara.”* În concluzie, raportul inspectorului conținea propunerea de transferare a reclamantului către un alt departament sau la un alt post din administrația centrală care nu implica o funcție reprezentativă.

Solicitantul nu a fost niciodată intervievat în timpul acestei anchete. În temeiul raportului menționat, reclamantul a fost transferat într-o altă localitate în calitate de subprefect.

În fața CtEDO reclamantul a susținut că transferul său i-a încălcat dreptul la respectarea vieții private și dreptul la libertatea de conștiință, gândire și religie în sensul articolelor 8 și 9 din Convenție. Având în vedere circumstanțele cazului și formularea plângerilor, Curtea a considerat că plângerile reclamantului trebuie examinate în temeiul articolului 8 din Convenție, citit totuși în lumina articolului 9 al acesteia.

Apreciind circumstanțele cauzei, Curtea a reamintit că „viața privată” este un concept larg, care nu este susceptibil de o definiție exhaustivă. Ar fi prea restrictiv să se limiteze noțiunea de „viață privată” la un „cerc intim” în care fiecare să-și poată duce viața personală după bunul plac

288 ЛУКАШЕВА Е.А. Права человека. Учебник. 2-е издание, переработанное. НОРМА. ИНФРА-М. Москва, 2011. p. 165

289 Cauza Sodan vs. Turcia. Hotărârea CtEDO din 2/02/2016. [Accesat 29.08.2021] Disponibil: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-160260>

și să se excludă în totalitate lumea din afara acestui cerc. Conform jurisprudenței Curții, nu există niciun motiv în principiu pentru a considera că „viața privată” exclude activitățile profesionale. Restricțiile asupra vieții profesionale pot intra sub incidența articolului 8, atunci când afectează modul în care individul își forjează identitatea socială prin dezvoltarea relațiilor cu semenii săi. În plus, viața profesională este adesea strâns legată de viața privată, mai ales dacă factorii care se referă la viața privată, în sensul strict al termenului, sunt considerați criterii de calificare pentru o anumită profesie. Pe scurt, viața profesională face parte din această zonă de interacțiune între individ și ceilalți, care, chiar și într-un context public, poate fi considerată „viață privată”.²⁹⁰

În ceea ce privește articolul 9, trebuie reamintit că libertatea de gândire, conștiință și religie este unul dintre fundamentele unei „societăți democratice” în sensul Convenției. Dacă libertatea religioasă relevă în primul rând din forul interior al persoanei, ea implică în special libertatea de a „manifesta propria religie”. Conform articolului 9, libertatea de a-și manifesta religia nu se exercită numai colectiv, „în public” și în cercul celor a căror credință este împărtășită: poate fi exercitată și „individual” și „în privat”; în plus, include în principiu dreptul de a încerca să-l convingă pe aproapele, de exemplu prin „predare”, altfel „libertatea de a schimba religia sau credința”, consacrată la articolul 9 ar risca să rămână o literă moartă.

Statul nu poate dicta individului ce să creadă sau să ia măsuri care să-l facă să-și schimbe convingerile prin constrângere.

Cu referire la speță, Curtea a observat că reclamantul a fost transferat de la postul de subprefect al capitalei la un alt post de adjunct, de data aceasta în provinciile dintr-un oraș mai mic. Deși transferul este, în principiu, o măsură obișnuită în cariera unui funcționar, rămâne faptul că poate avea efecte negative asupra vieții profesionale a persoanei în cauză, în special atunci când aceasta din urmă este transferată într-o funcție mai puțin prestigioasă. Desigur, simpla existență a acestor consecințe negative nu este în sine de natură să facă transferul contrar drepturilor garantate de Convenție. Ceea ce contează în acest caz este determinarea motivelor acestui transfer și verificarea compatibilității acestora cu dispozițiile convenționale. În consecință, întrebarea care se află în centrul prezentei cauze este dacă reclamantul a fost transferat numai din cauza acestor calificări și a cerințelor postului, așa cum a susținut Guvernul sau, mai degrabă, așa cum a afirmat reclamantul - datorită convingerilor sale religioase și a vieții sale private.

Curtea a observat că în rezultatul anchetei interne efectuate cu privire la reclamant a fost redactat un raport care deși menționează anumite trăsături de caracter ale reclamantului, acordă o

290 Cauza Fernández Martínez vs. Spania. Hotărârea MC CtEDO din 12/06/2014. [Accesat 29.08.2021] Disponibil: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145067>

importanță considerabilă credințelor sale religioase. Având în vedere circumstanțele cauzei în ansamblu, Curtea consideră că există o legătură cauzală clară între viața privată și convingerile reclamantului, pe de o parte, și transferul acestuia, pe de altă parte. Consideră că transferul reclamantului constituie un fel de „sanctiune deghizată”, adică o măsură care, fără a intra formal în sfera disciplinară, denotă intenția autorului său de a sancționa agentul purtând o anumită atingere la situația profesională pe baza plângerilor împotriva sa, în speță – stilul său de viață, credințele sale și ținuta vestimentară a soției sale. În aprecierea Curții, transferul reclamantului constituie, prin urmare, o ingerință în viața sa privată în sensul articolului 8 din Convenție. Simpla apropiere sau apartenență, reală sau presupusă, a reclamantului la o mișcare religioasă nu poate constitui în sine un motiv suficient pentru a lua măsuri nefavorabile împotriva acestuia, întrucât nu a fost demonstrat în mod clar, fie că reclamantul nu acționa în mod imparțial, fie că primea instrucțiuni de la membrii respectivei mișcări sau că mișcarea în cauză constituia într-adevăr un pericol pentru securitatea națională. Mai mult, chiar presupunând că acesta este de fapt cazul, ar fi dificil să se înțeleagă modul în care acest pericol ar putea fi evitat printr-un simplu transfer al persoanei în cauză într-un alt oraș, mai degrabă decât prin destituirea acestuia.

În final CtEDO a constatat că decizia de a transfera reclamantul într-un post echivalent într-un oraș cu o importanță administrativă mai mică s-a bazat pe factori care țin de viața sa privată. În consecință a existat o încălcare a articolului 8 din Convenție.

Libertatea de gândire are tangență ***și*** cu ***dreptul la instruire***, reglementat de prevederile art. 2 al Protocolului 1 la CEDO.

Astfel, în *cauza Folgerø și alții vs. Norvegia*²⁹¹ reclamantii, toți membri ai Asociației Umaniste Norvegiene, aveau copii în școala primară la momentul evenimentelor reclamate. În speță, programa școlii primare norvegiene a fost schimbată, cu două materii separate – creștinismul și filosofia vieții – fiind înlocuite cu o singură materie care acoperă creștinismul, religia și filozofia, cunoscută sub numele de KRL. Acest subiect urma să acopere Biblia și creștinismul sub formă de moștenire culturală și credința evanghelică luterană (religia oficială de stat în Norvegia, din care 86% din populație este membri); alte credințe creștine; alte religii și filozofii ale lumii; etica și filozofia. În sistemul anterior, părinții au putut să solicite ca copilul lor să fie scutit de frecventarea lecțiilor de creștinism. În conformitate cu Legea educației, totuși, unui elev i se putea acorda scutire numai de la acele părți ale KRL pe care părinții le considerau ca echivalează cu practicarea unei alte religii sau aderarea la o altă filozofie de viață, din punctul de vedere al propriei sale religii sau

291 Cauza Folgerø și alții vs. Norvegia. Hotărârea MC a CtEDO din 29/06/2007. <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-119614>

filosofii de viață. Reclamanții și ceilalți părinți au formulat cereri fără succes pentru ca copiii lor să fie scutiți în totalitate de KRL.

În fața CtEDO reclamanții s-au plâns atât în temeiul articolului 9 al Convenției, cât și în temeiul propoziției a doua din articolului 2 al Protocolului nr. 1, din cauza refuzurilor autorităților naționale de a le acorda copiilor lor scutire integrală de la studierea disciplinei KRL care tratează despre creștinism, religie și filosofie pe parcursul a 10 ani de instruire obligatorie în Norvegia.

Curtea, lăsând la o parte faptul că plângerile copiilor în temeiul articolului 9 al Convenției au fost declarate inadmisibile, consideră că cererea părinților poate fi examinată cel mai corect în temeiul articolului 2 al Protocolului nr. 1, în calitate de *lex specialis* în domeniul educației.

Totodată din conținutul Hotărârii Marii Camere a CtEDO deducem anumite raționamente pe terenul libertății de gândire de care s-a condus Curtea atunci când a statuat asupra pretinselor încălcări.

Astfel, cu referire la cele invocate de reclamanți, Curtea a reiterat că cele două propoziții ale articolului 2 al Protocolului nr. 1²⁹² trebuie interpretate nu doar una în lumina alteia, dar și, în special, în sensul articolelor 8, 9 și 10 din Convenție.

Dreptul părinților la respectarea convingerilor lor religioase și filosofice se bazează pe dreptul fundamental la educație, iar prima propoziție nu distinge, mai mult decât de-a doua, între învățământul de stat și privat. A doua propoziție a articolului 2 din Protocolul nr. 1 are drept scop protejarea posibilității existenței pluralismului în domeniul educației, ceea ce este esențial pentru menținerea "societății democratice", așa cum este prevăzut de Convenție. Ținând cont de prerogativele unui stat modern, cel mai important este ca prin intermediul instruirii de stat acest scop să fie îndeplinit.

Articolul 2 din Protocolul nr. 1 nu permite efectuarea unei distincții între educația religioasă și alte discipline, fapt ce obligă statul să respecte convingerile părinților, fie ele religioase sau filozofice, pe parcursul întregului program educațional de stat. Această obligație este, în sine, una extinsă, din moment ce se aplică nu numai conținutului și modului în care este desfășurată instruirea, ci, de asemenea, și modului în care se asigură respectarea tuturor "funcțiilor" asumate de către stat. Verbul "a respecta" înseamnă mai mult decât "a recunoaște" sau "a lua în considerare". În afară de o obligație negativă primară, acesta implică unele obligații pozitive din partea statului. Termenul "convingere", luat aparte, nu este sinonim cu cuvintele "opinii" și "idei". Acesta exprimă faptul că opiniile ating un anumit nivel de forță de

²⁹² Nimănui nu i se poate refuza dreptul la instruire. Statul, în exercitarea funcțiilor pe care și le va asuma în domeniul educației și învățământului, va respecta dreptul părinților de a asigura această educație și acest învățământ conform convingerilor lor religioase și filozofice.

argumentare, seriozitate, coeziune și importanță.

Articolul 2 din Protocolul nr. 1 constituie un întreg, dominat de prima propoziție. Prin faptul că se obligă să nu "interzică exercitarea dreptului la educație", Statele Contractante garantează tuturor celor aflați în jurisdicția lor, un drept de acces la instituțiile de învățământ existente la un moment dat, și posibilitatea de a obține profit din educația primită, prin recunoașterea oficială a studiilor finalizate.

Posibilitatea părinților de a cere Statului să le respecte convingerile religioase și filosofice reprezintă o obligație fundamentală a acestora față de copii – părinții fiind primele persoane responsabile de "educația și instruirea" copiilor lor. Astfel că dreptul lor corespunde unei responsabilități strâns legate de posibilitatea de a se bucura și exercita dreptul la educație.

Cu toate că interesele individuale trebuie să fie subordonate celor de grup, democrația nu înseamnă pur și simplu că opiniile majorității trebuie să prevaleze întotdeauna: trebuie atins un echilibru care să asigure un tratament echitabil și adecvat minorităților și să se evite orice abuz de poziție dominantă.

Cu toate acestea, schițarea și planificarea curriculumului școlar este, în principiu, de competența statelor contractante. Acest lucru implică, în principal, chestiuni de celeritate asupra cărora Curtea nu are competență să se pronunțe și a căror soluționare poate varia în funcție de țară și perioadă. A doua propoziție a articolului 2 din Protocolul nr. 1 nu împiedică statele de la comunicarea, directă sau indirectă, a cunoștințelor sau informațiilor de natură religioasă sau filosofică. Aceasta nici nu permite părinților să se opună integrării acestui tip de predare sau educație în curriculumul școlar, pentru că, în caz contrar, întregul sistem de instruire instituționalizată ar putea fi supus riscului de a deveni impracticabilă.

Ce-a de-a doua propoziție a articolului 2 din Protocolul nr. 1 implică pe de altă parte, faptul că statul, în îndeplinirea funcțiilor asumate în ceea ce privește educația și învățământul, trebuie să aibă grijă ca informațiile sau cunoștințele incluse în curriculumul să fie transmise într-o manieră obiectivă, critică și pluralistă. Statului îi este interzis să urmărească un scop de îndoctrinare care ar putea fi considerat ca nerespectând convingerile religioase și filosofice ale părinților. Aceasta este limita care nu trebuie depășită.

În speță, întrebarea care trebuie să fie determinată este dacă statul pârât, în îndeplinirea funcțiilor sale în materie de educație și de predare, a avut grijă ca informațiile sau cunoștințele incluse în curriculumul pentru disciplina KRL să fie comunicate într-un mod obiectiv, critic și pluralist sau dacă acestea au urmărit un scop de îndoctrinare, prin nerespectarea convingerilor religioase și filosofice ale părinților reclamânți și, ceea ce, prin urmare, ar fi dus la

încălcarea limitelor sugerate prin articolul 2 al Protocolului nr. 1. În examinarea acestei întrebări, Curtea va lua în considerare, în special, cadrul juridic al disciplinei KRL, în modul în care acesta a fost aplicat la general, la momentul în care cauza era examinată în instanțele naționale.

Cu privire la procesul de elaborare a legii indicate procesul de elaborare, ar trebui să se reitereze faptul că o intenție predominantă în procesul elaborării disciplinei KRL a fost că, prin predarea creștinismului, împreună cu alte religii și filozofii, s-ar fi putut asigura un mediu școlar deschis și incluziv, indiferent de proveniența socială, naționalitate, etnie, apartenență la vreun grup religios, etc. a elevilor. Ideea generală a fost că școala nu ar trebui să devină o platformă pentru activități de predicare sau misionare, ci un loc de întâlnire a diferitor convingeri religioase și filozofice, în cadrul căreia elevii ar putea dobândi cunoștințe despre concepțiile și tradițiile lor. În opinia Curții, aceste intenții erau în mod clar în conformitate cu principiile pluralismului și obiectivismului, enunțate în articolul 2 al Protocolului nr. 1.

Diferența de accent s-a reflectat și în curriculum, unde aproximativ jumătate din elementele enumerate se refereau doar la creștinism, în timp ce restul au fost împărțite între alte religii și filozofii. Introducerea curriculumului prevede că "studiul disciplinei are ca obiectiv de a oferi elevilor o *perspectivă aprofundată* asupra creștinismului și implicațiilor vieții de creștin, precum și cunoștințe *temeinice* despre alte religii și filozofii ale lumii.

Nu este clar dacă cuvântul "credință" din punctul (i) implică diferențe calitative, comparativ cu alte credințe și filozofii ne-luterane. În orice caz, factorii de mai sus care pun accentul pe creștinism trebuie să fi avut implicații pentru atingerea unui alt obiectiv menționat în articolul 2-4(1), și anume "(iv) să *promoveze* înțelegerea și respectul pentru valorile creștine și umaniste, indicând ceva mai mult și decât o simplă transmitere a cunoștințelor. În acest sens, se poate observa faptul că curriculumul conține anumite nuanțe legate de obiectivele instruirii, de exemplu, elevii din clasele a 5-a – a 7-a "ar trebui să *învețe elementele de bază* ale credinței și eticii creștine în lumina pozițiilor adoptate în catehismul lui Luther". Cu toate acestea, în privința altor religii, "elevii ar trebui să *studieze principalele caracteristici* ale celor mai importante povestiri din islam, iudaism, hinduism și budism", și ar trebui să *cunoască despre* orientarea seculară, dezvoltarea tradițiilor umaniste", etc. Pentru clasa a 6-a s-a constatat că "elevii ar trebui să aibă posibilitatea de a învăța pe de rost cele Zece Porunci și să se familiarizeze cu idealurile etice care stau la baza Predicii de pe Munte, [și] să *învețe* ceva despre modalitatea în care aceste texte fundamentale etice au fost utilizate în istoria creștinismului și felul în care acestea sunt aplicate în prezent". În lista elementelor nu a existat nici un echivalent pentru "a se familiariza" cu "alte religii, iudaism".

Curtea a notat că procesul de acordare a scutirii parțiale a presupus, în primul rând, faptul

că părinții în cauză trebuie să fie informați în mod corespunzător cu privire la detaliile planurilor lecțiilor, pentru a fi în măsură să identifice și să informeze din timp școala despre acele părți ale predării care ar fi incompatibile cu propriile lor convingeri și credințe. Acest lucru ar putea deveni o sarcină dificilă, nu numai pentru părinți, ci și pentru cadrele didactice, care au avut adesea dificultăți în elaborarea și trimiterea în prealabil părinților a unui plan de lecție detaliat. În lipsa oricărei obligații formale pentru profesori de a urma conținutul manualelor, trebuie să fi fost dificil pentru părinți să se mențină în mod constant informați cu privire la conținutul didactic al lecțiilor și să identifice părțile considerate incompatibile. Această sarcină trebuie să fi fost și mai dificilă în cazul în care problema consta în predarea obiectului KRL din punct de vedere general creștin.

Curtea a observat că informațiile cu privire la convingerile religioase și filosofice personale se referă la unele dintre cele mai intime aspecte ale vieții private. Aceasta este de acord cu Curtea Supremă de Justiție, și anume că impunerea unei obligații asupra părinților de a divulga informații detaliate autorităților școlare cu privire la convingerile lor religioase și filozofice, poate constitui o încălcare a articolului 8 al Convenției și, eventual, a articolului 9. În acest caz, este important de observat că nu a existat nici o obligație, ca atare, pentru părinți de a-și divulga propriile convingeri.

Curtea a constatat că, chiar și în cazul în care o solicitare de scutire parțială a fost considerată rezonabilă, aceasta nu înseamnă neapărat că elevul în cauză ar trebui să fie scutit de la o parte din curriculumul în cauză. Curtea observă, în special, că, pentru o serie de activități, ca de exemplu rugăciunile, intonarea de cântece religioase, participarea la servicii divine și piese de teatru școlare, s-a propus ca observarea prin participare să înlocuiască implicarea prin participare. Ideea de bază este aceea că, pentru a menține interesul de transmitere a cunoștințelor, în conformitate cu curriculumul, scutirea ar trebui să se refere la activitatea ca atare, și nu la cunoștințele care urmează să fie transmise prin intermediul activității în cauză. Cu toate acestea, în opinia Curții, aplicarea în practică a acestei distincții între activitate și cunoștințe nu doar că a fost dificilă, dar, de asemenea, pare să fi diminuat în mod substanțial eficacitatea dreptului la o scutire parțială ca atare. Mai mult decât atât, la nivel pur practic, părinții ar putea să înțeleagă greșit faptul că trebuie să solicite cadrelor didactice să-și asume sarcina suplimentară de predare diferențiată.

În lumina celor de mai sus, Curtea a constatat că sistemul de scutire parțială a supus părinții în cauză la o povară excesivă, aceștia expunându-și viața privată unui risc nejustificat și că potențialul conflict a fost de natură să-i descurajeze de la întocmirea acestor solicitări. În anumite cazuri, în special în ceea ce privește activitățile cu caracter religios,

domeniul de aplicare al unei scutiri parțiale ar putea fi redus considerabil prin intermediul instruirii diferențiate. Acest lucru ar putea fi cu greu considerat conform dreptului părinților la respectul pentru convingerile lor în sensul articolului 2 din Protocolul nr. 1, în modul în care este interpretat în sensul articolelor 8 și 9 din Convenție. În această privință, trebuie amintit faptul că Convenția are ca scop "garantarea nu a drepturilor care sunt teoretice sau iluzorii, ci a celor practice și eficiente".

În consecință, Curtea constată că refuzul de a acorda părinților reclamanți scutire integrală pentru copii lor de la disciplina KRL a constituit o violare a articolului 2 din Protocolul nr 1.

Ținând cont de constatările de mai sus, Curtea nu a considerat necesar să efectueze o examinare separată în temeiul articolului 14 din CEDO, coroborat cu articolele 8 și 9 și articolul 2 al Protocolului nr. 1 la CEDO.

3.4. Concluzii la capitolul 3

În temeiul postulatului faimos că, Convenția Europeană a Drepturilor Omului este un organism viu, deducem că, și drepturile ce formează partea materială a acestui tratat internațional, deși din start au fost formulate distinct, fiecare, în mare parte, fiind localizate în articole separate ale Convenției, nu rămân statice sau inerte, ci interacționează și se completează reciproc, fapt confirmat și din abordarea Curții Europene a Drepturilor Omului.

Așa cum a fost demonstrat în prezentul capitol, libertatea de gândire este precursora (matricea) tuturor celorlalte libertăți fundamentale ale omului. Teza este valabilă atât pentru sistemul Convenției Europene a Drepturilor Omului, cât și pentru alte sisteme regionale de protecție a drepturilor omului, dar și cel universal, inspirat din prevederile Declarației Universale a Drepturilor Omului.

Articolul 9 al Convenției Europene a Drepturilor Omului are drept scop de a proteja absolut libertatea de gândire în mod special în interiorul său indiferent de concretizarea și exprimarea gândirii în convingerile sociale. Reieșind din specificul acestei libertăți, în procesul de exprimare a gândirii autoritățile vor realiza o serie de obligații pozitive.

Anume acest din urmă aspect solicită judecătorilor Curții Europene a Drepturilor Omului abilități desăvârșite de interpretare, cu respectarea principiilor și spiritului Convenției, a modului în care libertatea de gândire interacționează cu alte drepturi și libertăți fundamentale înscrise în CEDO.

Cu referire la interacțiunea libertății de gândire și cele de exprimare, Curtea Europeană a

Drepturilor Omului a conchis că libertatea de gândire și de opinie și libertatea de exprimare, garantate de articolele 9 și, respectiv, 10 din Convenție, ar avea un domeniu de aplicare foarte limitat dacă nu ar fi însoțite de garanția de a putea împărtăși credințele sau ideile cuiva în comunitate cu ceilalți, în special prin asociații de indivizi care au aceleași convingeri, idei sau interese.

Examinând cererile în care reclamanții invocă nerespectarea de către autorități a libertății de gândire, conștiință, religie și libertății de exprimare, CtEDO a constatat că marja de apreciere a statelor nu depinde de natura credințelor religioase a persoanelor fizice.

Un alt exercițiu complex și delicat ce revine Curții Europene a Drepturilor Omului ține de stabilirea principiilor generale, iar ulterior aprecierea circumstanțelor invocate de reclamanți și guverne, în vederea pronunțării unei hotărâri prin care va fi asigurat echilibrul între interesele private și cel public, urmărit de autorități.

Din cele demonstrate în prezentul capitol deducem că cel mai frecvent Curtea Europeană s-a expus pe marginea legăturii dreptului la libertatea de gândire cu libertatea religioasă, cu libertatea de conștiință și cu dreptul la viața privată.

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

În anul 1600 Giordano Bruno, primul martir al științei, este ars pe rug pentru ideile sale care contraveneau dogmelor. 422 ani mai târziu, prin prezenta lucrare științifică elaborată în cadrul unui centru științific universitar, în același spațiu geografic, noi ne permitem ferm să criticăm experiența istorică odioasă a omenirii, dar și dogme, norme morale și, inclusiv, norme juridice, toate acestea luând forma discursului liber, fie el politic, fie academic.

Gândirea liberă se află la originea tuturor obiectelor, factorilor și evenimentelor de origine antropogenă ce pot fi observate astăzi pe Terra și în spațiul extraatmosferic. Știința, cultura, religia, politica sunt produse ale gândirii libere. De la tezele expuse în prezenta lucrare de doctorat și până la hârtia sau suportul digital folosite pentru materializarea conținutului lucrării sunt toate produse ale gândirii libere.

Timp de peste 4 secole omenirea a realizat necesitatea și importanța consacrării libertății gândirii atât la scară individuală, cât și cea colectivă, asigurându-se de includerea conceptului juridic în întreg instrumentarul normativ de care dispune.

Începând cu sec. XX în dreptul internațional al drepturilor omului, în constituțiile statelor libertatea de gândire este înscrisă în calitate de drept natural al persoanei, ce presupune corelativ obligația negativă a statului de a nu comite ingerințe în acest proces lăuntric de formare a propriilor aprecieri despre fenomenele și evenimentele din lumea externă.

Așa cum am constatat în Capitolul II al prezentei lucrări, gândirea conturează sfera de autodeterminare a persoanei unde nu poate fi admisă imixtiunea din afară. Totodată, libertatea de gândire, având caracter absolut, presupune neapărat interdicția la adresa autorităților de a impune persoana să renunțe la propriile gânduri.

Propusă și conceptualizată științific și metafizic de către reprezentanții diferitor profesii și oamenii de știință din domeniul medicinei, dreptului, filozofiei libertatea de gândire se prezintă astăzi în calitate de condiție *sine qua non* a oricărei societăți ale cărei membri inspirați din valorile liberalismului promovează ideile democrației, caracterului înăscut al drepturilor omului - premise esențiale pentru crearea și existența statului de drept. Mai mult, libertatea de gândire este astăzi unul din principiile stabilirii relațiilor viabile între persoana fizică și stat.

Prin *libertatea de gândire* urmează să înțelegem o libertate naturală, personală, având caracter absolut, inerentă dezvoltării ființei umane ce presupune dreptul acesteia de a-și forma propriul sistem de valori spirituale (gânduri, sentimente, emoții, convingeri), de a da aprecieri evenimentelor și fenomenelor din lumea înconjurătoare fără imixtiune din afară.

La momentul elaborării prezentului studiu libertatea de gândire devine preocupare a

profesioniștilor în domeniul dreptului, în esență, în măsura în care individul își exprimă gândurile, acestea luând adesea și forma propriilor sale acțiuni.

Convenția pentru Apărarea Drepturilor Omului și Libertăților Fundamentale – instrument juridic progresist adoptat în anul 1950 demonstrează în cei peste 70 de ani de aplicare o viabilitate și flexibilitate inedită în instrumentarul juridic universal și regional în domeniul drepturilor omului.

Nebănuite sunt scenariile ce pot apărea în viața de zi cu zi a persoanelor aflate sub jurisdicția celor 46 state membre ale Consiliului Europei, părți la Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Respectiv, sunt absolut impredictibile, complexe și diferite raporturile generate de aceste scenarii ce servesc drept fundament factologic al adresării persoanelor la Curtea Europeană a Drepturilor Omului. Astăzi, Curtea se pronunță în sfere net avansate celor trăite de autorii textului Convenției.

Noile realități impun obligații pozitive la adresa statelor. În special ne referim la noile dezvoltări, aplicații ale științelor și tehnologiilor. Acestea necesită un răspuns prompt din partea autorităților luând forma cadrului normativ aplicabil regimului sistemelor de inteligență artificială ce ar avea un impact asupra drepturilor și libertăților fundamentale ale omului. Așa cum a fost demonstrat în prezenta lucrare de doctorat, este necesar în condițiile lumii contemporane, în sistemul dreptului internațional al drepturilor omului, în sistemele naționale de protecție a drepturilor fundamentale să fie conceptualizată și reglementată instituția ”neurodrepturilor” cuprinzând *ab initio* dreptul la viață privată mentală, dreptul la liberul arbitru, dreptul la integritatea mentală.

Curții Europene a Drepturilor Omului i-a revenit un rol esențial în interpretarea conținutului libertății de gândire. Astăzi, datorită practicii CtEDO, instanțele naționale dispun de repere importante atunci când urmează să identifice echilibrul just între interesele concurente ce formează conținutul drepturilor și libertăților fundamentale convergente în sistemul Convenției Europene a Drepturilor Omului.

Concluzionăm că, Curtea Europeană a Drepturilor Omului prin interpretările oferite la diferite etape de dezvoltare a societății europene, a determinat conținutul juridic al libertății de gândire și prin aceasta a instituit o protecție eficientă supranațională a acestei libertăți fundamentale a ființei umane.

În pofida faptului că astăzi tratatele internaționale universale și regionale reglementează în mod expres libertatea de gândire, procesul de realizare a acesteia în practică lasă mult de dorit.

În mod ideal, valorificarea acestei libertăți fundamentale de fiecare individ în parte presupune existența unui mediu, realizat, în esență, prin obligația negativă a autorităților, în care

indivizilor nu le este impusă viziunea statului privind anumite fenomene și evenimente ce au loc în societate.

Totodată, în acest context, nu putem face abstracție de la faptul că este dificilă reglementarea modului în care indivizii realizează dreptul la libertatea de gândire. Or, la moment, emoțiile, convingerile, trăirile, doleanțele individului, atât timp cât nu sunt verbalizate, fie nu sunt întreprinse acțiuni în sensul exprimării acestora, nu pot fi constatate, monitorizate, verificate. Aceste momente ar putea constitui obiectul unor investigații suplimentare la subiectul libertății de gândire, în special, în lumina noilor descoperiri științifice în domeniul tehnologiilor și științelor medicale.

Rezultatele prezentei investigații științifice expuse supra au contribuit la soluționarea **problemei științifice importante soluționate în teza de doctorat** și anume: stabilirea unui concept clar al libertății de gândire, determinarea locului și rolului libertății de gândire în sistemul drepturilor și libertăților fundamentale ale persoanei, având drept scop eliminarea confuziilor ce însoțesc conținutul acestei libertăți fundamentale în teoria și practica dreptului, fapt ce conduce în final la elaborarea propunerilor *de lege ferenda* întru adoptarea unui cadru normativ viabil adaptat la standardele internaționale și excluderea erorilor judiciare.

Rezumând cele expuse în conținutul prezentei lucrări științifice, întru a valorifica practic rezultatele investigației teoretice realizate, venim cu o serie de *recomandări*, pe care le apreciem ca fezabile și, mai mult, necesare a fi întreprinse în vederea realizării eficiente a prevederilor legislative naționale în domeniul libertății de gândire:

- Instanțele naționale urmează să interpreteze și să aplice principiile generale de drept stabilite de instanța de la Strasbourg în domeniul libertății de gândire, nu în mod aparte, ci respectând sinergia Convenției Europene a Drepturilor Omului, acel instrument viu care se află în continuă dezvoltare, adaptându-se cu ușurință noilor realități, grație interpretărilor oferite de Înalta Curte de la Strasbourg. După caz, judecătorul național va realiza exercițiul complex de a pune în balanță interese concurente, cu condiția păstrării valorilor unei societăți democratice (pluralism, toleranță, respectarea demnității umane).

- Cu titlu de recomandare *de lege ferenda* estimăm oportun să fie modificată dispoziția articolului 32 din Constituția Republicii Moldova, care la moment garantează libertatea gândirii, a opiniei, precum și libertatea exprimării în public prin cuvânt, imagine sau prin alt mijloc posibil doar cetățenilor Republicii Moldova. În noua redacție, articolul 32 alineatul 1 al Constituției Republicii Moldova va avea următorul conținut: *”Oricărei persoane îi este garantată libertatea gândirii, a opiniei, precum și libertatea exprimării în public prin cuvânt, imagine sau prin alt mijloc posibil.”* În asemenea redacție, prevederea constituțională va fi conformă principiului

universalității drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, dar și prevederilor tratatelor internaționale în materia drepturilor omului la care Republica Moldova este parte.

- O altă propunere *de lege ferenda*, ține de amendarea conținutului *Legii nr. 125 din 11.05.2007 privind libertatea de conștiință, de gândire și de religie*. Deși adoptarea acestei legi a constituit un eveniment important prin care statul nostru a demonstrat o dată în plus atașamentul față de valorile unei societăți democratice, în spiritul valorilor europene, în lumina rezultatelor prezentului demers științific, se constată că, conținutul acesteia nu corespunde realității obiective. La elaborarea actului normativ indicat, legiuitorul a preconizat să reglementeze toate cele trei libertăți ce protejează forul intern al persoanei, în final, însă, s-a rezumat la evocarea libertății religioase și într-o măsură nesemnificativă a fost reglementată libertatea de conștiință. Din păcate, această lege organică nu reglementează și libertatea de gândire în conținutul său pur. În acest context, recomandăm modificarea conținutului legii indicate după cum urmează:

Articolul 2 să fie suplinit cu următorul conținut: *”libertatea de gândire - libertate naturală, având caracter absolut, inerentă dezvoltării ființei umane ce presupune dreptul persoanei fizice de a-și forma propriul sistem de valori spirituale (gânduri, sentimente, emoții, convingeri), de a da aprecieri evenimentelor și fenomenelor din lumea înconjurătoare fără imixtiunea directă sau indirectă a autorităților.”* Precizăm că imixtiunea directă a autorităților ar presupune impactul neurotehnologiilor asupra facultății superioare a creierului uman cum este gândirea. Imixtiunea indirectă presupune manipularea la care recurg factorii de decizie pentru a forma opinia publică. În cel din urmă caz, se recomandă elaborarea de prescripții normative în vederea instituirii unui ”filtru al libertății de gândire”. Acest instrument urmează a fi utilizat în vederea analizării conținuturilor emisiunilor, comunicatelor mass media întru a exclude propaganda mesajelor convenabile partidelor politice, impunerea curenților ideologice/religioase, promovarea anumitor programe sau produse. Or, o societate democratică presupune diversitate politică și ideologică, pluralitate de opinii și protecția liberului arbitru.

- În calitate de ipoteză pentru cercetări ulterioare pe terenul libertății de gândire, conexe prezentului studiu, estimăm util să recomandăm analiza conținutului juridic al unei noi libertăți fundamentale a persoanei fizice cum este libertatea academică (libertatea de cercetare) ca fiind o libertate ce rezultă, *inter alia*, din interacțiunea libertății de gândire cu cea de exprimare.

BIBLIOGRAFIE

1. Acordul de Asociere între Uniunea Europeană și Comunitatea Europeană a Energiei Atomice și statele membre ale acestora, pe de o parte, și Republica Moldova, pe de altă parte, din 27 iunie 2014. In: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2003, nr. 159-162, art.648, ratificat prin Legea nr.112 din 2 iulie 2014. In: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2014, nr. 185-199, art.442). [citat 2 ianuarie 2022]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX%3A22014A0830%2801%29>.
2. Actul final de la Helsinki al Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa, adoptat la 01.08.1975. În vigoare pentru Republica Moldova din 30.01.1992. In: *Tratate Internaționale*, vol. 1, p. 145.
3. ADAM-FEREIRA, B., *Le droit à la liberté de religion, un droit à géométrie variable [Analyse comparée de l'étendue de la reconnaissance du droit à la liberté religieuse dans les systèmes régionaux de protection des droits de l'homme.]* In: *Revue Juridique de l'Ouest*. 2003, nr. 3 pp. 283-313
4. AURELIUS AUGUSTINUS, *Despre minciună*. Ediție bilingvă Traducere din limba latină de LUCIA WALD. Studiu introductiv și note de Constantin Georgescu. București: Editura HUMANITAS, 2016. 172 p.
5. BARRETT JI-ZENG, F., *European Pluralism on the Protection of Fundamental Rights: The European Convention on Human Rights vis-à-vis the EU Legal Order*. In: *National Taiwan University Law Review* [Vol. 11: 2 2016] pp. 333-382.
6. BERGER, V., *Jurisprudence de la Cour Européenne des Droits de l'Homme*. 7e édition. Paris : Dalloz, 2000. 727 p.
7. Bill of Rights, 1688, [citat 10 februarie 2020]. Disponibil: <https://www-legislation-gov-uk.translate.google.com/translate/aep/WillandMarSess2/1/2? x tr sl=auto& x tr tl=ro& x tr hl=ru& x tr pto=elem,se>
8. BÎRSAN, C., *Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Comentariu pe articole*, ed. 1, volumul 1. București: Ed. C.H. Beck., 2005. 706 p.
9. BOLLERT, M., *Gedanken über Macht und Recht*. De Gruyter, 1919. [citat 14 mai 2020]. Disponibil: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783111503349-065/html>
10. BOUCHERON, P., *La liberté de pensée au Moyen Age*. In: *Histoire*, mensuel 317, février 2007. [citat 14 ianuarie 2021] Disponibil: <https://www.lhistoire.fr/la-libert%C3%A9-de-pens%C3%A9e-au-moyen-age>
11. BURIAN, A., BALAN, O., OSMOCHESCU, N., ARHILIUC, V., SÂRCU, D.,

- GAMURARI, V., CIUGUREANU, C., DORUL, O., SUCEVEANU, N., ȚARĂLUNGĂ, V., BLAȘCU O. *Drept internațional public*. Ed. a 5-a completată și actualizată. Ch.: Centrul Poligrafic, 2021. 767 p.
12. BURY, J. B., *A history of freedom of thought*. Henry Holt and Company, The University Press, Cambridge, U.S.A., 1913. 246 p.
 13. Carta africană a drepturilor omului și popoarelor, adoptată de Conferința a XVII a șefilor de state și de guverne, iunie 1981, Nairobi, Kenya. [citat 10 februarie 2021]. Disponibil: https://www.achpr.org/fr_legalinstruments/detail?id=49
 14. Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene, adoptată la 7 decembrie 2000. [citat 14 ianuarie 2020]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:12010P&from=EN>
 15. Carta Națiunilor Unite adoptată la San Francisco la 26.06.1945. În vigoare pentru RM din 02.03.1992. In: *Tratate Internaționale*, vol. 26, pag. 5. Înregistrat la ONU cu nr. I-28692.
 16. Codul Audiovizualului al Republicii Moldova. In: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova* Nr. 131-133 din 18.08.2006, art. 679.
 17. Comentariul general nr. 22 la articolul 18 al Pactului internațional cu privire la drepturile civile și politice 30/07/93. CCPR/C/21/Rev.1/Add.4. [citat 10 februarie 2020]. Disponibil: <https://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/general%20comment%2022.pdf>
 18. *Compilation des normes du Conseil de l'Europe relatives aux principes de liberté de pensée, de conscience et de religion et liens avec d'autres droits de l'homme*. Adoptée par le Comité d'experts pour les droits de l'homme (CDDH) du Conseil de l'Europe le 19 juin 2015. Pub. Conseil de l'Europe. 162 p.
 19. Convenția cu privire la drepturile copilului adoptată la New York la 20.11.1989. În vigoare pentru Republica Moldova din 25.02.1993. In: *Tratate Internaționale*, vol. 1, pag. 51.
 20. Convenția interamericană privind drepturile omului adoptată la San Jose, Costa Rica, în cadrul Conferinței interamericane specializate privind drepturile omului, 22 noiembrie 1969. [citat 10 februarie 2020]. Disponibil: <https://www.cidh.oas.org/Basicos/French/c.convention.htm>
 21. Convenția internațională privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială adoptată și deschisă spre semnare de Adunarea Generală a Națiunilor Unite prin Rezoluția 2106 (XX) din 21 decembrie 1965. Intrată în vigoare la 4 ianuarie 1969. În vigoare pentru Republica Moldova din 25.02.1993. In: *Tratate Internaționale*, vol. 1, pag. 77.
 22. Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, adoptată la Roma la 4 noiembrie 1950. Intrată în vigoare la 3 septembrie 1953. In: *Tratate*

- Internaționale* Nr. 1 art Nr : 342. Data intrării în vigoare pentru Republica Moldova : 12.09.1997.
23. Convenția I pentru îmbunătățirea sortii răniților, bolnavilor din forțele armate în campanie (I) adoptată la 12 august 1949. În vigoare pentru RM din 24.11.1993. In: *Tratate Internaționale* vol. 5, pag. 7.
 24. Convenția pentru îmbunătățirea sortii răniților, bolnavilor și naufragiilor din forțele armate maritime (II) adoptată la 12 august 1949. În vigoare pentru RM din 24.11.1993. In: *Tratate Internaționale*, vol. 5, pag. 33.
 25. Convenția III de la Geneva privind tratamentul prizonierilor de război (III) adoptată la 12 august 1949. În vigoare pentru RM din 24.11.1993. In: *Tratate Internaționale*, vol. 5, pag. 55.
 26. Convenția IV de la Geneva privitoare la protecția persoanelor civile în timp de război adoptată la 12 august 1949. În vigoare pentru RM din 24.11.1993. In: *Tratate Internaționale*, vol. 5, pag. 126.
 27. Convenția privind statutul refugiaților adoptată la Geneva la 28.07.1951. În vigoare pentru RM din 31.01.2002. In: *Tratate Internaționale*, vol. 38, pag. 5 Înregistrat la ONU cu nr. I-2545.
 28. Convenția privind statutul apatrizilor adoptată la New York la 28.09.1954. În vigoare pentru RM din 19.04.2012. Înregistrat la ONU cu nr. I-5158.
 29. Constituția Republicii Moldova adoptată la 29.07.1994. In: *Monitorul Oficial* nr. 1 din 12.08.1994.
 30. Constitución Española. Publicado en: «BOE» núm. 311, de 29/12/1978. Entrada en vigor: 29/12/1978. [citat 10 februarie 2020]. Disponibil: [https://www.boe.es/eli/es/c/1978/12/27/\(1\)/con](https://www.boe.es/eli/es/c/1978/12/27/(1)/con)
 31. Constitución Política de Colombia. Actualizada con los Actos Legislativos a 2015. [citat 11 februarie 2020]. Disponibil: <https://www.corteconstitucional.gov.co/inicio/Constitucion%20politica%20de%20Colombia%20-%202015.pdf>
 32. Constituția Republicii Italiene la 27 decembrie 1947. [citat 10 februarie 2020]. Disponibil: <https://www.senato.it/istituzione/la-costituzione>
 33. Constituția Republicii Centrafricane din 27.05.2016. [citat 10 februarie 2020]. Disponibil: https://constituteproject.org/constitution/Central_African_Republic_2016.pdf
 34. Constituția României din 31 octombrie 2003. În vigoare de la 31 octombrie 2003. In *Monitorul Oficial al României*, Partea I nr. 767 din 31 octombrie 2003. [citat 10 februarie

- 2020]. Disponibil: <https://www.presidency.ro/ro/presedinte/constitutia-romaniei>
35. Declarația Organizației Națiunilor Unite privind eliminarea tuturor formelor de intoleranță și discriminare bazate pe religie sau credință adoptată la 25 noiembrie 1981, A/RES/36/55 [citată 16 martie 2019]. Disponibil: <http://www.un.org/documents/ga/res/36/a36r055.htm>
36. Decizie de inadmisibilitate a Curții Constituționale din 14 ianuarie 2019 a sesizării nr. 6a/2019 pentru controlul constituționalității unor prevederi din articolele 7 alin. (1) și 24 alin. (2) din Legea nr. 133 din 17 iunie 2016 privind declararea averii și a intereselor personale (obligativitatea deținerii unui număr de identificare pentru depunerea declarației electronice de avere și de interese. [citată 20 septembrie 2022]. Disponibil : https://www.constcourt.md/public/ccdoc/decizii/d_6_2019_6a_2019_rou.pdf
37. Decizia privind libertatea de gândire, conștiință, religie sau credință adoptată la Reuniunea a 20-a a Consiliului ministerial al OSCE din 6 decembrie 2013. [citată 11 noiembrie 2020]. Disponibil: <https://www.osce.org/mc/109339?download=true>
38. Decizia privind toleranța și nediscriminarea adoptată la Reuniunea a 11-a a Consiliului ministerial al OSCE din 1-2 decembrie 2003. [citată 10 februarie 2020]. Disponibil: <https://www.osce.org/fr/mc/40534?download=true>
39. Declarația americană a drepturilor și obligațiilor omului adoptată la a 9-a Conferință a Statelor Americane, Bogota, Columbia, 1948. [citată 10 ianuarie 2020]. Disponibil: <https://www.cidh.oas.org/basicos/english/basic2.american%20declaration.htm>
40. Déclaration des droits de l'homme et du citoyen. In: *Archives nationales (France)*, 30 septembre 1789, AE/II/1129. [citată 10 ianuarie 2019]. Disponibil: <https://www.elysee.fr/la-presidence/la-declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen>
41. Declarația Universală a Drepturilor Omului, adoptată și proclamată de Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite prin Rezoluția 217 A (III) din 10 decembrie 1948. Republica Moldova a aderat prin Hotărârea Parlamentului RM nr.217-XII din 28.07.90. In: *Tratate internaționale*, 1998, volumul 1, pag.11.
42. DIACONU, I., *Drept internațional public*. Ediția a II-a revăzută și adăugită. București: Casa de editură și presă ”Șansa” SRL, 1995. p. 301.
43. Dicționar explicativ al limbii române. [citată 10 ianuarie 2021]. Disponibil: <https://dexonline.ro/definitie/g%C3%A2ndire>
44. Documentul final al întrunirii de la Viena a reprezentanților statelor participante la Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa, ținută în baza prevederilor Actului final. 1989. [citată 10 ianuarie 2019]. Disponibil: <https://www.osce.org/mc/40881?download=true>

45. Documentul reuniunii de la Copenhaga a Conferinței privind dimensiunea umană a Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa. 1990. [citat 5 ianuarie 2019]. Disponibil: <https://www.osce.org/fr/odihr/elections/14304?download=true>
46. First Amendment. Constitution of the United States. [citat 10 ianuarie 2020]. Disponibil: <https://constitution.congress.gov/constitution/amendment-1/>
47. Legea nr. 64 din 23-04-2010 cu privire la libertatea de exprimare. In: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova* Nr. 117-118, 09-07-2010, art. 355.
48. Legea nr. 125 din 11.05.2007 privind libertatea de conștiință, de gândire și de religie. In: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova* Nr. 127-130 din 17.08.2007.
49. Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice, adoptat și deschis spre semnare de Adunarea Generală a Națiunilor Unite la 16 decembrie 1966. Intrat în vigoare la 23 martie 1967. In: *Tratate Internationale* Nr. 1 art Nr : 31. Data intrării în vigoare: 26.04.1993.
50. Protocolul adițional la Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale adoptat la Paris 20.03.1952. Semnat de Republica Moldova la 02.05.1996. În vigoare pentru Republica Moldova din 12.09.1997. In: *Tratate Internaționale*, vol. 1, pag. 359.
51. Protocol privind statutul refugiaților. În vigoare pentru RM din 31.01.2002. In: *Tratate Internaționale*, vol. 38, pag. 59. Înregistrat la ONU cu nr. I-8791.
52. CACADO TRINDADE, A.A., *The developing case law of the Inter-American Court of Human Rights*. In: *Human Rights Law Review - Volume 3, Number 1 – 2003*. pp. 14-15.
53. Carta de la Paris pentru o noua Europă, 21 noiembrie 1990. In: *Tratate Internationale* Nr. 1 art. 305 30-12-1998.
54. Cauza Adyan vs. Armenia. Hotărârea CtEDO din 12/10/2017. [citat 5 ianuarie 2019]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178084>
55. Cauza Aghanyan și alți vs. Armenia. Hotărârea CtEDO din 5/12/2019. [citat 5 august 2019]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-198793>
56. Cauza Angeleni vs. Suedia. Decizia Comisiei Europene a Drepturilor Omului din 03 decembrie 1986. [citat 5 octombrie 2020]. Disponibil: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-78933>
57. Cauza Arrowsmith vs. Regatul Unit. Decizia Comisiei EDO din 16 mai 1977. [citat 15 decembrie 2021]. Disponibil: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-74946>
58. Cauza Arrowsmith vs. Regatul Unit. Raportul Comisiei Europene a Drepturilor Omului din 12/10/1978. [citat 15 decembrie 2021]. Disponibil:

- <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104189>
59. Cauza Arrowsmith vs. Regatul Unit. Decizia Comitetului de Miniștri a Consiliului Europei din 12/06/1979. [citat 15 decembrie 2021]. Disponibil: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-52325>
60. Cauza Enver Aydemir v. Turcia. Hotărârea CtEDO din 7 iunie 2016. [citat 15 ianuarie 2022]. Disponibil: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-172448>
61. Cauza Aydın Tatlav vs. Turcia, Hotărârea CtEDO din 2 mai 2006. [citat 15 decembrie 2020]. Disponibil: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75276>
62. Cauza Balsytė-Lideikienė vs. Lituania. Decizia CtEDO din 24/11/2005. [citat 5 mai 2021]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-71657>
63. Cauza Bernard și alții vs. Luxemburg. Decizia Comisiei Europene a Drepturilor Omului din 8/09/1993. [citat 15 decembrie 2019]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-25427%22%7D>
64. Cauza Bigea vs. Republica Moldova. Decizia din 24/01/2012. [citat 15 decembrie 2020]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-124563>
65. Cauza Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova și alții c. Moldovei. Hotărârea CtEDO din 27/02/2007. [citat 26 aprilie 2021]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112786>
66. Cauza Chassagnou și alții vs. Franța. Hotărârea Marii Camere a CtEDO din 29/04/1999. [citat 13 decembrie 2021]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58288>
67. Cauza E.S. vs. Austria. Hotărârea CtEDO din 25 octombrie 2018. [citat 14 decembrie 2021]. Disponibil: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-188341>
68. Cauza Eweida și alții contra Regatului Unit. Hotărârea CtEDO din 15.01.2013. [citat 15 decembrie 2021]. Disponibil: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115881>
69. Cauza Folgerø și alții vs. Norvegia. Hotărârea MC a CtEDO din 29/06/2007. [citat 15 septembrie 2021]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-119614>
70. Cauza Habitants de Leeuw-St. Pierre vs. Belgia. Decizia parțială a Comisiei Europene a Drepturilor Omului din 15 iulie 1965. [citat 22 decembrie 2021]. Disponibil: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-169534>
71. Cauza Falun Dafa și alții vs. Republica Moldova. Hotărârea CtEDO din 29/06/2021. [citat 23 decembrie 2021]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-210690>
72. Cauza Fernández Martínez vs. Spania. Hotărârea MC CtEDO din 12/06/2014. [citat 18 martie 2021]. Disponibil: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145067>
73. Cauza Fusu Arcadie și alții vs. Republica Moldova. Hotărârea CtEDO din 17/07/2012.

- [citat 15 martie 2021]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-124582>
74. Cauza Ivanova vs. Bulgaria. Hotărârea CtEDO din 12/04/2007. [citat 1 iulie 2021]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80075>
75. Cauza Lombardi Vallauri vs. Italia Hotărârea CtEDO din 20 octombrie 2009. [citat 15 august 2021]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-95150%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-95150%22]})
76. Cauza Masaev vs. Republica Moldova. Hotărârea CtEDO din 12 mai 2009. [citat 13 august 2021]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112701>
77. Cauza Membrii Congregației din Gdani a Martorilor lui Iehova și alții c. Georgiei. Hotărârea CtEDO din 3.05.2007. [citat 13 februarie 2020]. Disponibil: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80394>
78. Cauza Mitropolia Basarabiei și alții contra Moldovei. Hotărârea CtEDO din 13/12/2001. [citat 15 decembrie 2021]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112652>
79. Cauza Mockutė vs. Lituania. Hotărârea CtEDO din 27/02/2018. [citat 15 februarie 2022]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181202>
80. Cauza Mozer vs. Republica Moldova. Hotărârea CtEDO din 23/02/2016. [citat 15 ianuarie 2022]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-168541>
81. Cauza N.F. vs. Italia. Hotărârea CtEDO din 2/08/2001. [citat 15 decembrie 2021]. Disponibil: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-64183>
82. Cauza Ollinger c. Austriei. Hotărârea din 26.06.2006. [citat 3 martie 2022]. Disponibil: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76098>
83. Cauza Öztürk vs. Turcia. Hotărârea Marii Camere a CtEDO din 28/09/1999. [citat 15 februarie 2022]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58305>
84. Cauza Kokkinakis vs. Grecia. Hotărârea CtEDO din 25/05/1993. [citat 28 aprilie 2019]. Disponibil: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57827>
85. Cauza Papavasiliakakis vs. Grecia. Hotărârea CtEDO din 15/09/2016. [citat 28 aprilie 2019]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-166693>
86. Cauza Pretty vs. Regatul Unit. Hotărârea CtEDO din 29/04/2002. [citat 8 noiembrie 2019]. Disponibil: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-65003>
87. Cauza Rommelfanger vs. Germania. Decizia Comisiei Europene a Drepturilor Omului din 6 septembrie 1989. [citat 28 mai 2019]. Disponibil: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82119>
88. Cauza Sodan vs. Turcia. Hotărârea CtEDO din 2/02/2016. [citat 2 aprilie 2021]. Disponibil: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-160260>

89. Cauza Tagiyev și Huseynov v. Azerbaidjan. Rezumatul Curții Constituționale a Republicii Moldova. [citât 28 aprilie 2022]. Disponibil: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200005>
90. Cauza Tagiyev și Huseynov v. Azerbaidjan. Hotărârea CtEDO din 5 decembrie 2019. [citât 28 aprilie 2022]. Disponibil: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-198705>
91. Cauza Vavřička ș.a. vs. Republica Cehă. Hotărârea Marii Camere a CtEDO din 8 aprilie 2021. [citât 1 martie 2022]. Disponibil: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-209377>
92. Cauza X. vs. Regatul Unit. Decizia din 1 octombrie 1975. [citât 1 martie 2020]. Disponibil: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22%22X.%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM%22%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22DECISIONS%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22%22X.%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM%22%22],%22documentcollectionid%22:[%22DECISIONS%22]})
93. Fișă tematică privind cererile pendinte și jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului "Protection of reputation". [citât 1 noiembrie 2021]. Disponibil: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Reputation_ENG.pdf mai 2021
94. Fișă tematică privind cererile pendinte și jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului "Conscientious objection". [citât 1 februarie 2022]. Disponibil: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Conscientious_objection_ENG.pdf iulie 2021
95. Fișă tematică privind cererile pendinte și jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului "Freedom of religion". Octombrie 2019. Disponibil: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Freedom_religion_ENG.pdf
96. Fișă tematică privind cererile pendinte și jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului "Religious symbols and clothing". Decembrie 2018. [citât 1 martie 2020]. Disponibil: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Religious_Symbols_ENG.pdf
97. Giordano Bruno brûlé vif par l'Église - La liberté d'esprit face à la pensée unique, 17 février 1600, 17/02/2021. [citât 1 iunie 2019]. Disponibil: <https://rebellyon.info/17-fevrier-1600-Giordano-Bruno-brule-vif-119>
98. GIRARD, Ch., La liberté d'expression : état des questions. In: Presses de Sciences Po. «Raisons politiques » 2016/3 N° 63. pp. 13-33.
99. GROSSMAN, C., Freedom of expression in the interamerican system for the protection of human rights. In: Journal of International & Comparative Law, Vol. 7, 2001. pp. 619-647.
100. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland 23/05/1949. [citât 1 martie 2020]. Disponibil: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html#p0030
101. Guide de bonnes et prometteuses pratiques sur la manière de concilier la liberté d'expression avec d'autres droits et libertés, notamment dans les sociétés culturellement diverses. Conseil de l'Europe, septembre 2019. [citât 1 martie 2020]. Disponibil: <https://rm.coe.int/liberte-d-expression-guide-de-bonnes-et-prometteuse-pratiques-et->

102. Guide sur l'article 10 de la Convention européenne des droits de l'homme Liberté d'expression Première édition – 31 décembre 2020. [citât 1 martie 2021]. Disponibil: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_10_FRA.pdf p. 25
103. JOHN PAUL II, Encyclical letter Fides et ratio of the supreme pontiff to the bishops of the catholic church on the relationship between faith and reason, [citât 1 martie 2021]. Disponibil: https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_14091998_fides-et-ratio.html
104. HARRIS, O'BOYLE&WARBRICK, Law of the European Convention on Human Rights. Third edition. Oxford University Press, 2014. p. 594.
105. Hotărârea Curții Constituționale privind controlul constituționalității unor prevederi din Legea nr. 603-XIII din 3 octombrie 1995, Legii nr. 1399-XIII din 5 decembrie 1997, Hotărârii Parlamentului nr. 1383-XIII din 26 noiembrie 1997 și Hotărârii Parlamentului nr. 1385-XIII din 26 noiembrie 1997 Nr.19 din 16.06.98. In: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.66-68/28 din 16.07.1998.
106. Hotărârea Curții Constituționale cu privire la controlul constituționalității art.7 și art.7/1 din Codul civil al Republicii Moldova în redacția Legii nr.564-XIV din 29 iulie 1999 "Pentru modificarea unor acte legislative"Nr.25 din 08.06.2000. In: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.70-72/25 din 22.06.2000.
107. Hotărârea Curții Constituționale pentru controlul constituționalității Acordului de Asociere între Republica Moldova, pe de o parte, și Uniunea Europeană și Comunitatea Europeană a Energiei Atomice și statele membre ale acestora, pe de altă parte, și a Legii nr.112 din 2 iulie 2014 pentru ratificarea Acordului de Asociere (Sesizarea nr. 44a/2014). [citât 1 martie 2022]. Disponibil: <https://www.constcourt.md/public/ccdoc/hotariri/ro-h242014ro69b7f.pdf>
108. Hotărârea Curții Constituționale din 23 noiembrie 2015 pentru controlul constituționalității unor prevederi ale articolului 1 din Legea nr. 54 din 21 februarie 2003 privind contracaraarea activității extremiste (utilizarea simbolurilor naziste) (Sesizarea nr. 29a/2015). [citât 1 martie 2022]. Disponibil: <https://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=hotariri&docid=567&l=ro>
109. Hotărârea Curții Constituționale Nr. 14 din 16-05-2016 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 1 alin. (2) lit. c) din Legea nr. 121 din 25 mai 2012 cu privire la asigurarea egalității (sesizarea nr. 28g/2016). [citât 1 iulie 2022]. Disponibil:

- https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=94009&lang=ro
110. IENCA, M., Common human rights challenges raised by different applications of neurotechnologies in the biomedical field. Council of Europe, October 2021. [citat 1 februarie 2022]. Disponibil: <https://rm.coe.int/report-final-en/1680a429f3>
 111. Lege Nr. 200 din 16-07-2010 privind regimul străinilor în Republica Moldova. In: Monitorul Oficial al Republicii Moldova Nr. 179-181 art. 61, 24-09-2010.
 112. Legea Presei Nr. 243 din 26-10-1994. In: Monitorul Oficial al Republicii Moldova Nr. 2 art. 12, 12-01-1995.
 113. LECLERC, G., Chapitre 7 De la censure à la liberté de penser. Histoire de l'autorité. L'assignation des énoncés culturels et la généalogie de la croyance. In: Collection: Sociologie d'aujourd'hui. Presses Universitaires de France 1996, pp. 219-246.
 114. LINDKVIST, L., Freedom of Thought and Conscience. In Religious Freedom and the Universal Declaration of Human Rights. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. pp. 21-60.
 115. L'objection de conscience au service militaire. Hr/pub/12/1. In: Publication des Nations Unies. isbn: 978-92-1-055406-0, 2012 Nations Unies. [citat 1 februarie 2022]. Disponibil: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/ConscientiousObjection_fr.pdf
 116. LUCA, N., Căutând lumină în întuneric. In: Colecția Universul Credinței, Volumul 18, 2020. 86 p.
 117. MALTA, ROMEIRAS F., The Inquisition and the censorship of science in early modern Europe: Introduction. In: Annals of Science, 77:1, 1-9, (2020).
 118. MAZILU, D. Dreptul internațional public. Ediția a II-a. București: Lumina Lex. 2005. 621 p.
 119. MILL, J.S., Despre libertate. Traducere din engleză și prefață de Adrian-Paul Iliescu Ediția a III-a. Editura HUMANITAS, 2014. 210 p. ediție digitală. [citat 1 iunie 2021]. Disponibil: https://humanitas.ro/assets/pdf/John-Stuart-Mill_Despre-libertate.pdf
 120. MORĂRESCU, A., Principiul proporționalității în sistemul Convenției Europene a Drepturilor Omului. Autoreferatul tezei de doctor în drept. Chișinău, 2015.
 121. MURDOCH, J., Protecția dreptului la libertatea de gândire conștiință și religie în baza Convenției Europene a Drepturilor Omului. Ghidul Consiliului Europei cu privire la drepturile Omului. Consiliul Europei, Strasbourg 2012. [citat 1 iunie 2020]. Disponibil: <https://rm.coe.int/16806f14e6>
 122. NIETZSCHE, F., Dincolo de bine și de rău. Prolog la o filozofie a viitorului.

- București: Editura HUMANITAS, 2015. 247 p.
123. POALELUNGI, M., Obligațiile pozitive și negative ale statului prin prisma Convenției Europene pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale. Autoreferatul tezei de doctor habilitat în drept. Chișinău, 2015.
 124. POALELUNGI, M., PÂRLOG, V. Libertatea de exprimare. In: Manualul judecătorului pentru cauza civile. Ediția II. Chișinău: Î.S. F.E.-P. "Tipografia Centrală", 2013. pp. 955-974.
 125. POALELUNGI, M., SÂRCU, D. Libertatea religioasă. In: Manualul judecătorului pentru cauza civile. Ediția II. Chișinău: Î.S. F.E.-P. "Tipografia Centrală", 2013. p. 974-984.
 126. POALELUNGI, M., Convenția Europeană a Drepturilor Omului: obligații pozitive și negative. Chișinău: F. E. – P. "Tipografia Centrală", 2015. 320 p.
 127. POALELUNGI, M., SÂRCU, D., SPLAVNIC, S., GRIMALSCHI, L., NICA, A., DORUL, O. Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Comentariu asupra hotărârilor Curții Europene a Drepturilor Omului versus Republica Moldova. Concluzii și recomandări. Chișinău: Tipografia Centrală, 2017. 576 p.
 128. POALELUNGI, M., SÂRCU-SCOBIOALĂ, D., DORUL, O., NICA, A., ROTARI, O. Indicele tabelar: Hotărâri ale Curții Europene a Drepturilor Omului versus Republica Moldova, 13 decembrie 2001 – 31 decembrie 2018. Chișinău: Tipografia Centrală, 2019. 600 p.
 129. PLATON, Phaidros. Traducere, lămuriri preliminare și note de Gabriel Liiceanu. București: Editura HUMANITAS, 2011. 234 p.
 130. PLATON, Phaidon. Lămuriri preliminare și note de Manuela Tecușan. București: Editura HUMANITAS, 2011. 234 p.
 131. PLATON, Theaitetos. București: Editura HUMANITAS, 2012. 231 p.
 132. Protocolul adițional (I) la Convențiile de la Geneva din 12 august 1949 privind protecția victimelor conflictelor armate internaționale (1977). În vigoare pentru RM din 24.11.1993. In : Tratatate Internaționale, vol. 5, pag. 189.
 133. Protocolul adițional (II) la Convențiile de la Geneva din 12 august 1949 privind protecția victimelor conflictelor armate fără caracter internațional (1977). În vigoare pentru RM din 24.11.1993. In: Tratatate Internaționale, vol. 5, pag. 259.
 134. PURDĂ, N., Protecția drepturilor omului. Mecanisme interne și internaționale. București: Lumina Lex.. 2001.
 135. QUOC DINH, N., PELLET, A., DAILLIER, P. Droit international public. Paris :

- L.G.D.J. 6e édition entièrement refondue. 1999. 1455 p.
136. Recomandarea Nr. R (87) 8 privind obiecția de conștiință la serviciul militar obligatoriu adoptată de Comitetul de Miniștri al Consiliului Europei în cadrul celei de-a 406-ea reuniuni din 9/04/1987.
137. Recomandarea 1518 (2001) Exercițarea dreptului la obiecția de conștiință la serviciul militar în statele membre ale Consiliului Europei adoptată de Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei la 23 mai 2001. [citată 1 iunie 2020]. Disponibil: <https://pace.coe.int/fr/files/16909/html>
138. Recommendation of the Council of the OECD on Responsible Innovation in Neurotechnology, 11 December 2019. [citată 1 iunie 2021]. Disponibil: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-04577>
139. Recommendation of the Council on Responsible Innovation in Neurotechnology. [citată 1 februarie 2022]. Disponibil: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0457>
140. REHMAN, J., International Human Rights Law. A practical approach. Pearson Education Limited. Harlow. England, 2003. 494 p.
141. RENUCCI, J.-F., Droit européen des droits de l'homme. L.G.D.J., 2 edition. Paris, 2001. 688 p.
142. RENUCCI, J.-F., L'article 9 de la Convention Européenne des Droits De L'homme. La liberté de pensée, de conscience et de religion. Consiliul Europei, 2004.
143. Rezoluția 1763 (2010) Dreptul la obiecția de conștiință în asistența medicală legală adoptată de Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei la ședința a 35-a la 7 octombrie 2010. [citată 1 iunie 2020]. Disponibil: <https://pace.coe.int/fr/files/17909/html>
144. Rezoluția 2076 (2015) Libertatea religiei și conviețuirea într-o societate democratică, adoptată de Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei la ședința a 33-a din 30 septembrie 2015. [citată 1 iunie 2019]. Disponibil: <https://pace.coe.int/fr/files/22199/html>
145. Rezoluția 2163 (2017) Protecția drepturilor părinților și copiilor aparținând minorităților religioase, adoptată de Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei la 27 aprilie 2017. [citată 1 iulie 2019]. Disponibil: <https://pace.coe.int/fr/files/23719/html>
146. Rezoluția 2253 (2019) Sharia, Declarația de la Cairo și Convenția Europeană a Drepturilor Omului adoptată de Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei la 22/01/2019. [citată 1 iunie 2020]. Disponibil: <https://pace.coe.int/en/files/25353/html>
147. Rezoluția 2318 (2020) Protecția libertății de religie sau de credință la locul de

- muncă adoptată de Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei la sesiunea a 5-a din 29 ianuarie 2020 [cit 1 iunie 2020]. Disponibil: <https://pace.coe.int/fr/files/28556/html>
148. Rezoluția 2344 (2020) ”Interfețe creier-mașină: noi drepturi sau noi pericole pentru libertățile fundamentale?” adoptată de Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei la 22 octombrie 2020. [cit 1 iunie 2021]. Disponibil: <https://pace.coe.int/fr/files/28810/html>
 149. SÂRCU-SCOBIOALĂ, D., Dreptul internațional al drepturilor omului. Note de curs. Chișinău, 2009. 102 p.
 150. SÂRCU-SCOBIOALĂ, D., Dreptul internațional al drepturilor omului. Note de curs. Ediția a II, revizuită. Chișinău: Elena V.I, 2012. 148 p.
 151. Separate opinion of judge Fischbach concerning article 9 in the case of Chassagnou and Others v. France. [cit 1 aprilie 2021]. Disponibil: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58288>
 152. SWAINE, L. Freedom of Thought al a basic liberty. Political Theory. 2016. In: SAGE Publications, DOI: 10.1177/0090591716676293 ptx.sagepub.com, pp. 1-21.
 153. TAYLOR, P. M., Freedom of Religion: UN and European Human Rights Law and Practice. Cambridge University Press, 2005. p. 19.
 154. TERZI, N., Garanții constituționale ale exercitării dreptului la libertatea opiniei și exprimării. Autoreferatul tezei de doctor în drept. Chișinău, 2015. p. 73.
 155. ȚURCAN, S., Reglementarea constituțională a rapoartelor statelor membre cu Uniunea Europeană. In: Revista Studii Juridice Universitare. Nr. 3-4 (39-40)/2017. p. 77.
 156. Guide sur l’article 9 de la Convention – Liberté de pensée, de conscience et de religion. 31.12.2018. p. 20. [cit 1 iunie 2019]. Disponibil: https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_9_fra.pdf
 157. Guide sur l’article 8 de la Convention européenne des droits de l’homme - Droit au respect de la vie privée et familiale, du domicile et de la correspondance 31.08.2020. [cit 1 iunie 2021]. Disponibil: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_8_FRA.pdf
 158. Droits de l’Homme dans les sociétés culturellement diverses. Lignes directrices adoptées par le Comité des Ministres et compilation des normes du Conseil de l’Europe. Conseil de l’Europe, juin 2016. p. 48.
 159. VERPEAUX, M., La liberté d’expression dans les jurisprudences constitutionnelles. In: Nouveaux Cahiers Du Conseil Constitutionnel N° 36 - (Dossier : la liberté d'expression et de communication) – 06/2012. [cit 1 iunie 2020]. Disponibil: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/la-liberte-d-expression-dans-les-jurisprudences-constitutionnelles>

160. VIGNAUD, L.-H., Galilée : victime d'une erreur judiciaire ? État de l'historiographie du procès Galilée (1633). PRAG, Université de Bourgogne. [citat 5 septembrie 2021]. Disponibil: <https://books.openedition.org/pur/18600#entries>
161. XENOS, D., The positive obligations of the State under the European Convention of Human Rights. In: Routledge Research in Human Rights Law. New York, 2012. 272 p.
162. БАЛАШЕНКО, С. А., [и др.], Права человека : учеб. Пособие. Минск : Юнипак, 2015. 200 с.
163. БАРБИН, В. В., и др., Обеспечение прав и свобод человека и гражданина в деятельности органов государственной власти: учебник. Москва: Академия управления МВД России, 2020. 320 с.
164. БЕРДЯЕВ, Н. А., О назначении человека. Опыт парадоксальной этики. Оригинальное название: О назначеніи чѣловека. Издательство: Изд. "Современные записки", Париж, 1931. 320 с.
165. БЕРДЯЕВ, Н.А.. Существует ли в православии свобода мысли и совести? (В защиту Георгия Федотова) Журнал "Путь" №59. с. 52.
166. БЕХТЕРЕВА, Н. П., Магия мозга и лабиринты жизни. «Издательство АСТ», 2006. 384 с.
167. ВОЛЬТЕР, Ф.-М. А., Трактат о терпимости. Москва : Издательство «Э», 2016. 128 с.
168. ГОМИЕН, Д., Путеводитель по Европейской Конвенции о защите прав человека. Совет Европы, 2000. 147 с.
169. ДЕ САЛЬВИА, М., Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. — СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004.-1072 с.
170. ЗАКОМЛИСТОВ, А. Ф., Личность и культура на рубеже веков : тезисы докладов российской конференции, посвященной 40-летию кафедры философии. Екатеринбург: УГТУ-УПИ, 1997. С. 47-48.
171. Европейские стандарты в области прав человека: теория и практика функционирования Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод. [citat 1 iulie 2020]. Disponibil: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/hrtsbook/Reurostandards-Rchapter4.8.html#379>
172. КАРПОВ, Н., НЕЧИПАС, Ю., ОПАЛЕВА, А., ГОНЧАРОВ, И., Права человека. Учебное пособие. Проспект. Москва, 2020. 296 с.

173. ЛУКАШЕВА, Е. А., Права человека: НОРМА ИНФРА. Москва, 1999. 323 с.
174. ЛУКАШЕВА, Е.А., ВАСИЛЬЕВА, Т.А., КАРТАШКИН, В.А., КОЛЕСОВА, Н.С., КОЛОТОВА, Н.В., ЛЕДЯХ, И.А., МИЗУЛИНА, Е.Б., НЕРСЕСЯНЦ, В.С., ПЧЕЛИНЦЕВ, С.В., САВИЦКИЙ, В.М., САЛИЩЕВА, Н.Г., Права человека. Учебник. 2-е издание, переработанное. НОРМА. ИНФРА-М. Москва, 2011. 560 с.
175. МЕДВЕДЕВ, С., Мозг против мозга. Новеллы о мозге. Бослен. Москва, 2017. 288 с.
176. Обобщение правовых позиций межгосударственных органов по защите прав и свобод человека и специальных докладчиков (рабочих групп), действующих в рамках Совета ООН по правам человека, по вопросу защиты права лица на свободу выражения мнения.
177. Доклад Специального докладчика по вопросу о свободе религии или убеждений. Размещен 23 декабря 2015 г. А/НRC/31/18 с. 77. [citat 1 iulie 2018]. Disponibil: http://www.supcourt.ru/documents/international_practice/26427/
178. ОГАНЕСЯН, К., Свобода мысли в воззрениях мыслителей античности средневековья. Научный журнал «Юстиция» (Армения). № 3 (44) 2018. с. 66-71.
179. ПОНКИН, И. В., ЛАПТЕВА, А. И., Методология научных исследований и прикладной аналитики: Учебник. Издание 2-е, дополн. и перераб. Консорциум «Аналитика. Право. Цифра». (Серия: «Методология и онтология исследований»). М.: Буки Веди, 2021. 567 с.
180. КАРАСТЕЛЕВ, В., Курс «Права человека» : учеб. Пособие. Моск: Хельсинк. группа, 2011. 124 с.
181. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года). [citat 1 august 2020]. Disponibil: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029&pos=207;-36#pos=207;-36
182. Конституция Российской Федерации принята 12 декабря 1993 года с изменениями, одобренными в ходе общероссийского голосования 1 июля 2020 года. [citat 1 iulie 2021]. Disponibil: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202007040001>
183. Конституция Украины (Ведомости Верховной Рады Украины (ВВР Украины), 1996, № 30, ст. 141). [citat 1 iulie 2020]. Disponibil: <https://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/27396.pdf>
184. КОНТ-СПОНВИЛЬ, А., Философский словарь. Этерна. М.: Этерна, 2012. 752

с.

185. СПИНОЗА, Б., Богословско-политический трактат. Электронный ресурс.
[citat 11 iunie 2021]. Disponibil: http://www.civisbook.ru/files/File/Spinoza_B-P_tr.pdf
186. СУХАРЕВ, А.Я., КРУТСКИХ, В.Е., Большой юридический словарь. ИНФРА-
М. Москва, 2004. 703 с.

Lista lucrărilor științifice la tema tezei de doctorat
ale dlui Suvac Sergiu
student Ciclul III, Universitatea Liberă Internațională din Moldova

1. SUVAC S. Evoluția ideilor despre libertatea de gândire. Abordare filozofico-juridică. În: Revista Studii Juridice Universitare, Nr. 1, Anul 2021, p.159-166.
2. POALELUNGI M., SUVAC S. Libertatea de gândire și libertatea de exprimare. Jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului. În: Revista Administrarea Publică, Nr. 3, Anul 2021, p. 57-65.
3. SUVAC S. Realizarea dreptului la viață privată în lumina libertății de gândire, conștiință și religie. Interpretări jurisprudențiale ale Curții Europene a Drepturilor Omului. În: Materialele conferinței științifice naționale cu participare internațională ”Integrare prin cercetare și inovare”, Universității de Stat din Moldova, Chișinău, 10-11 noiembrie 2021, p.204-207.
4. SUVAC S. Содержание права на свободу мысли в практике Европейского Суда по Правам Человека. В: Конституційний дизайн: від макро до мікро рівня. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції, Харків, 19 червня 2020 року, с.156-157.
5. POALELUNGI M., SUVAC S. Correlation of freedom of thought, conscience and religion and freedom of expression in the case-law of the European Court of Human Rights. În: Materialele Conferinței științifico-practice cu participare internațională "Asigurarea expertizei științifice ale politicilor naționale ca unul din obiectivele esențiale ale centrelor de cercetare", 16 octombrie 2020, ULIM. Chișinău: 2022, p.18-22.
6. SUVAC S. Libertatea de gândire în sistemul Convenției Europene a Drepturilor Omului. În: Materiale ale Conferinței științifico-practice internaționale „Teoria și Practica Administrării Publice”. Chișinău, 22 mai 2020, p.253-255.
7. SUVAC S. Obligațiile pozitive ale statului în materia libertății de gândire, de conștiință și de religie. Repere jurisprudențiale ale Curții Europene a Drepturilor Omului. În: Materialele Conferinței naționale cu participare internațională "Știința în Nordul Republicii Moldova: realizări, probleme, perspective" ediția a treia. Bălți, 21-22 iunie 2019, p.461-464.
8. SUVAC S. Noțiunea de ”gândire” în sensul articolului 9 al Convenției Europene a Drepturilor Omului. În: Culegere de articole științifice ale Conferinței internaționale

științifico-practice, ediția a IV-a, Academia de Administrare Publică, Chișinău, 21 decembrie 2018, p.386-388.

9. SUVAC S. Cadrul normativ internațional în materia libertății de gândire. În: Revista Institutului Național al Justiției, Nr.3(46), Anul 2018, p.51-54.

Declarația privind asumarea răspunderii

Subsemnatul, declar pe răspundere personală că materialele prezentate în teza de doctor sunt rezultatul propriilor cercetări și realizări științifice. Conștientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecințele în conformitate cu legislația în vigoare.

Suvac Sergiu

Semnătura

„_____”_____2022

Sergiu Suvac

Data nașterii: 03/01/1988 | Cetățenie: moldoveană | Gen: Masculin | (+373) 69538829 |

sergiu.suvac@gmail.com | str. Melestiu 26/5, ap. 254, etaj 4, Chișinău, Moldova

● EXPERIENȚA PROFESIONALĂ

03/12/2014 – ÎN CURS – Chișinău, Moldova

JUDECĂTOR – CONSILIUL SUPERIOR AL MAGISTRATURII

Atribuții de înfăptuire a justiției

17/04/2013 – 02/12/2014 – Chișinău, Moldova

ASISTENT JURIDIC – CURTEA SUPREMĂ DE JUSTIȚIE

Studierea și pregătirea dosarelor aflate pe rolul instanțelor. Întocmirea proiectelor de acte judecătorești.

● EDUCAȚIE ȘI FORMARE PROFESIONALĂ

11/2016 – ÎN CURS – Chișinău, Moldova

DOCTORAND – Universitatea Liberă Internațională din Moldova

Adresă str. Vlaicu Pîrcălab 52, Chișinău, Moldova | **Site de internet** <https://ulim.md/>

2014 – 2016 – Chișinău, Moldova

MASTER ÎN DREPT – Universitatea Liberă Internațională din Moldova

Adresă str. Vlaicu Pîrcălab 52, Chișinău, Moldova | **Site de internet** <https://ulim.md/>

10/2011 – 04/2013 – Chișinău, Moldova

CANDIDAT LA FUNCȚIA DE JUDECĂTOR – Institutul Național al Justiției

Adresă str. Serghei Lazo, 1, Chișinău, Moldova | **Site de internet** <https://www.inj.md/>

2007 – 2011 – Chișinău, Moldova

LICENȚĂ ÎN DREPT – Universitatea de Stat din Moldova

Adresă str. Alexei Mateevici 60, Chișinău, Moldova | **Site de internet** <https://usm.md/>

● COMPETENȚE LINGVISTICE

Limbă(i) maternă(e): **ROMÂNĂ**

Altă limbă (Alte limbi):

	COMPREHENSIUNE		VORBIT		SCRIS
	Comprehensiune orală	Citit	Exprimare scrisă	Conversație	
ENGLEZĂ	C1	C1	B2	B2	B2
FRANCEZĂ	B1	C1	A2	A2	A2
RUSĂ	C2	C2	B1	B2	B1

Niveluri: A1 și A2 Utilizator de bază B1 și B2 Utilizator independent C1 și C2 Utilizator experimentat

● COMPETENȚE DIGITALE

Competențele mele digitale

Navigare Internet | Utilizare buna a programelor de comunicare(mail messenger skype) | Social Media | Microsoft PowerPoint | Microsoft Word | buna utilizare a rețelelor de socializare | Google Drive | Buna Utilizare a PC | Android | Microsoft Excel | Internet Explorer Edge Mozilla Google Chrome